

ΤΕΥΧΟΣ 6.

ΙΟΥΝΙΟΣ 1900

ΑΡΜΟΝΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ



ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΣΥΝΤΑΞΙΣ: ΟΔΟΣ ΟΜΗΡΟΥ 9

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΙΣ: ΟΔ. ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ 53

Παρακαλούνται οί κ. κ. Συνδρομηταί νά προσέχωσιν εις τὰ
έν τῇ 3ῃ καί τῇ 4ῃ σελίδι σημειούμενα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 6^{ου} ΤΕΥΧΟΥΣ

Ο πολιτισμὸς καὶ ἡ γλῶσσα τῶν Καταλάνων ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν ΙΔ' ἑκατονταετηρίδα, ὑπὸ Ἀντωνίου Ρούβιο Λιούκ (τέλος) Σελ. 337

Ἐπιστήμη καὶ ἀποκάλυψις, ὑπὸ Π. Ι. Συνοδινού » 347

Ἐπιγραφή ἐξ Ἀκαρνανίας, ὑπὸ Γ. Κωνσταντινίδου » 352

Ἐκθεσις τῆς δευτέρας ἐκστρατείας τοῦ Στρατάρχου Ὁμέρ κατὰ Σφακιῶν, ὑπὸ Π. Κορωναίου » 354

Περὶ τοῦ συνεταιρισμοῦ καὶ τῆς ἀμοιβαίας βοηθείας παρὰ τοῖς ζώοις (κατὰ τὸ Γερμανικὸν τοῦ A. Brandt) » 371

Ἡ μονὴ Δαφνίου (μετ' εἰκόνων), ὑπὸ Κ. Μ. Κωνσταντοπούλου » 377

Ἐκ τοῦ Κρητικοῦ Ἀρχείου » 396

Βιβλιοκρισία » 397

Νέα βιβλία » 398

ΕΙΚΩΝ ΕΝ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΙ

Πίναξ ΙΔ' : Ἡ μονὴ Δαφνίου ἀπὸ τῆς βορείου πλευρᾶς.

Κύριος καὶ πρώτιστος σκοπὸς τῆς « Ἀρμονίας » εἶναι ἡ διάδοσις τῆς ἀληθείας διὰ πρωτοτύπων ἐπιστημονικῶν μελετῶν, ἀναγομένων ἰδίχ εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν, τὴν ἱστορίαν καὶ γεωγραφίαν, τὴν ἐθνικὴν καὶ χριστιανικὴν ἀρχαιολογίαν, τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν γένει, ὡς καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας.

Κατὰ δεύτερον λόγον σκοπεῖ νὰ καθιστᾷ προσιτὰ εἰς τοὺς Ἕλληνας δι' ἐπιτυχῶν μεταφράσεων πάνθ' ὅσα γραφόμενα ξένη φωνῇ συνᾶδουσι πρὸς τὸν ἄνω σκοπόν, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἀγνοίας τῶν ξένων γλωσσῶν ἢ καὶ δι' ἄλλους λόγους δὲν περιέρχονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς γνῶσιν πάντων ἡμῶν.

Πρὸς ὅσον ἔνεστι τελειοτέραν ἐπίτευξιν τούτων ἡ « Ἀρμονία » μετ' ἰδίας προσοχῆς θὰ παρακολουθεῖ τὴν φιλολογικὴν κίνησιν τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς, οὐ μόνον ἀναγράφουσα τὰ ἐκάστοτε ἐκδιδόμενα συγγράμματα ὅσα ἀνάγονται εἰς τὸ πρόγραμμα αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἀναπτύσσουσα ἢ καὶ κρίνουσα τὰ περιεχόμενα τῶν μᾶλλον ἀξίων λόγου. Ὅθεν καὶ παρακαλοῦμεν πάντα ἐκδίδοντα νέον σύγγραμμα, ὅπως πέμπῃ ἡμῖν ἐν ἀντίτυπον αὐτοῦ, ἢ ὅταν πρόκειται περὶ δαπανηροῦ πως δημοσιεύματος, ν' ἀναγγεῖλῃ ἡμῖν τοῦλάχιστον τὴν ἔκδοσιν.

Ἡ « Ἀρμονία » θέλει φιλοξενεῖ ἐν ταῖς στήλαις αὐτῆς πᾶσαν ἐπιστημονικὴν διατριβὴν ἐγκρινομένην προηγουμένως ὑπὸ τῆς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον συσταθείσης εἰδικῆς ἐπιτροπῆς καὶ μὴ προσκρούουσαν εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας καὶ τὰ διδάγματα τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἡ « Ἀρμονία » ἐκδίδεται κατὰ μῆνα εἰς τεύχη ἀποτελούμενα ἐκ 4 τυπογραφικῶν φύλλων εἰς μέγα 8^{ον} μετ' εἰκόνων καὶ πινάκων ἐν παραρτήματι ἢ καὶ ἐντὸς τοῦ κειμένου.

Ἐκαστον τεῦχος τιμᾶται δραχμῆς (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φράγκου χρυσοῦ), ἢ δ' ἐξάμηνος συνδρομῆ δραχ. 5 (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φρ. χρ. 5) καὶ ἡ ἐτησίᾳ δραχ. 10 (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φρ. χρ. 10).

Ὅσοι τῶν κ. κ. συνδρομητῶν δὲν κατέβαλον ἀκόμη τὴν συνδρομὴν αὐτῶν παρακαλοῦνται νὰ πέμψωσιν αὐτὴν

οἱ μὲν ἐν Ἑλλάδι καὶ τῇ Ἀνατολῇ

πρὸς τὸν κ. ΓΟΥΛΙΕΛΜΟΝ ΜΠΑΡΤ, ἐκδότην, ἐν Ἀθήναις, ὁδ. Πανεπιστημίου 53,

οἱ δ' ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ

πρὸς τὸν Herrn CARL FR. FLEISCHER, Buchhändler, Leipzig, Salomonstrasse 16, μετὰ τῆς ἐξῆς σημειώσεως : pour compte de MM. Barth & von Hirst à Athènes.

ΠΩΛΟΥΝΤΑΙ:

- 1) Τὸ περιοδικὸν «Παρνασσός» (τόμοι 17).
- 2) Τὸ Ἀττικὸν ἡμερολόγιον Ἀσωπίου (τόμοι 24).
- 3) Τὸ Ἐθνικὸν ἡμερολόγιον Βρετοῦ (Παρίσιοι 1861-1871).
- 4) Ἡ ἔφημερίς «Κλειώ» τῆς Τεργέστης (τὰ πρῶτα 12 ἔτη).
ΣΗΜ. Περιέχει ἐν τῇ ἐπιφυλλίδι καὶ ἐν ταῖς στίλαις πλείστας σπουδαίας πραγματείας.
- 5) Ὁ Γαλλικὸς χάρτης τῆς πρῶν Ἑλλάδος (ἐν φύλλοις).
Πάντα ἐν ἀρίστη καταστάσει.
Ἄπευθυντέον πρὸς τὴν Διαχείρισιν τῆς Ἀρμονίας.

Ἡ Σύνταξις τῆς Ἀρμονίας συνιδῆται τοῖς ἀναγνώσταις τὴν

RIVISTA
DI
STORIA ANTICA
E
SCIENZE AFFINI

DIRETTORE GIACOMO TROPEA

Professore di storia antica nella R. Università di Messina

Τὸ περιοδικὸν τοῦτο δημοσιεύεται εἰς 4 ὀγκώδη τεύχη κατ' ἔτος,
ἢ δὲ συνδρομὴ αὐτοῦ τιμᾶται

MONON ΦΡ. ΧΡ. 14

Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΓΛΩΣΣΑ
ΤΩΝ ΚΑΤΑΛΑΝΩΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΙΔ' ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΑ¹

ΥΠΟ

ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΡΟΥΒΙΟ ΔΙΟΥΚ

Ἐν στενῇ δ' ἐπαφῇ μετὰ τοῦ βασιλέως Δὸν Ἰωάννου, ὑπάρξαντος ἀληθοῦς Λύγουστου τοῦ Καταλανικοῦ πολιτισμοῦ, πρὶν ἢ τὸ βασιλικὸν στέμμα περιβάλλῃ τοὺς κροτάφους του, εὐρίσκετο ἐν ἐπιφανέσι ἐξ Ἀραγωνίας πρόσωπον, οὗτινος ἡ πρὸς τὰ κλασσικὰ γράμματα εὐφυία ἀνεπτύχθη ἐν Ἀθινῶνι, Ἰταλίᾳ καὶ Ῥόδῳ, ἴσως δὲ καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις, διότι εὐρέθη εἰς φιλικὰς ἢ ἐχθρικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ Καταλανικοῦ δουκάτου, ὅτε ἡ διπλωματία καὶ ἡ ἀνδρεία τῶν φιλοξένων ἱπποτῶν του ἔθεσαν τὸν Μωρέαν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν του. Ἐννοοῦμεν τὸν μέγαν Ἄρχοντα Δὸν Ἰωάννην Fernandez de Heredia, ἄνδρα κοσμοπολίτην καὶ χαρακτῆρος ἐξόχως ἐπιχειρηματικοῦ, ῥέποντος πρὸς πᾶν εἶδος παιδείας, προπάντων ἱστορικῆς, ἐχέφρονα καὶ ἰκανώτατον διπλωμάτην, δεξιὸν βραχίονα τοῦ Ποντίφηκος ἐν Ἀθινῶνι, καὶ κριτὴν ἐπὶ τινὰ χρόνον τῆς τύχης τοῦ φραγκικοῦ Μωρέως. Ἡ φιλολογικὴ παρουσία του ἐν τῇ Καταλανοαραγωνικῇ μοναρχίᾳ εἶναι σπουδαιοτάτη. Ὁ Heredia εἶναι πρόδρομος τῶν μεγάλων Μαικηνῶν τῆς κλασσικῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἐφάμιλλος τῶν Bercheure καὶ Collutio Salutato, ἂν ὅχι ἕνεκα τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἔργων, ἀλλ' ἕνεκα ἐκείνων, ἅτινα ἐνέπνευσε, συνέλεξε ἢ διέταξε νὰ μεταφρασθῶσιν. Ὡς δὲ ὁ Ἀλφόνσος Ε' ἐν τῇ αὐλῇ τῆς Νεαπόλεως, περιστοιχίζετο καὶ οὗτος ἐν Ἀθινῶνι ὑπ' ἀνδρῶν φιλοβίβλων καὶ λογίων καί, ἵνα μεγαλυτέρα καταστῇ ἡ ὁμοιότης, ἔφερεν ἐκεῖ ἀφανῆ τινὰ

¹ Συνέχεια ἴδε σελ. 273.

Ἑλληνα πεπαιδευμένον ἐκ τῆς νήσου Ῥόδου, ὅστις ἐν μετριοτέρῳ κύκλῳ προηγείται ἐπὶ τινὰ ἔτη τῶν ἐπιφανῶν ἐκείνων Βυζαντινῶν, οἵτινες, κεκαλυμμένοι ἔτι ὑπὸ τῆς κόνεως τῶν ἐρειπίων τοῦ Βυζαντίου, μετέφερον εἰς τὰς πόλεις τῆς Ἰταλίας τὰ λείψανα τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ὀνομάζετο δὲ ὁ πεπαιδευμένος ἐκεῖνος Δημήτριος Ταλοδίκης ἢ Καλοδίκης (Talodiqui ὃ Calodiqui). Τοῦτον ἐπεφόρτισεν ὁ Heredia ἐν Ἀθιניῶνι νὰ μεταφράσῃ ἐκ τῆς κοινῆς Ἑλληνικῆς ἢ Βυζαντιακῆς τοὺς *Βίους τοῦ Πλουτάρχου*, τὰ *Χρονικά τοῦ Ζωναρά*, ἴσως δὲ καὶ τὰ Ἑλληνικά Χρονικά τοῦ Μωρέως — καίτοι εἶναι πιθανόν, ὅτι ἐν τῇ κατατάξει καὶ συναρμολογίᾳ τῆς λοιπῆς ἀποτελούσης αὐτὰ ὕλης ἔλαβε μέρος ὁ ἴδιος Ἄρχων — καὶ ἄλλα ἔργα, ἅτινα ἀναμφιβόλως ἀπωλέστησαν. Ἐξ ἐπιστολῆς δὲ τοῦ βασιλέως Δὸν Ἰωάννου πρὸς τὸν μέγαν ἐκεῖνον φίλον του τρανῶς καταφαίνεται, ὅτι ὁ Ἕλληνας μεταφραστὴς ἐγίνωσκε τὴν τραχείαν Ἀραγωνικὴν διάλεκτον¹, καὶ τοῦτο εἶναι νέα μαρτυρία τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ἐδάφει διαδόσεως ἀμφοτέρων τῶν ἐν τῇ Ἀραγωνικῇ μοναρχίᾳ ὁμιλουμένων γλωσσῶν. Τὸ μόνον λοιπὸν ἔγχοσ Βυζαντινισμοῦ, τὸ ἐν τῇ Ἰσπανικῇ φιλολογίᾳ τοῦ μέσου αἰῶνος ἀναφανόμενον, ὀφείλεται εἰς τὸν περίφημον Ἀραγωνιον Ἄρχοντα, καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἐν τῇ ξένη ταύτῃ ἐπιδράσει, τῇ ὑπὸ τῆς μεταφράσεως τοῦ Ζωναρά καὶ τῆς ταξινομήσεως καὶ μεγεθύνσεως τῶν Χρονικῶν τοῦ Μωρέως ἀντιπροσωπευμένη, ἔσχε πολὺ μέρος ἢ ἐν Ἑλλάδι διαμονή του. Ἡ φήμη τῶν ἐκτεταμένων ἱστορικῶν ἐπιτομῶν του, αἵτινες ἀποτελοῦσι κύκλον τόσον πολυάριθμον, ὡς αἱ ἐπιτελεσθεῖσαι ὑπὸ τοῦ βασιλέως Sabio, ἐν αἷς ἀναμινύονται ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Ζωναράς, ὁ Hethoun καὶ ὁ Μάρκος Πόλος, τὰ κοινὰ Ἑλληνικά χρονικά μετὰ τῶν ἱστοριῶν τοῦ μονάρχου ἐκείνου, καὶ τὰ βασιλικά χρονικά τοῦ Δὸν Ἰακώβου καὶ τοῦ Ἁγίου Φερδινάνδου, ἔφθανε μέχρι τῶν Ἰταλῶν διδασκάλων τῆς ΙΔ' ἑκατ., ἢ δὲ καλῶς ἐφωδισμένη βιβλιοθήκη

¹ Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ φέρει χρονολογίαν 17 Νοεμβρίου τοῦ 1384, καὶ μεταξὺ ἄλλων λέγει αὐτῷ τὰ ἑξῆς: «Πρὸς τούτοις ἠκούσαμεν ὅτι ἔχετε ἐκεῖ ἕνα φιλόσοφον ἐξ Ἑλλάδος, ὅστις μεταφράζει ὑμῖν βιβλία ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν. Παρακαλοῦμεν ὑμᾶς θερμῶς, ὅπως ἀποστείλητε ἡμῖν τὸ εἰρημένον βιβλίον τοῦ Τρόγου Πομπηίου καὶ ἐξ ἐκείνων, ἅτινα μεταφράζει ὑμῖν ὁ ῥηθεὶς φιλόσοφος.»

Arch. Cor. Aragón, Reg. 1748, φύλλ. 121. Ὁ Ἄρχων Heredia διέμενε τότε ἐν Ἀθιניῶνι (ἴδ. τὸ παράρτημα Α').

του διήγειρε τὴν ζηλοτυπίαν τοῦ Collutio Salutato¹ καὶ τοῦ βασιλέως Δὸν Ἰωάννου Α' τῆς Ἀραγωνίας, ὅστις σὺν τῷ ἐπωνύμῳ τοῦ ἐραστοῦ τῆς εὐγενείας θὰ ἦτο ἐπίσης ἄξιος νὰ φέρῃ καὶ τὸ τοῦ ἐραστοῦ τῆς σοφίας. Ἄς ἀναμνησθῇ τις τὸν πόθον μεθ' οὗ ἐπ' ἀνταλλαγῇ θηρευτικῶν πτηνῶν καὶ κυνῶν ἐζήτησε παρ' ἐκείνου τὰ ἔργα τοῦ Τρόγου Πομπηίου καὶ τοῦ Ἰωσήπου². Περὶ δὲ τῆς ἐκτιμήσεως, ἣν ἔτρεφε διὰ τὰς μεταφράσεις του καὶ τὰς ἱστορικές συναρμογὰς του μαρτυρεῖ ἡ ἐπιστολὴ, ἣν ἔγραψε μαθῶν τὸν θάνατόν του, ἀναθέτων δι' αὐτῆς εἰς ἡγουμένους τινὰς τοῦ Τάγματος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, τοὺς *Βίους τοῦ Πλουτάρχου*, τὰ *Μεγάλα χρονικά τῆς Ἰσπανίας*, τὰ *Μεγάλα χρονικά τῶν κατακτητῶν ἢ αυτοκρατόρων*, ὡς αὐτὸς τὰ ὀνομάζει, τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον μέρος εἶναι κατὰ λέξιν μεταφράσεις τοῦ ΙΓ' βιβλίου τῆς *Ἐπιτομῆς ἱστοριῶν* τοῦ Ἰωάννου Ζωναρά, καὶ τέλος τὰ Χρονικά τῆς Ἑλλάδος, ἣ τὸ κοινῶς ὀνομαστὸν *Χρονικὸν τοῦ Μωρέως*, εἰς τὸ ὁποῖον ὑποπτέομεν ὅτι περισσότερον ἢ εἰς ἄλλα ἔργα ἔλαβεν ἄμεσον καὶ προσωπικῶς μέρος ὁ Μέγας Ἄρχων³.

Ἐν δὲ τῷ πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ τὸν Βυζαντινισμὸν ἢ Ἑλληνισμὸν ἐγκωμίῳ τοῦ ἐρασιτέχνου Ἄρχοντος Heredia συνοψίζεται ἅπανα ἡ καλλιτεχνικὴ φιλολογικὴ ὑπόστασις, ἣν παρακατέθηκεν ἐν τῇ ψυχῇ τῶν Καταλανοαραγωνίων νικητῶν ἢ μεσαιωνικῆ Ἑλλάδος. Βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ κατάστασις ταύτης δὲν ἦτο πρόσφορος, ὅπως μεταγίση εἰς αὐτὴν πόθους γνώσεως, διότι ὁ Ἑλληνικὸς κληρὸς εὕρισκετο τότε ἐν τῇ αὐτῇ παχυλῇ ἀμαθείᾳ, εἰς ἣν ἀφῆκεν αὐτὸν ἀρχομένης τῆς ΙΓ' ἑκατοντ. ὁ Μητροπολί-

¹ Ὅτι ὁ Heredia εἶχεν ἀποτελέσει πλουσίαν βιβλιοθήκην, προπάντων ἐξ ἔργων ἱστορικῶν, βεβαίῳ ἡμῖν ἐπιστολῇ, ἣν ἔγραψεν αὐτῷ ὁ περίφημος οὗτος Ἰταλὸς φιλόλογος ζητῶν χειρόγραφά τινα. «Inter alia quibus delectaris, est copia cumulatque librorum in qua re studio tanto tantaque cura vacasti, ut iam sit omnibus persuasum frustra librum quaeri quem apud te non contingerit reperiri, sed inter alios te praecipue dilexisse semper historicos.» Ἰδ. πρόλογον τοῦ A. Morel-Fatio εἰς τὸ *Libro de los fechos et conquistas del principado de la Morea* τοῦ Maestre Heredia, δημοσιευθὲν ὑπὸ τῆς *Société de l'Orient latin* (Γενεύη 1885), σελίς XVIII. — Περὶ τοῦ προσώπου τούτου, περὶ οὗ ἴσως ἀσχοληθῶ ἡμέραν τινά, ἴδε ἐπίσης τὴν μονογραφίαν τοῦ Karl Herquet, *Juan Fernandez de Heredia, Grossmeister des Johanniterordens* (Mühlhausen 1878).

² Ἰδε τὸ παράρτημα Β'.

³ Ἰδε τὸ παράρτημα Γ'.

της Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος¹, αἱ δὲ κύριαί ἐστίαι τῆς Βυζαντιακῆς κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐκπαιδύσεως ὑπῆρξαν τὸ Βυζάντιον καὶ ὁ Ἄθως, οὐχὶ δὲ αἱ Ἀθῆναι, οἱ δ' Ἕλληνες ἱερεῖς τῆς Φραγκικῆς Ἑλλάδος, οἱ μεταβαίνοντες ἐκεῖ, ὅπως μορφωθῶσι, δὲν ἐπανήρχοντο ὡς εἰκὸς κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν ἀρχαίαν πατρίδα των, ἐν ἧ οὐδὲν μέλλον ἀνέμενον αὐτούς, τῶν κατακτητῶν μὴ ἀνεχομένων πλησίον τῆς ἰδικῆς των τὴν σχισματικὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱεραρχίαν τῶν ἡττημένων².

Αἱ δὲ πατριαρχικαὶ ἢ μητροπολιτικαὶ ἔδραι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Φιλαδελφείας, Θεσσαλονίκης, καὶ αὐτὴ ἡ αὐτοκρατορικὴ πορφύρα ἦσαν τὸ ἀντάλλαγμα, ὅπερ ἀνέμενε τοὺς Παλαμᾶν, Φιλόθεον, Νικηφόρον καὶ Καντακουζηνόν, οἵτινες ἐξεπαιδεύοντο εἰς τὴν κλασσικὴν παιδείαν καὶ τὴν ἱστορίαν καὶ θεολογίαν ἐν τοῖς περιφήμοις μοναστηρίοις τοῦ Ἁγίου Ὄρους τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀσπλάγγως λεηλατούμενοις ὑπὸ τῶν στρατιῶν τοῦ Rocafort³. Ἡ ἔλλειψις λοιπὸν αὐτῆ ὀρθοδόξων ἱεραρχῶν ἐν τῇ κυρίως λεγομένῃ Ἑλλάδι συνεπήγετο τὴν ἔλλειψιν Ἑλληνικῶν σχολείων καὶ ἐγένετο ἡ κυρία αἰτία τῆς ἀμαθίας τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου. Ἐν παρομοίᾳ δὲ καταστάσει εὗρισκετο ὁ Λατινικὸς κλῆρος, ἐκτὸς τινῶν ἐξαιρέσεων, ὡς ἡ τοῦ Δομινικανοῦ Γουλιέλμου de Meerbeke, ἀρχιεπισκόπου τῆς Κορίνθου τῷ 1280, μεταφράσαντος εἰς τὴν Λατινικὴν διάφορα ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους, Πρόκλου, Ἰπποκράτους καὶ Γαληνοῦ. Ἐν γένει δ' οἱ Δυτικὸι κληρικοὶ προτιμῶν νὰ μεταβῶσιν εἰς Ῥώμην καὶ εἰς αὐτὴν τὴν γειτονικὴν Εὐβοίαν, ὅπως συνεχίσωσι τὰς σπουδάς των, ἢ νὰ διαμείνωσιν ἐν Θήβαις ἢ Ἀθήναις⁴.

¹ Τ. Δ. Νερούτσου Χριστιανικαὶ Ἀθῆναι, Βιβλ. Β', σελ. 184. Ἴδε τὸ ΠΓ' τεῦχος τοῦ Δελτίου τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος (Ἀθῆναι 1892).

² Νερούτσου, Χριστιανικαὶ Ἀθῆναι, σελ. 134.

³ Εἶναι βεβαιωμένη ἱστορικῶς ἡ λεηλασία μοναστηρίων τινῶν τοῦ ὄρους Ἄθω ὑπὸ τῶν Καταλάνων, πρὸς Π. Καλλιγᾶ Μελέται Βυζαντινῆς ἱστορίας (Ἀθῆναι 1894) σελ. 331, καὶ ἡ καταστροφὴ τοῦ ἐν Θήβαις φρουρίου Sant Omer. Ἄλλ' ὅμως δὲν δύνανται ὡσαύτως νὰ ἀποδειχθῶσιν αἱ εἰς αὐτοὺς ἀποδιδόμεναι βανδαλικά καταστροφάι, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς Ἀθῆνας, ἤτοι τῶν ἐλαίων τοῦ Κολωνοῦ, μέρους τῆς πόλεως κειμένου εἰς τοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῆς ἐν τῷ ἀρχαίῳ ναῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ οἰκοδομηθείσης χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Τουναντίον τὰ κλασσικὰ οἰκοδομήματα τῶν Ἀθηνῶν διέφυγον τὴν καταστροφὴν μέχρι τῆς ἐποχῆς τῶν Τούρκων καὶ Ἐνετῶν. Ἴδε Γρηγορόδιον ἔ. ἀ. τόμ. Β', σελ. 53.

⁴ Κατὰ τὸ 1309 ὁ Δουξ Πέτρος Γραδενίγος ἐζήτηε παρὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θηβῶν, ὅπως ἐπιτρέψῃ εἰς ἱερέα τινὰ ὑπήκοόν του νὰ ἀπολαύσῃ τῶν χορηγημέ-

Ἄ ῥηθεις Ἀκομινᾶτος, ὅστις ἐζήσε πρὸ τῆς Φραγκικῆς κατακτήσεως, ἔλεγε πρὸς φίλον του ὅτι, ἐὰν ἐξηκολούθει διαμένων ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς Ἀθῆνας, θὰ ἐβαρβαροῦτο¹. Μετὰ τῆς ιδέας δὲ τοῦ σοφοῦ ἐκείνου ἱεράρχου συμπίπτουσιν αἱ ἐντυπώσεις τῶν κατὰ τὴν ΙΔ' ἑκατ. περιηγηθέντων τὴν Καταλανικὴν Ἀττικὴν καὶ Βοιωτίαν Ludolf de Sudheim, Jordan de Severac καὶ Abulfeda². Ὁ πρῶτος, ὅστις παρέμεινε ἐν αὐταῖς τῷ 1335, λέγει ὅτι: «Αἱ Ἀθῆναι, ὅπου ἄλλοτε ἔλαμπεν ἡ ἐπιστήμη τῶν Ἑλλήνων, ἦσαν τότε σχεδὸν ἀκατοίκητοι». Ἡμῖς δὲ σχεδὸν αἰῶνα κατόπιν οἱ Καταλάνοι κάτοικοι τῆς εἰρημένης πόλεως παρεπονοῦντο ἐπίσης εἰς τὸν βασιλέα αὐτῶν Πέτρον Δ' διὰ τὴν πτωχείαν καὶ τὰς στερήσεις τῆς κοινότητος ἐκείνης³. Ἀντανάκλασις προσέτι, εἰ καὶ ῥητορικὴ, τῆς καταπτώσεως ταύτης εἶναι ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀθανασίου Λεπανθηροῦ πρὸς τὸν Βυζαντινὸν ἱστορικὸν Νικηφόρον Γρηγορᾶν, ὅστις περιέγραψε τὰ τελευταῖα γεγονότα τῆς Καταλανικῆς Ἑταιρείας, ἐν τῇ ὁποίᾳ λέγει ὅτι: «οἱ Ἀθηναῖοι καὶ Θηβαῖοι καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Πελοπόννησον μετέβαλον τὴν ἀρχαίαν εὐδαιμονίαν εἰς βαρβαρότητα καὶ ὑφίστανται τὴν ἐσχάτην δουλείαν⁴». Σπανίως μόνον τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἐκαλλιεργοῦντο ἐν τοῖς μοναστηρίοις τῶν βασιλείων τῆς Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας, ἅτινα ὑπὸ τὴν τέφραν τῆς ὀρθοδοξίας ὑπέκρυπτον τὸ πῦρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς κυριαρχίας τῶν Καταλάνων κατακτητῶν. Οὕτω, τὸ θέρος τοῦ 1339, ὁ μοναχὸς Κοσμᾶς Κάμηλος (Cosme Camelos) ἀντέγραψε διὰ τὸν ἱατρὸν τῶν Ἀθηνῶν Δημήτριον Nomachlona

των του. Ὁ ἱερεὺς οὗτος ἐπεράτου τὰς σπουδάς του ἐν Ἐνετίᾳ. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς διοικήσεως τῶν Καταλάνων ἀντιβασιλείων πολλοὶ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν προτιμῶν νὰ μετοικήσωσιν εἰς τὴν Ἐνετικὴν Εὐβοίαν, ὅπως ἀπολαμβάνωσι περισσώτεραν ἡσυχίαν, τοῦτο δὲ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ψυχρότητα μεταξὺ Ἐνετίας καὶ Καταλανικῆς Ἑταιρείας. Πρὸς Hopf, Griechenland im Mittelalter (Leipzig, 1870) τόμ. ς', σελ. 439.

¹ Βεβαρβαρωμαὶ χρόνιος ὢν ἐν Ἀθήναις. Ἐκδοσις Λάμπρου, τόμ. Β' σελ. 44.

² Hopf, Griechenland, τόμος ς', σελ. 431—32.

³ Arch. Cor. Arag., Reg. 1366, φιλ. 66, 6'.

⁴ Ἐκδοσις Βόννης, τόμ. Β', σελ. XCIV: «Ἀθηναῖοι γε μὴν καὶ Θηβαῖοι καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Πελοπόννησον... τῆς παλαιᾶς εὐδαιμονίας τὴν ἀγροικίαν ἠλλάξαντο δουλείαν τὴν ἐσχάτην ὑφιστάμενοι».

διάφορα βιβλία του Ὀρειβασίου καὶ ἄλλων Βυζαντινῶν φυσικῶν¹.

Τὸ γεγονός ὅμως τοῦτο τῆς ἀθλιότητος τῆς ἐκπαιδεύσεως ἀρκεῖ, ὡς εἶναι φυσικόν, ὅπως μὴ λάβῃ τις κατὰ γράμμα τοὺς ὑπὸ τοῦ περιφήμου Μωαμεθανοῦ γεωγράφου καὶ ἱστορικοῦ Ἀλμπουφέδα, ταξιδεύσαντος εἰς Ἀττικὴν κατὰ τὰ μέσα τῆς ἸΔ' ἑκατ., πρὸς τὰς παρηκμακυίας Ἀθήνας ἀπευθυνομένους ἐπαίνους, ὑποδεικνύοντος αὐτὰς διὰ τοῦ χαρακτηριστικοῦ ὀνόματος «πόλις τῶν σοφῶν Ἑλλήνων»². Ἡ ὑπερβολὴ αὕτη ἀποδεικνύει μόνον, ὅτι καὶ ἐν μέσῳ τῆς καταπτώσεώς της διετήρει ἡ πότις μίτηρ τῆς Ἑλλάδος τὴν γοητείαν τῆς ἀρχαίας ἐνδόξου παιδείας της, γοητείαν, ἣν οὐδέποτε ἀπώλεσεν ἡ δέσποινα τῆς Ἀττικῆς, ἐστεμμένη ἐν τῇ δουλείᾳ της διὰ τοῦ βασιλικῆς διαδήματος τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ ὅτι δικαίως ἐπεκαλεῖτο τὸν μέγαν Πάπαν Ἰννοκέντιον Γ', ὅπως ἐγκαθιδρύσῃ τὴν ῥωμαϊκὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱεραρχίαν ἐν τῷ πλήρει μνημείων περιβόλῳ της³. Ὅχι μόνον ἐν τῇ Βυζαντικῇ καὶ Ἀνατολικῇ μεσαιωνικῇ φιλολογίᾳ κατεῖχον αἱ Ἀθηναὶ ὑπέροχον θέσιν, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὴν τὴν ἰπποτικὴν φιλολογίαν τῆς Δύσεως ἐξηκολούθουν οὔσαι ἡ ἀρχαία κοιτίς καὶ ὁ θρόνος πάσης σοφίας. Οὕτως ἐν τῷ ἐπικῷ κύκλῳ τοῦ Amadis ἀναφέρεται, ὅτι ὁ Ἀγησίλαος de Colchos ἐσπούδασεν ἐν αὐταῖς καὶ ὅτι ἐδίδασκεν Ἰσπανόν τινα τὴν ἰπποτικὴν τέχνην. Ἐν τῷ περιέργῳ ἐπίσης βιβλίῳ τῆς Καταλανικῆς ἰπποτικότητος, τῷ ἐπιγραφομένῳ *Curial*, ὁ ἦρωρ, ἀφοῦ ἐνίκησεν εἰς πολλὰς μάχας καὶ ὑπέστη ἀπείρους περιπετείας, φλέγεται ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ἐπισκεφθῇ τὰς Ἀθήνας, «τὴν εὐγενῆ καὶ περιφημοτάτην ἐκείνην ἀρχαίαν πόλιν, ἣτις ἔδωκε νόμους εἰς τὴν Ῥώμην καὶ τὴν περίφημον παιδείαν, ἐν ἣ ἐδιδάσκετό τις τὴν ἐπιστήμην τοῦ γινώ-

¹ Ἴδε Νεροῦτσον ἔ. ἀ. σελ. 498.

Κατὰ τὴν Καταλανικὴν ἐποχὴν οἱ ἱατροὶ δὲν ἦσαν ἄφθονοι ἐν τοῖς δουκάτοις. Ὁ Φρειδερίκος Γ' ἐνδίδων εἰς τὰς παρακλήσεις τῶν Θηβαίων, παραπονουμένων διὰ τὴν τοιαύτην σπάνιν, ἀπέστειλεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Βοιωτίας, τῷ 1356, ὅπως ἐξασκήσῃ τὸ ἐπάγγελμά του, τὸν ἱατρὸν τοῦ Ἰωάννην de Montpellier. *Arch. di Stato de Palermo. Protonot.*, τόμος Β' σελ. 147.

² Πατρίδα τῶν σοφῶν ἐκάλει ἐπίσης αὐτὰς ἓνα αἰῶνα βραδύτερον ὁ Τοῦρκος Seadeddin κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς κατακτῆσεως τοῦ Μωάμεθ Β' (Γρηγορόβ. Β', 386).

³ Berardo Atheniensi Archiepiscopo ejusque successoribus canonicè substituendis in perpetuam antiquam Atheniensis gloriam civitatis. (Baluze, Β', 256).

σκεῖν τὸν Θεόν...» Εἶδομεν δ' ἤδη, ὅτι ὁ βασιλεὺς Δὸν Ἰωάννης, ἐπιφορτίζων τὸν Ἀρχοντα Heredia νὰ τῷ ἀποστείλῃ τινὰ τῶν ἱστορικῶν βιβλίων του, ὑποδεικνύει τὸν μετρίοφρονα μεταφραστὴν καὶ συνεργάτην του διὰ τοῦ πομπώδους, ἀλλ' ἐκ παραδόσεως δικαιολογουμένου τίτλου τοῦ φιλοσόφου Ἑλληνορ.

Καὶ ὑπ' αὐτὰς δ' ἔτι τὰς θλιβεράς συνθήκας τῆς καταστροφῆς καὶ καταπτώσεως, εἰς ἃς εὕρισκετο ἡ ἠττημένη χώρα, εἶναι καὶ ἔσται ἐς αἰεὶ σφραγὶς εὐγενείας διὰ τὴν Καταλανικὴν γλῶσσαν τὸ ὅτι ἐβασίλευσεν ἐπὶ ἓνα σχεδὸν αἰῶνα ἐν τῇ πατρίδι τῶν Χαρίτων καὶ τῶν Μουσῶν. Ἐνῶ δ' ἦτο ἀκόμη ἐναυλος ἡ ἡχώ τῶν φθόγγων της εἰς τὰς ἀπομεμακρυσμένας ἐκεῖνας χώρας, ὁ εὐγλωττος ἐπίσκοπος τῆς Elna Ἰωάννης Margarit ἐν τῇ πρὸς τὸν Δὸν Ἰωάννην τῆς Ναβάρρας τῷ 1454 ἀπαντήσας του ἀνεμίμνησκε μεθ' ὑπερηφανείας, ὅτι τὸ Καταλανικὸν ἔθνος εἶχε μεταβάλλει τὴν πάτριον γλῶσσαν «τῶν ἀρχαιοτάτων ἐκεῖνων καὶ περιφημοτάτων Ἀθηνῶν, ἐξ ὧν ἐπήγασαν ἡ κομψότης, ἡ φιλανθρωπία καὶ ἡ παιδεία τῶν Ἑλλήνων»².

Οὐδὲν ἴχνος ἀπέμεινε τῆς ἡμετέρας ἐν Ἑλλάδι κυριαρχίας. Ἡ ἀνάμνησις τῶν Καταλάνων ἀποσθέννυται ἐν αὐτῇ καθημερινῶς καὶ διατηρεῖται αὕτη σχεδὸν μόνον ὑπὸ τῶν πεπαιδευμένων. Ἐπὶ τῶν κολοσσιαίων μεσαιωνικῶν φρουρίων, τῶν στεφόντων τὰ βουνὰ τῆς Λεβαντίας, τῶν Σαλώνων, τῶν Νέων Πατρῶν καὶ τῆς Λαμίας, ὧν τὴν

¹ Βιβλίον Γ' κεφ. 28. *Curial y Guelfa* εἶναι μυθιστόρημα Καταλανικὸν τοῦ 16' αἰῶνος, τοῦ ὁποῦ το μόνον γνωστὸν πρωτότυπον φυλάσσεται ἐν τῇ Ἑθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Μαδρίτης. Ἡ Ἀκαδημία τῆς Φιλολογίας ἐν Βαρκελώνῃ πρόκειται νὰ δημοσιεύσῃ μετ' ὀλίγων αὐτό, ἀναθεῖσα τὴν δημοσίευσιν ταύτην εἰς τὸν συγγραφέα τῆς παρούσης μελέτης.

Ἡ περικοπὴ αὕτη, ἀπὸ τῶν λέξεων «ἐν τῷ περιέργῳ ἐπίσης βιβλίῳ» μέχρι τῶν λέξεων «τὴν ἐπιστήμην τοῦ γινώσκων τὸν Θεόν» ὡς καὶ ἡ ὑποσημείωσις¹ δὲν ὑπάρχουσι ἐν τῷ πρωτοτύπῳ, ἀλλ' ἐστάλησαν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, ὅπως τεθῶσιν ἐν τῇ μεταφράσει. (Σημ. Μεταφραστοῦ).

² Coroleu y Pella, *Las Cortes catalanas* (1876) σελ. 407. — Ἐξαίρουσα τὸ γεγονός τοῦτο ἡ Βασιλικὴ Φιλολογικὴ Ἀκαδημία τῆς Βαρκελώνης, ἔλεγε περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος: Ἐν Ἑλλάδι διετηρήθη (ἡ Καταλανικὴ γλῶσσα) ἐπὶ πολλὰ ἔτη, ὥστε ἀκόμη σφύρονται ἐνδείξεις εἰς τὰ ὄρη τῆς χώρας, εἰς δὲ τὰς πόλεις ἴχνη τῶν φρουρίων μας.» Ἴδ. *Memorias* τῆς εἰρημένης Ἀκαδημίας, τόμος Α', ἔτος 1756. *Observaciones sobre los principios elementales de la Historia.*

καταστροφήν ἐξακολουθεῖ βραδέως ὁ χρόνος ἐν μέσῳ τῆς γενικῆς ἀδιαφορίας, εἶναι δύσκολον νὰ διακρίνη τις μεταξύ τῶν Πελασγικῶν πολυγωνικῶν ὀγκολίθων καὶ τῶν ὀρθογωνίων Φραγκικῶν ἐκείνους, οὓς ὑψώσαν διὰ τῶν νικητῶν βραχιόνων των οἱ πρόγονοι ἡμῶν. Ἄλλ' ἐκεῖ, εἰς τὸ βάθος τοῦ πλουσίου Ἀρχείου μας, ἐν τινι ἀμαυρῷ ἐγγράφῳ, ὑφίσταται ἡ μᾶλλον ζωντανὴ μαρτυρία τῆς στείρας ἡμῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ κυριαρχίας. ἦν οἱ αἰῶνες δὲν θὰ καταστρέψωσι, διότι ἡ ἱστορία παρέλαβεν ἤδη αὐτὴν ἐν τῷ μητρικῷ κόλπῳ τῆς, ὡς μοναδικὸν μνημεῖον, ὅπερ οὐδὲν τῶν ἄλλων Λατινικῶν ἐθνῶν τῶν συνυποταζάντων τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα κατέχει· εἶναι δὲ αὕτη τὰ *Κεφάλαια τῶν Ἀθηναίων*. Ταῦτα ἀναγγέλλουσιν, εὐγλωττότερον ἢ ἂν ἐγλύπτετο ἐπὶ ὀρειχάλκου, ἐπὶ νομισμάτων καὶ ἐπὶ τειχῶν, διότι εἶναι ἐν τῷ ἱερῷ ῥήματι τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως γεγλυμμένον, τὸ ἔνδοξον ἐπισημαστικόν ὅτι ἡ ἡμετέρα φυλὴ κατὰ τὴν ἸΔ' ἑκατ. διὰ τῶν φθόγγων τῆς ὠραιότητος *Καταλανικῆς τοῦ κόσμου* ἔκαμε νὰ φοικιῶσι τὰ ἐρείπια τῆς σεπτῆς Ἀκροπόλεως τοῦ Κίμωνος καὶ τοῦ Περικλέους.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

I

Ἐπιστολὴ τοῦ Δὸν Ἰωάννου, διαδόχου τοῦ Ἀραγωνικοῦ στέμματος¹, πρὸς τὸν Μέγαν Ἄρχοντα Ἰωάννην Fernández de Heredia, αἰτοῦντος παρ' αὐτοῦ πτηνὰ καὶ κύνας θηρευτικούς καὶ τὴν μετάφρασιν τοῦ Τρόγου Πομπηίου καὶ ἄλλων βιβλίων.

Ἀγαπητὴ φίλε Ἄρχον. Τὴν ἐπιστολήν σας ἐλάβομεν μετὰ τῶν τριῶν κίρκων², οὓς παρ' ὑμῶν ἔφερεν ἡμῖν ὁ ἀδελφὸς Οὐγος Gerart, ἐρμηνευτὴς ἐκ Νικαίας, καὶ οἵτινες εἰσὶν ὠραιότατοι. Παρακαλοῦμεν ὑμᾶς,

¹ Ὁ Ἰωάννης τῆς Ἀραγωνίας κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ἦτο κληρονόμος τοῦ Ἀραγωνικοῦ στέμματος, ἐβασίλευε δὲ τότε ὁ πατὴρ αὐτοῦ Πέτρος Δ' τῆς Ἀραγωνίας, ὅστις ἦτο δούξ τῶν Ἀθηναίων. Ὁ Δὸν Ἰωάννης ὀνομάσθη Ἰωάννης Α' τῆς Ἀραγωνίας καὶ ἐγένετο ὡσαύτως δούξ τῶν Ἀθηναίων μέχρι τοῦ 1388. Ὁ Δὸν Πέτρος Δ' ἀπέθανε τῷ 1387.

² Εἶδος ἰεσσακός.

Ἄρχον, ἵνα πέμψητε ἡμῖν ὅσους ἰεσσακός τῆς Ῥωμανίας καὶ λαγωνικούς κύνας τῆς Τουρκίας δύνασθε νὰ ἐπιτύχητε. Πρὸς τούτοις ἐμάθομεν ὅτι ἔχετε αὐτόθι βιβλίον τι ὀνομαζόμενον Τρόγος Πομπηίου, καὶ φιλόσοφόν τινα ἐξ Ἑλλάδος, μεταφράζοντα ὑμῖν βιβλία ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν· ὡς ἐκ τούτου δὲ παρακαλοῦμεν ὑμᾶς θερμῶς νὰ πέμψητε ἡμῖν τὸ ῥηθὲν βιβλίον τοῦ Τρόγου Πομπηίου καὶ τὰ ἄλλα ἅτινα μεταφράζει ὑμῖν ὁ εἰρημένος φιλόσοφος, ἢ ἀντίγραφα αὐτοῦ· θὰ παράσχητε δ' ἡμῖν σπουδαίαν ὑπηρεσίαν. Ἡμεῖς, Ἄρχον, πέμπομεν ὑμῖν διὰ τοῦ εἰρημένου ἐρμηνευτοῦ δύο κύνας διὰ κονίχλους, τοὺς καλλίστους ἐξ ὧν ἤδη ἔχομεν, τῶν ὁποίων ὁ ξανθὸς ὀνομάζεται Becerro, ὁ δὲ λευκὸς Zapato. Ἄμα ὡς ἀποκτήσωμεν ἄλλους ἰκανοὺς καὶ ὠραίους, θ' ἀποστείλωμεν ὑμῖν αὐτούς, ὡς καὶ ἄλλα πράγματα ἐντεῦθεν, ἀρέσκοντα ὑμῖν. Ἐγράφη ἐν Elna¹ καὶ ἐσφραγίσθη διὰ τῆς ἡμετέρας μυστικῆς σφραγίδος, τῇ 17 Νοεμβρίου τοῦ ἔτους 1384. Πρωτότοκος.

Πρὸς τὸν ἀγαπητὸν ἡμῶν φίλον, τὸν (Μέγαν) Ἄρχοντα τῆς (Τάξεως) Hospital (τῆς Ἱερουσαλήμ).

R. 1748, φύλλ. 121, 6.

II

Ἐπιστολὴ τοῦ Δὸν Ἰωάννου Α' πρὸς τὸν αὐτὸν ἄρχοντα Heredia, παραπονουμένου πρὸς αὐτόν, ὅτι τὸ ἀποσταλὲν ἀντίγραφον τοῦ Ἰωσήπου δὲν εἶναι πλήρες.

Φίλε Ἄρχον. Ἐλάβομεν τὴν ἐπιστολήν ὑμῶν μετὰ τοῦ βιβλίου τοῦ ὀνομαζομένου Ἰωσήπου, λαμπρῶς δεδεμένον, καὶ τοὺς τέσσαρας λαγωνικούς κύνας, οὓς ἐπέμψατε ἡμῖν διὰ τοῦ ἡμετέρου οἰκείου Ἰωάννου Gallego· εὐγνωμονοῦμεν δ' ὑμῖν ἐπὶ τοῦτο καὶ παρακαλοῦμεν ὑμᾶς, Ἄρχον, ἵνα ὅταν καὶ οἱ ἕτεροι δύο οἱ αὐτόθι ἀπομείναντες θεραπευθῶσιν, ἀποστείλητε ἡμῖν αὐτούς. Ἀλλὰ νομίζομεν, Ἄρχον, ὅτι τὸ εἰρημένον βιβλίον δὲν εἶναι τέλειον οὐδὲ συμπληρωμένον, καὶ διὰ τοῦτο παρακαλοῦμεν ὑμᾶς, ἵνα πιστοποιήσητε ἡμῖν, ἂν εἶναι συμπληρωμένον ἢ ὄχι· ἐὰν δὲ εἶναι ἀτελές, νὰ διατάξητε νὰ συμπληρωθῇ. Ἀναγγέλλετε ἡμῖν πάσας τὰς εἰδήσεις ἃς αὐτόθι μανθάνετε, οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι· ἢ προέλευσις

¹ Πόλις τῆς Γαλλίας, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Roussillon.

αυτῶν. Ἐγράφη ἐν Lerida καὶ ἐσφραγίσθη διὰ τῆς ἡμετέρας μυστικῆς σφραγίδος, τῇ 16 Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 1384. Πρωτότοκος.

Πρὸς τὸν ἀγαπητὸν ἡμῶν φίλον τὸν Ἄρχοντα del Hospital.

(R. 1748, φύλλ. 60 β'.)

III

Ἐπιστολὴ συλλυπητήριος τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Α' πρὸς τοὺς ἠγουμένους τῆς Ἀκυτανίας, Ὠβέρνης, Τολώσσης καὶ San Gil¹, ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Μεγάλου Ἄρχοντος Δὸν Ἰωάννου Fernández de Heredia. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ, λατινιστὶ γεγραμμένη καὶ φερούση χρονολογίαν τῆς 24 Μαρτίου 1396, ζητεῖ ὁ βασιλεὺς παρ' αὐτῶν διάφορα ἔργα τούτου ἤτοι: τὴν μετάφρασιν τῶν Βίων τοῦ Πλουτάρχου, τὸ μέγα Χρονικὸν τῆς Ἰσπανίας, τὸ Χρονικὸν τοῦ Μωρέως καὶ τὸ μέγα Χρονικὸν τῶν Κατακτητῶν.

(Μετάφρασις ἐκ τῆς Καστιλιανῆς ἐπὶ Γεωργίου Ν. Μαυράκη)

¹ Τὰ μεγάλα ἠγουμενεῖα τῆς Τάξεως τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου ἐν Γαλλίᾳ ἦσαν τότε τὸ τῆς Ἀκυτανίας, Ὠβέρνης, Τολώσσης καὶ Saint-Gilles.

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ

Πολλοὶ ἐπὶ τῷ λήξαντι ἤδη ΙΘ' αἰῶνι περιέγραψαν καὶ ἐξέθηκαν πολλοὺς τὰς κατακτήσεις τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος ἐν παντὶ κλάδῳ τοῦ ἐπιστητοῦ. Ἡ ἐπιστήμη, ἣτις εἶναι ἀπόρροια τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου, ἀνεκάλυψε νέας ὁδοὺς, κατέρριψε παλαιὰς πλάνας, ἀνέπτυξε τὰς φυσικὰς καὶ χημικὰς ἐρεῦνας, ἐδημιούργησε νέους κόσμους καὶ συνετέλεσεν οὕτω ὡς μέγιστα εἰς τὴν πρόοδον καὶ ἀνάπτυξιν τῆς καθόλου ἀνθρωπότητος. Ἡ ἐπιστήμη διὰ τῆς ἐρένης καὶ τῆς ἀνακαλύψεως νέων μεθόδων συνέτεμε τὰς ἀποστάσεις διὰ τοῦ ἀτμοῦ καὶ τοῦ τηλεγράφου καὶ ἐξεύρε φάρμακα δραστικὰ κατὰ πολλῶν βροτολογιῶν ἀσθενειῶν. Ἡ ἐπιστήμη εἶναι κατάκτησις τῆς ἀλόγου φύσεως ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις εἶναι τὸ ὑψηλότεον καὶ εὐγενέστατον δημιουργημα τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἀνθρώπος σκέπτεται, νοεῖ καὶ ζητεῖ νὰ εὔρη τοὺς νόμους καθ' οὓς συντηρεῖται ὁ φυσικὸς κόσμος, τὸν ὅποιον ὑποτάσσει καὶ καταδαμάζει πρὸς θεραπείαν τῶν διαφορῶν αὐτοῦ ἀναγκῶν καὶ χρεῶν. Διὰ τῆς νοήσεως καὶ τῆς λογικῆς ὁ ἀνθρώπος εὐρίσκει τὰς διαφοροὺς ἀνακαλύψεις, αἵτινες χρησιμοποιοῦνται ἐν τῇ βιομηχανίᾳ καὶ ταῖς ἄλλαις ἐργασίαις, δι' ὧν ἡ ἀνθρωπότης προοδεύει καὶ τελειοῦται. Ἀληθὲς μὲν εἶναι ὅτι τινὲς τῶν μεγάλων ἀνακαλύψεων ὀφείλονται εἰς τὴν τύχην, εἰς τὴν παρατήρησιν ἑνὸς ἀσημάντου γεγονότος καὶ εἰς τινὰ μαντικὴν. οὕτως εἰπεῖν, ὁρμὴν τῆς μεγαλονοίας· ἀλλ' αἱ πλείοται εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ χρόνου, μακρῶν καὶ ἐπιπόνων προσπαθειῶν, ἐπανειλημμένων πειραμάτων, νοήμονος βασάνου καὶ ἐλλόγου καταναγκασμοῦ, δι' οὗ ἐκβιάζεται ἡ φύσις ν' ἀνακαλύψῃ ἑαυτὴν κατὰ τὴν ἀλήθειαν τῆς οὐσίας τῆς καὶ ἀφαρπάζεται ἀπ' αὐτῆς τὸ μυστήριον τῆς ἐνεργείας τῆς. Ἡ παρατήρησις, ἡ ἀφαίρεσις, ἡ γενίκευσις φέρουσιν εἰς τὴν ἐπαγωγὴν καὶ εἰς ταύτην ἀνάγεται ἐπὶ τέλους ἡ μέθοδος τῶν ἐπιστημονικῶν ἀνακαλύψεων καὶ ταύτην μᾶλλον ἢ ἥττον διεφώτισαν ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Νεύτων ἢ καὶ ταύτην ἐφήρμοσαν καὶ ἐφαρμόζουσι καθ' ἑκάστην πάντες οἱ ἐπιστήμονες. Ἡ ἐπιστήμη κατὰ ταῦτα εἶναι ἡ ἀνακάλυψις τῶν νόμων τῆς φύσεως καθ' οὓς αὕτη λειτουργεῖ. Διὰ τῆς ἐπιστήμης ταύτης ἐξευγενίζεται ὁ ἀνθρώπος, μορφοῦται, εὐημερεῖ, προοδεύει. Ἡ ἐπιστήμη

ἐρευνῶσα τὸ ἀληθές, ἀγαθὸν καὶ καλὸν εἶναι ὁ εὐγενέστατος καὶ ὠραιότατος πόθος τοῦ ἀληθοῦς ἀνθρώπου, ὅστις ἐπλάσθη δι' ὑψηλότατον σκοπόν. Ἡ ἀλήθεια κατὰ τε τὰς φυσικὰς καὶ ἠθικὰς ἐπιστήμας καὶ κατὰ τὰς τέχνας, ἰδοὺ ἐκεῖνα πρὸς ἃ ἔχει ἡ ψυχὴ ἀκαταμάχητον κλίσιν. Ὡς ἐλαφρὰ φλοῖξ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὕλικου κόσμου περιπίπταμένη ἡ ψυχὴ τείνει διηνεκῶς καὶ ἀνά μέσον παντοίων προσκομμάτων νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἐστίαν τῆς ἀληθείας, ἐξ ἧς προῆλθεν. Ἡ ἐπιστήμη ἄρα κατὰ τὴν καθολικὴν αὐτῆς σημασίαν εἶναι ἀπόρροια τῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως καὶ λογικῆ, ὡς εἰπεῖν, ἀνάγκη. Ἀναντιρρήτως ὁ ἀνθρώπος ἐν τῇ ἐρεύγῃ τῆς ἀληθείας πολλάκις πλανᾶται καὶ δὴ εὕρισκεῖ πολλὰ καὶ ἀνυπέβλητα ἔστιν ὅτε κωλύματα ἔκ τε τῆς φύσεως τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῶν πλανῶν τῶν χρόνων καθ' οὓς ζῆ. Ἡ ζήτησις καὶ εὗρεσις τῆς ἀληθείας καὶ ἡ ὑποταγὴ τῆς φύσεως εἰς τὴν δύναμιν τοῦ πνεύματος δὲν εἶναι εὐκόλον τι χρῆμα, ἀλλὰ δυσχερὲς καὶ παγχάλεπον· πλὴν καὶ ἐν τῇ τοιαύτῃ τοῦ πράγματος δυσχερείᾳ ὁ ἀνθρώπος οὐ μόνον δὲν ἀποκάμνει καὶ δὲν ἀποδειλιᾷ, ἀλλὰ καί, τὸ σπουδαιότατον, χαίρει καὶ χωρεῖ ἐν τῇ ὁδῷ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης καὶ ἐκζητήσεως.

Ὁ ἀνθρώπος ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀγωνίζεται ἀγῶνα κρατερόν κατὰ τῆς πλάνης καὶ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας. Διὰ τοῦ τοιούτου ἀγῶνος ὑπαγόμενος τὸν κόσμον τὸν αἰσθητὸν ὑπὸ τὴν ἑαυτοῦ συνειδησιν δημιουργεῖ τὰς κατὰ μέρος ἐπιστήμας, τὰς τε πρὸς ὠφέλειαν σωματικὴν ἑαυτοῦ καὶ τὰς εὐγενεστέρας, αἵτινες ἀποβλέπουσιν εἰς τὰς ἐσωτερικὰς τέρψεις τῆς ψυχῆς. Διὰ τοῦ τοιούτου ἀγῶνος ἀπέβη ὄντως βασιλεὺς καὶ κύριος τοῦ κόσμου, τὸ τελειότατον ἅμα καὶ εὐγενέστατον τοῦ Θεοῦ δημιουργήμα, εἰκὼν αὐτοῦ καὶ ὁμοίωσις. Πόσα ἀληθῶς διὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ λόγου παρήγαγεν ἐν τῷδε τῷ κόσμῳ! Πόσας νίκας ἐν τῷ ἀγῶνι ἤρατο ὁ ἀνθρώπος καὶ πόσα ἔστησε τρόπαια προάγων τὸ κράτος τῆς διανοίας καὶ τοῦ λόγου ἐπὶ τοῦ κράτους τῆς φύσεως! «Πόσα δημιουργήματα τέχνης, λέγει ὁ Σχίλλερ, πόσα θαύματα ἀνθρωπίνης ἐργασίας δὲν παρήχθησαν ἐπὶ τῆς γῆς, πόσον φῶς δὲν διεχύθη εἰς ἅπαντας τοὺς χώρους τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας ἀφ' ὅτου τὸ φῶς τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως φωτίζει τὰς αἰσθήσεις καὶ ὁδηγεῖ καὶ κινεῖ τὰς χεῖρας τοῦ ἀνθρώπου, ἀφ' ὅτου ὁ ἀνθρώπος δὲν καταναλίσκει τυφλῶς καὶ ἀσκοπίως τὰς δυνάμεις αὐτοῦ εἰς τὰς ὁρμὰς τῆς φύσεως, ἀλλ' εἰς τὰς ὁδοὺς τὰς χαρασσομένας αὐτῷ ὑπὸ τῆς διανοίας!» Ναι! Διὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς χρησιμοποίησεως τῶν νόμων τῆς φύσεως ὁ ἀνθρώπος

κατώρθωσε θαύματα ἀληθῶς ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ καὶ νὰ κάμῃ ἄλλα ἐν τῇ βιομηχανίᾳ καὶ ἀλλαγῷ. Αἱ θετικαὶ λεγόμεναι ἐπιστήμαι ἀνεπτύχθησαν μεγάλως καὶ ἐγένοντο τὸ ὑποκείμενον ἐπιπόνων ἐρευνῶν καὶ ἐκζητήσεων κατὰ τοὺς τελευταίους τοὺςδε χρόνους. Δικαίως ὁ ἸΘ' αἰὼν εἶναι καὶ λέγεται αἰὼν τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ ἀνθρώπος, ἐν γένει εἰπεῖν, προοδεύει πολλαχῶς καὶ «ἐν ἰδρωτί τοῦ προσώπου αὐτοῦ» τείνει εἰς τὸ τέλειον, τὸ ἰδεῶδες. Ὁ ἀνθρώπος διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐπιστήμης ὑποτάσσει τὰ πάντα ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ. «Πάντας ὑπέταξας ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ» ἀναφωνεῖ ὁ ὑψιπέτης ἀετὸς τῶν Ἱεροσολύμων. Τὸ κράτος τῆς ἐπιστήμης ἀληθῶς εἶναι μέγα.

Ἄλλ' ἄρα γε ἡ ἐπιστήμη αὕτη καὶ αἱ νεώτεραι πολυπληθεῖς ἀνακαλύψεις ἀντίκεινται εἰς τὴν ἀλήθειαν τῆς θρησκείας καὶ δὴ τῆς χριστιανικῆς, ἥτις εἶναι ἡ τελειοτάτη καὶ ἀπόλυτος καὶ ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ; Ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη οὐ μόνον δὲν ἀντίκειται τῇ χριστιανικῇ θρησκείᾳ, ἀλλὰ τὸναντίον ὑπερμαχεῖ ταύτης καὶ ὡς ἀληθείας αὐτῆς καθ' ἑαυτὴν καὶ ὡς ἀναγκαιοτάτης τῇ κοινωνίᾳ καὶ προόδῳ ταύτης. Ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη εἶναι σπουδαιότατος σύμμαχος τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἥτις εἶναι αὐτὴ ἡ ἀλήθεια, ἣν ζητεῖ καὶ προσπαθεῖ νὰ εὕρῃ ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη. Μόνον ἡ ψευδἐπιστήμη ἀντίκειται τῇ ἀληθεῖ θρησκείᾳ. Ὁ βαθὺς Βάκων λέγει: «Ἡ ἐπιστήμη βαθέως μελετωμένη φέρει εἰς τὸν Θεόν, ἐπιπολαιῶς δὲ μελετωμένη ἀπάγει ἀπὸ τοῦ Θεοῦ.» Ἡ ἀληθὴς καὶ βαθεῖα μελέτη τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν νόμων τῆς φύσεως ἀποδεικνύει τὰς θεμελιώδεις ἀληθείας τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἥτις ἥμισυ φοβεῖται τὴν πρόοδον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν φώτων ταύτης. Ὁ κύκλος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἶναι ἄλλοιός τοῦ κύκλου τῆς ἀποκαλύψεως. Ἡ ἀποκάλυψις ἀποβλέπει εἰς τὸν ἀνθρώπον ὡς ὄν πνευματικὸν καὶ θρησκευτικόν, διαγράφει αὐτῷ τὴν ὁδὸν τῆς ἠθικῆς τελειώσεως καὶ παρέχει τὰ μέσα τῆς ἠθικῆς καθάρσεως καὶ ἐξαγνίσεως. Ἡ ἀποκάλυψις εἶναι ὁ φωτοβόλος ἐκεῖνος ἥλιος, ὅστις διὰ τῶν μαρμαρυγῶν αὐτοῦ ἀκτίνων φωτίζει τὰ σκότῃ τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ ἀνθρώπου καὶ θερμαίνει αὐτὸν εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας. Ἡ ἀποκάλυψις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ εἶναι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὸ μόνον καὶ ἀπόλυτον σύστημα τῆς ἀληθοῦς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς γνώσεως καὶ σοφίας. Ἡ ἀποκάλυψις συνίστησι θερμῶς τὴν πίστιν, ἀλλ' εἰς τὰ ζητήματα ἐκεῖνα ἅπερ εἶναι ἀνώτερα τῆς ἀνθρωπίνης ἀντι-

λήψεως, διότι ὁ Χριστιανισμὸς διδάσκει καὶ ἀληθείας αἰτινες εἶναι ὑπὲρ λόγον καὶ τὰς ὁποίας τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ὡς ἀτελὲς καὶ πεπερασμένον, ἥκιστα δύναται νὰ κατανοήσῃ. Ἡ πίστις καὶ εἰς αὐτὰς τὰς θετικὰς ἐτι ἐπιστήμας εἶναι ἀναγκαῖα καὶ ὅρος ἀπαράβατος τῆς ἀναπτύξεως καὶ προόδου αὐτῶν. Αἱ πρῶται ἀρχαὶ πάσης ἐπιστήμης δὲν ἀποδεικνύονται. Γίνονται ὡς ἀξιώματα παραδεκτὰ καὶ ἐπὶ τούτων οἰκοδομεῖται τὸ ὠραῖον καὶ μεγαλοπρεπὲς τῆς ἐπιστήμης οἰκοδόμημα. Ὁ ἄνθρωπος, ὅστις ὑπὸ διψῆς θηρεύει τὸ μυστήριον τῆς ἀπολύτου ἀληθείας καὶ ὡς ὁ ἐπὶ σκηνῆς Φάουστ κρούει εὐπίστως καὶ ἀκαθέκτως τὴν πύλην τῆς θελκτικῆς γνώσεως, μόνον ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, ὅστις εἶναι ἀποκάλυψις τῆς αὐτοαληθείας τοῦ Θεοῦ, δύναται νὰ εὕρῃ αὐτὴν καὶ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ἀκάθεκτον ταύτην τῆς γνώσεως διψαν. Διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀναπτύσσονται, μορφοῦνται, προάγονται, μεγαλοουργοῦσιν αἱ κοινωνίαι καὶ τὰ ἔθνη. Ἄνευ δὲ τῆς χριστιανικῆς μορφώσεως τῶν πολιτῶν ἥκιστα δύναται νὰ προαχθῇ ἓν ἔθνος. Ἡ ἐπιστήμη καὶ αἱ ἀνακαλύψεις τῶν νόμων τῆς φύσεως δύνανται τὸ πολὺ νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν εὐμάρειαν, τὰς ευκολίας τοῦ ἀνθρωπίου βίου καὶ τὴν ἐν γένει ἐξωτερικὴν λάμπιν· ἀλλ' ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἥτις ἀποβλέπει εἰς τὴν ἠθικὴν τῶν ἀνθρώπων διάπλασιν, συγκαταεῖ τὰς κοινωνίας, ἠθικοποιεῖ καὶ ἀναπτύσσει καὶ προάγει εἰς ὑψηλότερον καὶ εὐγενέστερον σκοπόν. Οἱ χρόνοι τῆς θρησκευτικῆς ἀδιαφορίας καὶ ἀπιστίας εἶναι χρόνοι τῆς διαφθορᾶς καὶ καταπτώσεως καὶ ἂν ἐτι ἡ ἐπιστήμη φθάσῃ εἰς τὸ μεσουράνημα τῆς δόξης καὶ ἀκμῆς. Ὁ Goethe, ὁ δαιμόνιος οὗτος τοῦ γερμανικοῦ Παρνασσοῦ Αἰσχύλος, λέγει πού: «Πᾶσαι αἱ ἐποχαὶ ἐν αἰς βασιλεύει ἡ πίστις, λάμπουσιν ἀνυψοῦσαι τὴν καρδίαν καὶ καρποφοροῦσαι τοῖς τε συγχρόνοις καὶ τοῖς ἐπιγινομένοις, τούναντίον δὲ πᾶσαι αἱ ἐποχαὶ ἐν αἰς ἡ ἀπιστία ψευδῆ τινα κατάγει νίκην, αἱ ἐποχαὶ αὐταὶ καὶ ἐὰν μικρὸν ἐπὶ ἀπατηλῇ σεμνύωνται λάμπει, ἐξαφανίζονται πρὸ τῶν ἔπειτα ἔσομένων ἀνθρώπων, διότι οὐδεὶς ἄσμενος προσταλαιπωρεῖ τῇ ἐρεύνη τοῦ ἀγόνου». Ἡ ἐπιστήμη κατὰ ταῦτα, ἥτις ἀποβλέπει εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀληθείας καὶ τὴν ὕλικὴν καὶ ἠθικὴν πρόοδον τῶν κοινωνιῶν, ἔχει, εἴπερ ποτε, ἀνάγκην τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας καὶ ἠθικῆς. Εἰς τὴν οὐσίαν καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ οὐδεμία ἀμφιβολία ἢ δυσπιστία δύναται ποτε νὰ ἐγερθῇ· διὰ τοῦτο ἔξοχοι σοφοὶ τῶν νεωτέρων χρόνων, οἷον ὁ Μοντεσκιέ, ὁ Βλουντζι, ὁ Κουζέν, ὁ Ἰούλιος Σιμών, ὁ Ζανέ καὶ ἄλλοι ἔγραψαν καὶ ὑπεστήριξαν τὸν Χριστιανισμὸν ἐν σοφοῖς συγ-

γράμμασι κατὰ τῶν ἐπιπολαίων ἐκείνων, οἵτινες λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν μόνον διήγησιν τινα τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἢ τὰ σφάλματα κληρικῶν τινων, ἐπιτίθενται λάβρως κατὰ τῆς καθόλου χριστιανικῆς θρησκείας. Ἡ Ἑλληνικὴ καὶ ἀληθῆς φιλοσοφία εὐρίσκεται ἐν πληρεστάτῃ συμφωνίᾳ πρὸς τὴν οὐσίαν καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ. «Οὐκ ἀλλότρια, λέγει ὀρθότατα ὁ Ἰουστίνος φιλόσοφος καὶ μάρτυς, τὰ τοῦ Πλάτωνος διδάγματα τοῦ Χριστοῦ» (Β' Ἀπολ. ε', 13). Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἐν τῷ πνευματικῷ καὶ ἠθικῷ κόσμῳ ὅ,τι ὁ φωτοβόλος ἥλιος ἐν τῷ φυσικῷ καὶ τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι εἰς αἰῶνας αἰῶνων ἡ βᾶσις καὶ τὸ θεμέλιον τῆς ἠθικῆς ἀνατροφῆς τῶν ἀνθρώπων. Τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι ἡ καλλιρρόη πηγὴ, ἐξ ἧς ἄφθονον καὶ καθαρὸν καὶ ἀθόλωτον ῥεεῖ τὸ νᾶμα τῆς ὑγιαινούσης διδασκαλίας, δι' ἧς τρέφονται καὶ ζωογονοῦνται αἱ ψυχαί. «Ἡ χρεωκοπία τῆς ἐπιστήμης» ὡς πρὸς τὰ αἰώνια ζητήματα εἶναι, εἴπερ ποτε, κατάδηλος. Ἀληθῆς ἐπιστήμη καὶ ἀποκάλυψις εἶναι τὰ μόνα μέσα τῆς προόδου καὶ ἀναπτύξεως τῶν κοινωνιῶν καὶ αἱ δύο ἐκείναι καὶ ἰσχυρόταται πτέρυγες, δι' ὧν δύναται ἡ ἀνθρωπότης νὰ ἵπταται ἐν τῷ ἀπείρῳ χώρῳ τοῦ ἀληθοῦς πολιτισμοῦ. Ὁ ὑπὸ τὸ σεμνὸν ὄνομα τῆς ἐπιστήμης ἐπιτιθέμενος κατὰ τῶν αἰωνίων ἀληθειῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ καταρρίπτει τὰς ἠθικὰς ἀρχάς, ἐφ' ὧν βασιζόνται αἱ κοινωνίαι καὶ τὰ ἔθνη, καὶ ἀπολύει κατ' αὐτῶν κεραυνούς καὶ ἀστραπάς. Ἡ ἀληθῆς ἐπιστήμη, ἥτις τάπεινῶς καὶ εἰλικρινῶς ὁμολογεῖ τὴν ἀμαθίαν αὐτῆς εἰς τὰ αἰώνια ζητήματα, παραπέμπει εἰς τὴν μεταφυσικὴν, ἥτις συμπληροῦται διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ Χριστιανισμὸς, ὡς ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ, εἶναι φῶς καὶ ζωὴ καὶ ἀνάστασις καὶ ὁ ἰσχυρότατος μοχλὸς τῆς προόδου καὶ τοῦ μεγαλείου τῶν ἐθνῶν.

ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ Ι. ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΕΞ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Κατά τινα ἐκδρομὴν εἰς Αἰτωλίαν καὶ Ἀκαρνανίαν, ἣν μετὰ φίλων ἐπεχείρησα πρὸ ἡμερῶν, ὁ ἐπιθεωρητὴς τῶν δημοτικῶν σχολείων τοῦ νομοῦ ἐκείνου κ. Τσιμικάλης ἔδωκέ μοι ἀντίγραφον ἐπιταφίου ἐπιγραφῆς, ἣν πρὸ πολλοῦ εἶχεν ἀντιγράψει ἐν Ἀγίῳ Βασιλείῳ τοῦ δήμου Ἀνακτοριῶν ἐκ πλακῶς ἀρτίως ἀνασκαφέντος τάφου. Ἐν τῷ μέρει ἐκείνῳ, ἐνθα θὰ ἔκειτο ἴσως τὸ ἀρχαῖον Θύρρειον, οἱ κάτοικοι συχνότατα ἀνασκάπτουσι τάφους καὶ πωλοῦσι τὰ ἐξ αὐτῶν εὐρήματα, τινὲς μάλιστα συστηματικῶς τοῦτο πράττουσιν, ὥστε οὐκ ὀλίγοι ἀρχαῖοι τάφοι ἔχουσιν ἤδη ἀνασκαφῆ, χωρὶς καμμία πρόνοια ὑπὸ τῶν ἀρμοδίων πρὸς ἐμπόδισιν τῆς αἰσχροῦς ταύτης τυμβωρυχίας καὶ ἀρχαιοκαπηλίας νὰ ἔχῃ ληφθῆ μέχρι τοῦδε. Ὁ κ. Τσιμικάλης παρέστη μάρτυς τοιαύτης τυμβωρυχίας, ἀπεκομίσατο δ' ἐξ αὐτῆς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιγραφὴν ἔχουσαν ὡς ἐξῆς :

ΟΥ ΜΕ ΠΑΤΗΡ ΜΕ ΞΕΙΝΟΙ Ο ΔΥΣΜΟΡΟΣ ΟΥΔΕ ΜΕ ΜΑΤΗΡ
 ΝΥΜΦΙΔΙΩΝ ΘΑΛΑΜΩΝ ΕΔΡΑΚΟΝ ΑΠΤΟΜΕΝΟΝ
 ΑΛΛΑ ΠΑΡΟΣ ΔΙΑ ΝΥΚΤΑ ΚΑΤΑ ΠΤΟΛΙΝ ΑΡΕΙ ΛΥΓΡΩΙ
 ΦΩΤΟΣ ΥΠΟ ΣΤΥΓΕΡΑΣ ΟΥΛΟΜΕΝΟΝ ΠΑΛΑΜΑΣ
 ΕΙΚΟΣΗΠΕΝΤΑΕΤΗΣ ΔΕ ΓΟΝΟΣ ΠΙΝΥΤΟΙΟ ΞΕΝΩΝΟΣ
 ΝΙΚΑΡΧΟΣ ΜΥΣΤΑΙΣ ΑΜΜΙΓΑ ΝΑΙΕΤΑΩΝ
 ΟΥΔΕ ΓΟΝΕΥΣΙ ΑΠΟΔΟΥΣ ΧΑΡΙΝ Ω ΜΕΓΑΣ ΑΙΔΑ
 ΤΟΝ ΜΕ ΚΑΤΑΚΤΕΙΝΑΝΤΑ ΑΙΨΑ ΚΑΤΑΣΤΟΡΕΣΑΙΣ

Πρόκειται, ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, περὶ δολοφονίας νυκτὸς διαπραχθείσης ὑπ' ἀγνώστου κατὰ τοῦ εἰκοσιπενταετοῦς Νικάρχου, υἱοῦ τοῦ συνετοῦ Ξένου, ὅστις ἀνυμφος κατῆλθεν εἰς τὸν Ἄδην, πρὶν προφθάσῃ ν' ἀποδώσῃ καὶ πρὸς τοὺς γονεῖς τὴν χάριν, διὸ εὐχεται εἰς τὸν Μέγαν Ἄδην νὰ ἐξολοθρευθῇ τὸν δολοφόνον. Νομίζει τις ὅτι ἀναγινώσκει καμμίαν ἀπὸ τὰς συχνὰς ἐν τοῖς νεκροταφείοις τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ἐπιγραφάς, αἵτινες ἀναφέρουσι παρομοίως δολοφονίας !

Ἡ ἐπιγραφὴ, ὡς τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων δηλοῖ, ἐχαράχθη μετὰ τὸ 403^{ον} ἔτος π. Χ., ἴσως δὲ καὶ πρὸ τοῦ ἔτους 219/18, ὅτε Φίλιππος Ε' τῆς Μακεδονίας, θέλων νὰ ἐκδιώξῃ τῆς Ἑλλάδος τὴν ῥωμαϊκὴν ἐπιρροήν, ἐπεχείρησε τὴν πολυθρύλητον ὑπὸ τοῦ Πολυβίου περιγραφομένην εἰς Αἰτωλίαν καὶ Ἀκαρνανίαν ἐστρατείαν, ὅπως ἐξοντώσῃ τοὺς πιστοὺς εἰς τὴν συμμαχίαν τῶν Ῥωμαίων μένοντας Αἰτωλοὺς, τοὺς πρώτους ἀναμίξαντας ἐκείνους εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, κατέστρεψε δὲ τότε τὰς πλείστας ὀχυρὰς τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας πόλεις, ἐν αἷς ἴσως καὶ τὸ Θύρρειον, ὅπερ δὲν ἀναφέρει πλέον ὁ Στράβων. Σημειώσεως ἄξιον εἶναι ὅτι ὁ δολοφονηθεὶς νέος κατῴκει μύσταϊς ἀμμιγα, ἥτοι μετὰ μυστῶν. Τίνες οἱ μύσταϊ οὗτοι, ἀγνώστον. Πάντως ὁμοῦς θὰ ἦσαν ἱεροῦ τινος τῆς πόλεως ἐκείνης, διότι ὁ Νικάρχος ἐδολοφονήθη κατὰ πόλιν. Ἄλλως οὔτε ὁ Νικάρχος οὔτος οὔτε ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ξένων τυγχάνουσιν ἄλλοθεν γνωστοί, διότι οὔτε οἱ συγγραφεῖς οὔτε ἐπιγραφαὶ ἄλλαι ἐκ τῆς ἀρχαιότητος ἀναφέρουσιν Ἀκαρνανίαν τοιοῦτους. Σημειωτέον πρὸς τοῦτοις ὅτι ὁ ἑβδομος στίχος εἶναι ἑλλιπὴς κατὰ ἓνα πόδα, ἴσως κατὰ λάθος τοῦ χαρακτοῦ.

Γ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ

ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΑΣ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΑΡΧΟΥ ΟΜΕΡ ΚΑΤΑ ΣΦΑΚΙΩΝ¹

Τρεις εκστρατείας ἐπεχείρησεν ἀπὸ τῆς εἰς τὴν νῆσον ἀφιξέως του ὁ μέγας Στρατάρχης τῆς Τουρκίας Ὁμέρ· πρώτην κατὰ τῶν Δυτικῶν ἐπαρχιῶν· δευτέραν κατὰ τῶν Μέσων, καὶ τρίτην κατὰ τῶν Ἀνατολικῶν. Καὶ κατὰ τὰς μὲν δύο πρώτας ἀπέτυχεν ἐντελῶς, κατὰ δὲ τὴν τρίτην οὐδὲν ἄλλο κατώρθωσεν ἢ ν' ἀπολέσῃ πολὺτιμον χρόνον ἐξ οὗ ἡ ἐπανάστασις ὠφελήθη. Τρεῖς μῆνας ὅθεν μετὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ νέου Στρατάρχου οὐχὶ μόνον ἡ ἐπανάστασις ἴστατο ἀκμαϊότερα ἢ πρὶν, ἀλλὰ καὶ ἀπωλέσθη κατὰ μέγα μέρος ἡ μόνη ἄγκυρα, ἐφ' ἧς ἐστηρίζετο ἡ Τουρκία διὰ τὴν καταστολὴν αὐτῆς· ἦτο δὲ αὕτη τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου Στρατάρχου. Ἀλλὰ πιθανὸν ἡ ἔλλειψις τῆς πείρας εἰς τὸν τόπον τοῦτον ἐκ μέρους αὐτοῦ καὶ ἡ ἔλλειψις ἐπαρκουσῶν δυνάμεων νὰ ἐστάθησαν τὰ αἷτια τῆς ἀποτυχίας αὐτοῦ.

Καὶ τὴν μὲν πείραν ἐκτήσατο ἤδη διὰ τῶν ἀλλεπαλλήλων ἀτυχημάτων του, τὰς δὲ δυνάμεις ἠύξησε κατὰ δέκα πέντε χιλιάδας καὶ πλέον ἴσως, χάρις εἰς τὴν ὀξυδέρκειαν τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐνεργούντων, οἵτινες πεισθέντες εἰς τὰς βεβαιώσεις τῆς διπλωματίας, ἢ κάλλιον μέγιστον ἔρωτα τρέφοντες εἰς τὸ καθεστῶς περιέστειλαν τὰ Ἡπειροθεσσαλικά.

Ἀντὶ τεσσαράκοντα χιλιάδων στρατοῦ ὅθεν ὁ Ὁμέρ διέθετε πενήκοντα πέντε χιλιάδας. Μὲ τοιαύτην δυνάμιν ἠδύνατο νὰ καταστείλῃ τὴν ἐπανάστασιν εἰς τὸ κέντρον αὐτῆς ἐπισωρεύων κατ' αὐτοῦ τὰ δύο τρίτα τῶν δυνάμεων του. Ταῦτα διεκήρυξεν ὁ ἴδιος Στρατάρχης εἰς μίαν πρὸς

¹ Ἡ Κρητικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1866 δὲν εἶναι ἀκόμη γνωστὴ ἐν πάσαις αὐτῆς ταῖς λεπτομερείαις. Ἐν δὲ τῶν ἐγγράφων τὰ ὅποια δύνανται νὰ διαφωτίσωσιν ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὴν περίοδον ἐκείνην εἶναι καὶ ἡ ἐνταῦθα δημοσιευομένη ἐκθεσις τοῦ ἀειμνήστου στρατηγοῦ Πάνου Κορωναίου, τὴν ὁποίαν ιδιόχειρον καὶ ὑπογεγραμμένην ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἠτύχησαμεν νὰ λάβωμεν καὶ τὴν ὁποίαν ἀφίνομεν ὡς ἔχει ἐν τῷ κειμένῳ, μετὰ τῶν γλωσσικῶν ἀτελειῶν αὐτῆς, ἃς βεβαίως ἤθελε διορθώσῃ ὁ γράφας αὐτὴν, ἂν ἐτοίμαζε τὴν δημοσίευσιν.

τὴν Κυβέρνησιν του ἔκθεσιν, δι' ἧς ἐζήτηι τὴν αὐξήσιν τῶν δυνάμεων του. Καὶ βεβαίως τί ἠδύνατο ν' ἀντιτάξωσι τυχοδιώκται τινες ἢ κλέπται (οὕτω ὠνόμασεν ὁ Στρατάρχης τοὺς ἐθελοντάς· οἱ ἐγγῶριοι κάλλιον ἐκτιμῶντες ταὺς ἀντιπάλους τῶν ὀνομάζουσαν αὐτοὺς λιπίδες) καὶ ἄλλοι τόσοι ἐγγῶριοι Κρητες, κείμενοι ὑπὸ τὸ βάρος τῶν οἰκογενειῶν τῶν ἀνευ τροφῆς, ἀνευ πολεμεφοδίων καὶ ἀνευ τῶν λοιπῶν χρειωδῶν; Ἀλλ' ἄς μὴ σπεύδωμεν καὶ ἄς ἀναμείνωμεν τὴν διήγησιν τῶν πραγμάτων.

Τὸ σχέδιον τοῦ ἐχθροῦ ἦτο καλῶς μεμελετημένον, ὅταν λογαριάζῃ τις ἀνευ τοῦ ἀντιδίκου. Σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο νὰ ἐκστρατεύσῃ ἐκ τριῶν μερῶν, τῶν τριῶν μόνων ὁδῶν τῶν φερουσῶν εἰς τὸ κέντρον τῶν Σφακιῶν, ν' ἀποκλείσῃ αὐτὸ τῶν λοιπῶν ἐπαρχιῶν καὶ τότε, ἐπιπίπτων μὲ τὰς κολοσσιαίας δυνάμεις του, νὰ ἐξοντώσῃ αὐτό. Αἱ ὁδοὶ ἦσαν ἡ διὰ θαλάσσης εἰς Σφακιά, Καλλικράτην, Ἄσφεδον, καὶ Ἄσκυφον φέρουσα· ἡ διὰ τῶν Ἀποκορώνων εἰς Ἄσκυφον, καὶ ἡ διὰ Ρεθύμνης καὶ Ἀγίου Βασιλείου εἰς Καλλικράτην καὶ Ἄσκυφον.

Τὴν πρώτην καὶ τὴν σπουδαιότεραν ἐπεφυλάξατο εἰς ἑαυτὸν ὁ Στρατάρχης, τὴν δευτέραν ἐνεπιστεύθη εἰς τὸν συνετὸν Μεχμέτ Πασσᾶ, καὶ τὴν τρίτην εἰς τὸν τολμηρὸν Πασσᾶ τοῦ Ἡρακλείου Ρεσίτ μετὰ τοῦ ἐτι τολμηροτέρου Δελὶ Χουσεῖν ἀρχηγοῦ τῶν ἐγγῶριων Ὀθωμανῶν ἀπασῶν τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, ἀνδρὸς χαίροντος μεγίστην ἐπιρροὴν εἰς ἅπασαν τὴν νῆσον. Τὸ ὅλον τοῦ στρατοῦ του συνέκειτο ἐκ 32—35000.

Ταῦτά εἰσι τὰ ἐκ μέρους τοῦ ἐχθροῦ σχεδιασθέντα. Ἄς ἴδωμεν τὰ νῦν ποῖα ἦσαν τὰ ἐκ μέρους τῶν ὀλίγων κλεπτῶν διαπραχθέντα.

Ἐν σιγῇ καὶ ἀταραξίᾳ, ἀφοῦ καλῶς ἐγνωμεν τὸ σχέδιον τοῦ ἐχθροῦ, ἐσκέφθημεν καὶ ἀπεφασίσαμεν ὅτι, ὡς ἔχουσι τὰ πράγματα ἡμῶν καὶ τοῦ ἐχθροῦ, συμφερότερον ἦτο ν' ἀφήσωμεν εἰς αὐτὸν τὰς διόδους ἐλευθέρως προσποιούμενοι ὅτι ἐζητοῦμεν νὰ ἐμποδίσωμεν αὐτὸν καὶ ζημιοῦντες αὐτὸν ὅσον ἠδυνάμεθα· ὅτε δὲ ἤθελε συγκεντρωθῆ εἰς τὸ μέσον τοῦ ἀκαταλογίστου ἐδάφους τῆς ἐπαρχίας Σφακιῶν, νὰ κυκλώσωμεν αὐτὸν πανταχόθεν καὶ ν' ἀνησυχῶμεν αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτός. Ταῦτα δὲ ἐνούμενα μετὰ τῶν φυσικῶν ἐπικούρων τοῦ τόπου, ἦτοι τὸ δύσβατον, τὸ λίαν ἀνώμαλον, τὸ φαραγγῶδες καὶ που δασῶδες, τὸ δύσκολον ἐπομένως τῶν κινήσεων καὶ τῶν προμηθεύσεων αὐτοῦ καὶ τέλος ἡ στέρησις τοῦ ὕδατος, καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις, ἡ ἀρωγὴ τοῦ Ὑψίστου εἰς τὸ δίκαιον ἡμῶν, ταῦτα πάντα, λέγω, ὁμοῦ, ἠλπίζετο νὰ φέρωσιν ἡμᾶς εἰς τὸ ποθοῦμενον. Ἐπεφυλάχθημεν νὰ δώσωμεν μάχην μεγάλην ὅπου ὑπῆρχε

βεβαιότης περί τοῦ ἀποτελέσματος ἢ περί τῆς εὐκόλου καί ἀζημιώτου ὑποχωρήσεως.

Καί τῷ ὄντι τὰ ἀποτελέσματα αὐτά ἐδικαίωσαν ἡμᾶς, ὅτι ὁ ἐχθρὸς ὑπελόγιζεν ἄνευ τοῦ ἀντιδίκου.

Οἱ στρατοὶ ἡμῶν τῶν κλεπτῶν διηρέθησαν εἰς δύο· ἐν ἧτο τὸ τῶν κυρίως Σφακιῶν· τοῦτο κατέλαβε τὰ ὑψηλότερα μέρη τῆς ἐπαρχίας, ἦτοι τὰ δυτικώτερα, καί ὠδηγεῖτο ὑπὸ τῶν Ἀρχηγῶν Ζυμβρακάκη, Κωσταροῦ, Κριάρη, Χατζῆ Μιχάλη, Τζελεπῆ, Λάμπη, Καρκαβάτζου καί λοιπῶν. Τὸ ἕτερον κατέλαβε τὰ ἀνατολικώτερα μέρη, ἦτοι μέρος τοῦ Ἀσκύφου, τὸ Ἄσφεδον, Καλλικράτην, Χορεύτρας, καί ὠδηγεῖτο ὑπὸ τῶν Ἀρχηγῶν Παύλου Α. Μοράκη, Π. Παππαδάκη, Καυκαλάκιδων ἀδελφῶν, Χριστοδουλάκη, Ζερβουδάκη καί ἄλλων. Μετὰ τούτων ἠνώθη καί ἐγὼ μετὰ τῶν ἐπικουριῶν τοῦ Τμήματος Ῥεθύμνης. Τοιαύτη ἦτο ἡ κατὰ πρῶτον γενομένη τοποθέτησις τῶν δυνάμεων ἡμῶν· ἀλλ' ἐπειδὴ οὐδέποτε ἠδυνήθη ὁ ἐχθρὸς ὡς ἤλπιζε νὰ διαχωρίσῃ τοὺς δύο στρατοὺς ἡμῶν, ἡ τοποθέτησις αὕτη μετεβλήθη κατὰ τὰς περιστάσεις. Συνέειτο δὲ τὸ κατ' ἀρχῆς εἰς μὲν τὸ δυτικώτερον ἐξ 800 ἀνδρῶν, εἰς δὲ τὸ ἀνατολικώτερον ἐκ 500.

Πρῶτος ἐπάτησε τὸ ἔδαφος τῶν Σφακιῶν ὁ Στρατάρχης Ὀμὲρ ἀποβιβάσθεις τὴν 23^{ην} Ἰουλίου εἰς Φραγκοκάστελον μετὰ 15 περίπου χιλιάδων στρατοῦ. Τὴν 24^{ην} ἐξεστράτευσεν κατὰ τοῦ Καλλικράτους καί κατέλαβε τὰς ἄνω τοῦ Καψοδάσου καί Μπατζιανοῦ φύσει ἰσχυρὰς θέσεις. Δύσκολον δὲν ἦτο ν' ἀντικρουσθῇ ὁ ἐχθρὸς εἰς ἐκείνας τὰς θέσεις, ἀλλ' οἱ μὲν κάτοικοι τῶν Σφακιῶν ἀναγκαιῶς ἐνησχολήθησαν εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῶν οἰκογενειῶν των, οἱ δὲ τῶν γειτόνων ἐπαρχιῶν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ φθάσωσιν ἀμέσως εἰς τὸν τόπον. Ταῦτα προιδόντες ἀπεφασίσαμεν νὰ μὴ ἀντιταχθῶμεν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ κατὰ τὴν εἰσβολὴν του.

Τὴν 19^{ην} ἀναχωρήσας ἐξ Ἀμαρίου καί Ἁγίου Βασιλείου, ἀφοῦ ἄφησα τὰς δεούσας ὁδηγίας περὶ συγκεντρώσεως καί τοποθετήσεως τῶν δυνάμεων τοῦ Τμήματος τῆς Ῥεθύμνης, ὠδυσσα πρὸς τὸ Ἄσκυφον μετὰ 300 ἐθελοντῶν καί τινων ἐγγυρίων, καί τὴν 21^{ην} ἔφθασα εἰς τὸν τόπον. Ἐκεῖ συναντηθέντες μετὰ τῶν ἄλλων Ἀρχηγῶν ἐλάβομεν ἐκ συμφώνου τὰ ἄνω ῥηθέντα μέτρα καί ἕκαστος κατέλαβε τὰς οικείας θέσεις· ἀμέσως ὠχυρώθημεν καί ἀνεμένομεν ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέρας σύναξιν ἐκ τῶν λοιπῶν ἐπαρχιῶν.

Τὴν 23^{ην} ἐπληροφόρηθημεν ὅτι ὁ ἐχθρὸς ἀπεβιβάσθη εἰς Φραγκοκά-

στελον μετὰ μεγάλων δυνάμεων. Συμφώνως μὲ ὅσα προαπεφασίσαμεν τοῦ νὰ ἀρκούμεθα ζημιοῦντες τὸν ἐχθρὸν, καί γινώσκων ὅτι δὲν ὑπῆρχον ἡμέτεραι δυνάμεις ἐκεῖ, ὠδυσσα τὴν ἐπιούσαν 24^{ην} μετὰ ὀλίγων ἐθελοντῶν εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, καί τὴν μεσημβρίαν φθάσας ἐκεῖ καί ἐνωθεὶς μετὰ τοῦ Ὀπλαρχηγοῦ τοῦ Καλλικράτους Κου Π. Παππαδάκη ἔχοντος καί τούτου ὀλίγους ἀνδρας ἀντεκρούσαμεν τὸν ἐχθρὸν ἐπὶ τινὰς ὥρας. Τὴν ἀκόλουθον 25^{ην} ὑπέστρεψα εἰς Ἄσκυφον ὅπως ἐπανέλθω μετὰ μεγαλειτέρων δυνάμεων εἰ ἠδυνάμην. Σύναμα ἔπεμψα εἰδησιν εἰς τὸ Τμήμα τῆς Ῥεθύμνης ὅπως συνέρχωνται εἰς Καλλικράτην.

Τῷ ὄντι τὴν 26^{ην} ἀπὸ πρωΐας εἶχον συνέλθει περὶ τοὺς 1500 ἀνδρας, ἐξ ὧν 200 Μυλοποταμίται ὑπὸ τοὺς Ἀρχηγούς καί Καπετανέους Ν. Σγουρόν, Λ. Βογαζόπουλον, Καλέργην καί ἄλλους, 400 Ἀμαριῶται ὑπὸ τὸν Ἀρχηγὸν Δ. Μοσχολίτην καί τοὺς Καπετανέους Ἀντώνιον Φραγκιῶν, Χ. Μοσχονᾶν, Κουφάκην, Καλομενόπουλον, Α. Κατζαδυνάκην, Α. Λίτιναν καί Μ. Λίτιναν καί λοιπούς· 700 Ἀγιοβασιλειῶται ὑπὸ τὸν Ἀρχηγὸν Μαρινάκην καί τοὺς λοιπούς Καπετανέους Μ. Δριμάκην, Γ. Πλευράκην, Α. Παππαδομανόλη, Ν. Τζασουδάκην, Μ. Μαραγκουδάκην, Κ. Τζελεπάκην, Βουρβουχάκην, καί λοιπούς· 200 Ῥεθύμνιοι ὑπὸ τὸν Ἀρχηγὸν Βαρδάκην καί ὑπὸ τοὺς Καπετανέους Ι. Μανιουδάκην καί ἄλλους καί τινες Καλλικρατιανοὶ ὑπὸ τὸν Ὀπλαρχηγὸν Π. Παππαδάκην.

Μὲ τοιαύτην σύναξιν ἐπόμενον ἦτο νὰ συγκροτηθῇ μάχη. Καί τῷ ὄντι ὁ ἐχθρὸς θελήσας νὰ προχωρήσῃ εἰς Καλλικράτην ἐμποδίσθη ἀπὸ τοὺς ἡμετέρους· τότε συνεκροτήθη γενικὴ μάχη καθ' ἣν ὁ ἐχθρὸς ἔφερεν ὅλας τὰς δυνάμεις του, ἀλλὰ τοσοῦτον γενναίως ἀπεκρούσθη ἀπὸ τοὺς ἡμετέρους, ὥστε ἤρχισε νὰ ὑποχωρῇ. Τὴν στιγμὴν ταύτην 5^{ην} ὥραν μ. μ. οἱ ἡμέτεροι ἐπὶ κεφαλῆς ἔχοντες τοὺς ἐκ τοῦ χωρίου Σελιᾶ ὑπὸ τὸν Καπετάνιον Μανόλη Δριμάκην, προσέβαλαν μίαν τῶν ὀχυρωτέρων θέσεων τοῦ ἐχθροῦ, ἐκυρίευσαν αὐτήν, κατεδίωξαν τὸν ἐχθρὸν, ἐφόρευσαν πολλοὺς καί ἐζώγησαν δύο καί τινὰ σκευή. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἀνεχώρουν ἀπὸ Ἄσκυφον μετὰ 150 ἐθελοντῶν, καί περὶ τὴν μεσημβρίαν ἔφθασα εἰς Ἄσφεδον ὅπου ἠνώθησαν μεθ' ἡμῶν καί 50 ἐγγυρίοι. Ἀμέσως προσεβλάσαμεν τὸν ἐχθρὸν τοῦ ὁποῖου τὸ ἀριστερὸν ἐπεξετείνετο ἕως τοῦ ὄρους Περσινάκη, κειμένου ἄνω καί δυτικῶς τοῦ Ἄσφεδου. Ἡ θέσις αὕτη ἐπέκειτο εἰς τὸ ἀριστερὸν τοῦ ἐχθροῦ, ἐπομένως ἐὰν ἐκυριεύαμεν αὐτήν ἦτο πιθανώτατον νὰ λάβωμεν τὴν νίκην, καί τούτου γενομένου νὰ καταστήσωμεν τὴν ὑποχώρησιν τοῦ ἐχθροῦ δύσκολον. Ἔνεκα τούτου

καὶ διότι προσέτι δὲν ἐγίνωσκεν ὁ ἐχθρὸς τὰς δυνάμεις μας εἰς τὸ μέρος τοῦτο ἠναγκάσθη ν' ἀποσύρη στρατὸν ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης τοῦ Καλλικράτους καὶ νὰ πέμψῃ εἰς τὸ ἀριστερόν του. Τοῦτο ἠκόλυσε τοὺς ἡμετέρους τοῦ Καλλικράτους καὶ ἔλαβον τὴν ἄνω εὐτυχίαν ἢ μάχη ἐξηκολούθησε καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν μέχρι τῆς ἐσπέρας. Ὁ ἐχθρὸς κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἀπώλεσε καὶ μέρος τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ ἄνδρας πολλούς.

Ἡ ἐπιούσα 27ῃ προσηνύετο ἔτι καλειτέρα. Διὰ νὰ εὐρεθῶ εἰς τὸ μέσον τοῦ πεδίου τῆς μάχης μετέβην εἰς Καλλικράτην, ἀφήσας τοὺς πλείστους ἐθελοντὰς εἰς Ἄσφεδον ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ ἀνθυπασπιστοῦ Κ^{οῦ} Ξανθουδάκη καὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἀρχηγοῦ Κ^{οῦ} Π. Α. Μοράκη μετὰ τινων ἐγχωρίων παραγγείλας αὐτοῖς νὰ περιμείνωσι τὰς διαταγὰς μου. Εἰς Καλλικράτην συνεννοηθεὶς μετὰ τῶν ἐκεῖ εὐρεθέντων ἀρχηγῶν ἀπεφασίσαμεν ν' ἀρχίσωμεν τὴν μάχην περὶ τὴν μεσημβρίαν καὶ νὰ προσβάλωμεν τὴν κυριωτέραν θέσιν τοῦ ἐχθροῦ, ἣτις ἦτο καὶ καλῶς ὠχυρωμένη, περὶ τὴν 4^{ην} ὥραν μ. μ. Ἡ προσβολὴ τῆς θέσεως ταύτης ἀνετέθη εἰς μὲν τὸ δεξιὸν εἰς τὸν Ὀπλαρχηγὸν Π. Παντελῆ Παππαδάκη μὲ τοὺς Καλλικρατιανοὺς καὶ τινὰς ἐθελοντὰς, εἰς δὲ τὸ κέντρον εἰς τοὺς Ἀμαριώτας ὑπὸ τὸν Ἀρχηγὸν Δ. Μοσχολίτην, εἰς δὲ τὸ ἀριστερόν εἰς τοὺς Ἀγιοβασιλειώτας ὑπὸ τὸν Κ^{οῦ} Ζερβουδάκη. Συνάμα ἐγράψαμεν εἰς τὸν Ἀρχηγὸν Π. Μοράκη νὰ δώσῃ καὶ οὗτος μάχην καὶ νὰ προσβάλῃ κατὰ τὴν 4^{ην} ὥραν τῷ ἐλέγαμεν δὲ ὅτι σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο νὰ σύρῃ μόνον τὴν προσοχὴν τοῦ ἐχθροῦ ὅπως ἀναγκασθῆ ν' ἀποσύρῃ δυνάμεις ἀπὸ Καλλικράτην, ὅπως καὶ τὴν προλαβοῦσαν ἡμέραν.

Τὰ πάντα εἰς Καλλικράτην ἐξετελέσθησαν ὡς ἐσχεδιάσαμεν, καὶ οἱ ἡμέτεροι ἐπροχώρουν κατ' ὀλίγον. Περὶ τὴν 4^{ην} ὥραν ἐγένετο ἡ προσβολὴ καὶ οἱ ἡμέτεροι ἐπροχώρησαν πλησίον τῶν ὀχυρωμάτων· εἰς δευτέραν προσβολὴν οἱ τοῦ δεξιοῦ ἐφθασαν μέχρι τῶν τειχῶν ἐκρήμνισαν μέρος αὐτοῦ καὶ ἦλθον εἰς χεῖρας μετὰ τοῦ ἐχθροῦ. Πρῶτος δὲ εἰσῆλθεν εἰς τὸ ὀχύρωμα τῶν ἐχθρῶν ὁ ἐκ Μέρωνος Κ^{οῦ} Μ. Καλοιδᾶς, ὅστις καὶ ἐλθὼν εἰς χεῖρας μετὰ τῶν ἐχθρῶν εἰς τούτων τοῦ ἤρπασε τὸ ξίφος ἀπὸ τὴν ζώνην, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν καὶ ἄλλον ἕνα ἐφόνευσεν. Οὗτος ἐβραβεύθη ἀκολούθως. Τότε ὁ ἐχθρὸς ὑπεχώρησεν ἐγκαταλείπων τὴν θέσιν· εἰς τὸ κέντρον καὶ τὸ ἀριστερόν ἐφάνη δισταγμὸς· τότε ἐπεμψα ἐπικουρίαν τὸν Καπετὰν Ἀδὰμ μὲ τοὺς Κουντουριώτας καὶ ἄλλους τινὰς· ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀφοῦ ἐπροχώρησαν ὀλίγον ἐσταμάτησαν. Τί συνέβη; Ἡ ἐπιστολὴ,

ἦν ἐγράψαμεν πρὸς τὸν Κ^{οῦ} Μοράκη, ἀντὶ νὰ φθάσῃ περὶ τὴν μίαν ὥραν μ. μ. ὡς ὑπελογίζαμεν καὶ ὡς ἔπρεπε, ἐφθασε τὴν 5^{ην} ὥραν· καὶ οὕτω ἐπειδὴ οἱ εἰς Ἄσφεδον δὲν ἔδωσαν μάχην, ὁ ἐχθρὸς ἔφερε περὶ τὴν 4^{ην} ὥραν ὅλας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις εἰς Καλλικράτην. Αἱ ἀλλεπάλληλοι αὐταὶ ἐπικουρίαι τοῦ ἐχθροῦ τὸ μὲν κέντρον καὶ ἀριστερόν τῆς προσβολῆς ἠνάγκασαν νὰ σταματήσῃ, τὸ δὲ δεξιὸν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἐπιχείρησίν του, ἦν τοσοῦτον ἐπιτυχῶς ἔφερον. Ἄν καὶ δὲν ἐκυριεύσαμεν τὴν θέσιν ταύτην, οὐχ ἦττον ὁ ἐχθρὸς ἀπώλεσε μέρος τοῦ πεδίου τῆς μάχης, καὶ ἠλπίζετο, μετὰ θεβαιότητος σχεδόν, ν' ἀναγκάσωμεν αὐτὸν νὰ ὑποχωρήσῃ τὴν ἐπαύριον. Τοσοῦτῳ μᾶλλον ἠλπίζετο τοῦτο, καθόσον τὸ ἐσπέρας προσῆλθον νέαι ἐπικουρίαι μετὰ τοῦ Κ^{οῦ} Σμολένσκη, ὃν εἶχον πέμψει εἰς τὸ Τμήμα τῆς Ῥεθύμνης διὰ νὰ σπεύσῃ τὴν σύναξιν. Καὶ εἰς τὴν μάχην τῆς ἡμέρας ταύτης ὁ ἐχθρὸς ἀπώλεσε πολλούς, διότι ἠναγκάσθη νὰ ὑποστηρίξῃ τὰς θέσεις του διὰ φαλάγγων πυκνῶν, καὶ διότι μία καὶ μόνη δεξαμενὴ, ἐξ ἧς ἐλάμβανεν ὕδωρ, καθίστατο ἀνά πᾶσαν στιγμὴν τὸ θέατρον νέας μάχης.

Ἐν ᾧ εὐρισκόμεθα εἰς τὴν εὐάρεστον ταύτην θέσιν καὶ ἐσκεπτόμεθα τὸ ἐσπέρας διὰ τὰς ἐργασίας τῆς ἐπιούσης, αἴφνης εἰδοποιήθημεν ὅτι ἐξέλιπον τὰ πολεμεφόδια· ἀπεφασίσθη ὅθεν νὰ πέμψωμεν ἀμέσως ἀπανταχόσε πρὸς ἀνεύρεσιν καὶ νὰ μὴ δώσωμεν μάχην πρὶν ἢ προμηθευθῶμεν· ἠλπίζοντο δὲ νὰ φθάσωσι περὶ τὴν μεσημβρίαν. Τὴν πρωίαν 28^{ην} νέον καὶ μέγα ἐμπόδιον ἀνεφάνη. Ὁ Μεχμέτ Πασσᾶς τῶν Ἀποκωρῶνων ἐκκινήσας μὲ τὸν στρατὸν του ἀπὸ Βρύσαις ὤδευε κατὰ τοῦ Ἀσκύφου. Οἱ ἐν Πυροβολικῇ τοῦ Ἀσκύφου ἡμέτεροι, ἀδελφοὶ Καυκαλάκιδες καὶ ὁ Κ^{οῦ} Θῶν, ὃν εἶχον ἀφήσει ἐκεῖ μετὰ τοῦ ἡμίσεος τῶν ἐθελοντῶν, εἰδοποιούντες μας τὸ τοιοῦτον ἐζήτουν τὴν βοήθειάν μας κατεσπευσμένως. Ἐπειδὴ ἡ εἰς Ἀσκυφον ἀνάγκη ἦτο κατεπείγουσα καὶ ἐπειδὴ ἡ εἰς Καλλικράτην δύναμις, ἣτις κατὰ τὸ ἐσπέρας ἀνέβη περὶ τοὺς 2000, ἦτο πλέον ἢ ἀρκοῦσα ὅπως ἀποκρούσῃ τὸν ἐχθρὸν, ἐὰν ἀπεπειρᾶτο νὰ προχωρήσῃ εἰς Καλλικράτην, καὶ ἐπειδὴ προσέτι δὲν ὑπῆρχον ἀρκοῦντα πολεμεφόδια, ἀπεφασίσθη νὰ πέμψωμεν ἀμέσως δύναμιν ἐκ 500 ἀνδρῶν εἰς Ἀσκυφον καὶ νὰ περιορισθῶμεν εἰς Καλλικράτην ν' ἀντικρούσωμεν τὸν ἐχθρὸν ἐὰν ἤθελε μᾶς προσβάλει. Ταῦτα ἐσκέφθημεν καὶ ἀπεφασίσαμεν τὴν πρωίαν τῆς 28^{ης}. Εὐτυχῶς ἐφθασε κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν καὶ ὁ Ὀπλαρχηγὸς τοῦ Μυλοποτάμου Κ^{οῦ} Μ. Σκουλᾶς μετὰ 150 ἀνδρῶν. Ἀμέσως παραλαβὼν τούτους καὶ 50 ἐθελοντὰς ὤδευσε πρὸς τὸ

Ἄσκυρον ἀφήσας παραγγελίαν ν' ἀκολουθήσωσι καὶ οἱ λοιποὶ τριακόσιοι.

Ἐν τούτοις ὁ Μεχμέτ Πασσᾶς φθάσας εἰς Ἄσκυρον προσέβαλεν αὐτὸ καὶ μετὰ πολύωρον μάχην, καθ' ἣν ὑπέστη μεγάλας ζημίας, ἐκυρίευσεν τὴν εἰσδον εἰς ἣν καὶ ἐγκατέστη. Τὴν λεπτομέρειαν τῶν ἐργασιῶν τοῦ μέρους τούτου ἀφήνω εἰς τὸν Ἀρχηγὸν κ. Ζυμβρακάκην διευθύνοντα αὐτάς.

Ἐν ᾧ ἤμην κατὰ τὸ ἤμισυ τῆς πορείας μου, πεζοδρόμος ἐλθὼν ἐκ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Καλλικράτους μὲ ἀνήγγειλεν ὅτι ὁ Ρεσίτ Πασσᾶς τοῦ Ἡρακλείου μετὰ ὀκτὼ χιλιάδων στρατοῦ ὠδεύει ἀπὸ Μεσαρᾶς διὰ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου κατὰ τῶν Σφακιῶν, καίων καὶ ἐρημόνων τὰ πάντα καὶ ὅτι οἱ ἡμέτεροι ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς ἐπαρχίας των πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτῶν καὶ ὅτι ἐξεκίνησαν ἤδη. Τὸ πρᾶγμα ἦτο ἀληθές, καὶ οἱ ἡμέτεροι καλῶς ἔπραττον ἐάν, μένοντες συσσωματωμένοι καὶ ἀφήνοντες ὀλίγους ἄνδρας εἰς Καλλικράτην πρὸς ἐξαπάτησιν τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἀντίκρουσιν αὐτοῦ εἰς περίστασιν, καθ' ἣν ἐσκόπει νὰ προχωρήσῃ, ἐβάδιζον εἰς προϋπάντησιν τοῦ νέου ἐχθροῦ. Ἦτο δὲ ἐλπίς, τοποθετούμενοι εἰς τὴν ἰσχυρὰν θέσιν τοῦ Ἀσφεδαμέ, δι' ἧς διῆλθεν ὁ ἐχθρὸς, ν' ἀποκρούσωσιν αὐτὸν ἢ τοῦλάχιστον νὰ τῷ προξενήσωσι μεγάλας ζημίας. Ἄλλ' ἀντὶ τούτου ἅπαντες ἀνεχώρησαν ἀπὸ Καλλικράτην καὶ ἔδραμεν ἕκαστος εἰς τὸ χωρίον του πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς οἰκογενείας του καὶ τοιοῦτοτρόπως οὔτε τὸν ἕνα οὔτε τὸν ἄλλον ἐχθρὸν ἀντέκρουσαν, καὶ τὸ χειρότερον, διελύθη ἡ σὺναξις. Δὲν ἐσκέφθησαν ὅτι, ὡς εἶχον τὰ πράγματα, δὲν ἦτο πλέον καιρὸς νὰ ὑπερασπίσωσι τὰ χωρία των, καὶ ὅτι ἡ καλεϊτέρα ὑπεράσπισις αὐτῶν καὶ τῶν οἰκογενειῶν των ἦτο νὰ εἶναι συσσωματωμένοι καὶ νὰ παρουσιασθῶσι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Ὁ ἔχων τὴν πείραν τῶν τοιούτων πολέμων δὲν ἀπορεῖ εἰς ταῦτα, ἀλλὰ καὶ πᾶς ἄλλος δὲν θέλει ἀπορήσει ἀναλογιζόμενος τὸ φίλτρον τῆς οἰκογενείας. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ ἐχθρὸς ἐξετέλεσε τὴν κίνησιν ταύτην καὶ διὰ νὰ μᾶς ἐπιτεθῆ κατὰ νώτων καὶ διὰ νὰ φέρῃ τὴν διάλυσιν τοῦ στρατοπέδου, κλῶς γινώσκων τὰ ἦθη τῶν ἐγχωρίων καὶ τὰς ἀνάγκας αὐτῶν. Μολαταῦτα ὄχι μόνον δὲν ὠφελήθη ἐκ τῆς κινήσεώς του ταύτης, ὡς θέλομεν ἰδεῖ κατωτέρω, ἀλλὰ καὶ κατασταθεὶς τολμηρότερος ἐτέθη μόνος του εἰς τὴν ἐπικίνδυνον ἐκείνην θέσιν, εἰς ἣν τὸν περιεμένομεν καὶ ἐξ ἧς ἐζήτηι παντοιοτρόπως νὰ ἐξέλθῃ ἀκολούθως καὶ δὲν ἐξῆλθεν ἢ μετὰ μεγάλης του ζημίας. Ἐὰν ἀφ' ἐνὸς ὁ ἐχθρὸς ἐγίνωσκε τὰ ἦθη καὶ τὰς ἀνάγκας μας, ἀφ' ἑτέρου δὲν ὑπελόγησε καὶ τὰς ὠφελείας καὶ τὰ πλεονεκτήματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν στρατοὶ ὡς τοὺς ἡμετέρους. Ἐπρεπε ὅθεν νὰ σκεφθῆ ὅτι

ἀδύνατον τῷ ἦτο, ἐρχόμενος ἀπὸ τόσον μακρὰν, νὰ μᾶς θέσῃ μεταξὺ δύο πυρῶν καὶ ὅτι, καθὼς εὐκόλως ἀποφεύγαμεν τὰ βραδυκίνητα στρατηγήματά του, οὕτω εὐκόλως καὶ ἐκτελοῦμεν τὰ ταχυκίνητα ἰδικά μας.

Ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν διήγησιν. Ἐπειδὴ εἰς Καλλικράτην δὲν ὑπῆρχε πλέον στρατόπεδον καὶ ἡ εἰς τὰ ἐκείσε παρουσία μου ἦτο περιττή, ἐξηκολούθησα τὴν πορείαν μου εἰς Ἄσκυρον. Τὴν ἐπιούσαν 29ῆν ἀναγνωρίσαντες τὸν ἐχθρὸν ἀπεφάσισαμεν νὰ ὀχυρωθῶμεν πλησίον του καὶ νὰ ἀνησυχῶμεν αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτός, συνεννοούμενοι καὶ μετὰ τῶν ἀπέναντι ἡμετέρων. Συναμα ἐγράψαμεν εἰς τὸ Τμήμα Ῥεθύμνης νὰ συναχθῶσιν ἅπαντες καὶ παρακολουθήσωσι τὸν ἐχθρὸν (τὸν Ρεσίτ). Ἐν τούτοις ἡ προσέγγισις αὐτοῦ, ἡ παντελής ἔλλειψις ἄρτου, ἡ ἐλάττωσις τῶν πολεμοφοδίων καὶ ἡ μικρὰ δύναμις ἡμῶν καθίστων τὴν ἐκεῖ διαμονὴν ἡμῶν λιαν ἀκροσφαλῆ, καὶ ἡ γνώμη τῶν πολλῶν ἦτο νὰ μεταβῶμεν ἅπαντες εἰς τὸ ἀπέναντι μέρος καὶ ἐνωθῶμεν μετὰ τῶν λοιπῶν ὅπως ἀποτελέσωμεν ἕν σῶμα ἰσχυρόν. Τὸ πρᾶγμα οὕτως εἶχεν· ἀλλὰ πράττοντες οὕτω ἀπομακρυνόμεθα τοῦ ἀρχικοῦ στοιχείου μας, καὶ ἐκεῖνο, ὅπερ ἐσχεδιάζομεν ἡμεῖς κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ἔπραττεν αὐτὸς καθ' ἡμῶν. Προσέτι δὲ ἐγκλειόμενοι ἅπαντες εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο ἐστερούμεθα ἡμεῖς αὐτοὶ ἐλευθερίας κινήσεων, καὶ ἐν ἀποτυχίᾳ ἐκινδυνεύομεν νὰ πάθωμεν μεγάλην καταστροφὴν. Ἀπ' ἐναντίας μένοντες ἐκτός, ὁ μὲν ἐχθρὸς κατέληγεν ὅπου ἠθέλαμεν νὰ ἴδωμεν αὐτόν, ἐκυκλώναμεν αὐτὸν πανταχόθεν καὶ ἐν ἀποτυχίᾳ εἶχομεν εὐρὺ στάδιον κινήσεων ἀπὸ Σφακιῶν μέχρι Μυλοποτάμου. Ἡ γνώμη αὕτη ὑπερισχύουσα, ἐξηκολουθοῦμεν νὰ ἀνησυχῶμεν τὸν ἐχθρὸν καὶ οὕτω διήγομεν μέχρι τῆς 2ας Ἰουλίου. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐγένοντο διάφοροι συγκρούσεις ἐξ ἀμφοτέρων τῶν στρατῶν ἡμῶν ἡμεριναὶ καὶ νυκτεριναί. Ἡ συγκοινωνία τοῦ ἐχθροῦ μετὰ τῶν Ἀποκορώνων διεκόπη, καὶ ἤδη ἔκαμνον ἀρχὴν αἱ δυσχέρειαι τοῦ ἐχθροῦ· τί ἤθελε συμβῆ ἐὰν ἐπεσωρεύοντο τριάκοντα χιλιάδες στρατοῦ εἰς τὸ μοναδικὸν διὰ τὴν ἀξενόνητά του ἐκεῖνο ἔδαφος, καὶ μάλιστα ἐὰν περιεκυκλοῦτο ὁ ἐχθρὸς πανταχόθεν καὶ ἠνοχλεῖτο ἀκαταπαύστως; τὸ ἀποτέλεσμα δὲν ἦτο ἀμφίβολον. Ἄλλ' ἡ δύναμις ἡμῶν ἦτο μικρὰ, διότι δὲν ὑπερέβαινε τοὺς 400 ἄνδρας. Οἱ εἰς Ἄσφεδον εὐρισκόμενοι ἐθελονταὶ ὑπὸ τὸν Κον Ξανθοῦδάκην μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ στρατοπέδου τοῦ Καλλικράτους, εἰς τὸ ἀπέναντι μέρος¹. Ναὶ μὲν ἐγράψαμεν πανταχόσε

¹ Ἡ πρότασις αὕτη εἶναι ἀτελής καὶ ἐν τῷ χειρογράφῳ.

νά συνέλθωσιν οἱ κάτοικοι, ἀλλὰ τοῦτο καθίστατο ἀμφίβολον ἕνεκα τῶν οἰκογενειῶν καὶ ἄλλων δυσχερειῶν τῶν κατοίκων. Ἀπεφάσισα ὅθεν νὰ μεταβῶ ὁ ἴδιος εἰς τὸ Τμήμα Ῥεθύμνης πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ τὴν 2^{αν} Ἰουλίου ἐξεκίνησα μετὰ 50 ἐθελοντῶν βαδίζων πρὸς τὰ Σελιά ὡς τὴν συντομωτέραν ὁδόν, διὰ νὰ μεταβῶ εἰς τὸν Ἅγιον Βασιλεῖον. Εἰς Ἄσκυφον ἀνέθηκα τὴν διοίκησιν τῶν ἐθελοντῶν εἰς τὸν Κ^{ον} Σμολέσκη. Ἐν τούτοις ὁ Ῥεσίτ τὴν 30^{ην} ἦτο εἰς Σπῆλι τοῦ Ἁγίου Βασιλείου. Τὴν 1^{ην} Ἰουλίου κατηλύσθη εἰς Καλὴν Συκιὰν βαδίζων εἰς Καλλικράτην. Τὴν 2^{αν} ἀνέβη εἰς Ἀσφεδαμὲ καὶ κατέλαβεν αὐτό. Περὶ τὴν 3^{ην} ὥραν τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἀνέβαινα καὶ ἐγὼ τὸ ὄρος, ὅταν αἰφνης ἀπῆντησα τὸν ἐχθρὸν κατέχοντα τὰς κορυφὰς αὐτοῦ. Δραστηριότερος ἐχθρὸς ἠδύνατο νὰ μᾶς περιπλέξῃ ἐκεῖ, ἀλλὰ διαφυγόντες μετὰ προσοχῆς τὸν σκόπελον ἐπιστρέψαμεν εἰς Γωνιαῖς. Ἐπὶ τοῦ ἐπιχειμένου ὄρους, Ἀγόρη τῆς Συκιᾶς καλουμένου, εἶχον καταφύγει αἱ οἰκογένειαι τῶν πέριξ χωρίων καὶ εὐρίσκοντο ἐπομένως πολλοὶ ὀπλοφόροι. Ἐπειδὴ ἡ θέσις τοῦ Ἀμυγδαλοπόρου, ἐξ ἧς ἐμελλε νὰ διέλθῃ ὁ ἐχθρὸς, ἦτο λίαν κατάλληλος πρὸς ἀντίκρουσιν αὐτοῦ. προσεκαλέσαμεν τὴν ἐπιούσαν ἅπαντας τοὺς ὀπλοφόρους νὰ τοποθετηθῶσιν ἐκεῖ, ἀλλ' ἡ φροντίς τῶν οἰκογενειῶν ἐμπόδιεν αὐτούς. Ὀλίγοι τινὲς ὁμως ἐγχώριοι καὶ ἐθελονταὶ τοποθετηθέντες προσέβαλαν τὴν ὀπισθοφυλακὴν τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἠνάγκασαν αὐτὴν ν' ἀλλάξῃ πορείαν. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο δὲν ἔσχεν ἄλλην συνέπειαν, ἀποδεικνύει ὁμως ὅτι, ἐὰν οἱ ἄνδρες οἱ συνιστῶντες τὸν στρατὸν ἡμῶν δὲν εἶχον ἄλλο μέλημα ἢ τὸν πόλεμον, εἰς πολλὰς περιστάσεις ὁ ἐχθρὸς ἠθελε πάθει πολλὰς ζημίας. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν 3^{ην} Ἰουλίου τὸ ἐσπέρας, ὁ ἐχθρὸς ἐπροχώρησεν εἰς Καλλικράτην, ὃν καὶ κατέλαβεν.

Τὴν 4^{ην} ἐξηκολούθησα τὴν πορείαν μου καὶ τὸ ἐσπέρας ἔφθασα εἰς Δρίμισκον, ὅθεν εἰδοποιῶν τὴν ἀριζὴν μου προσεκάλουν τὴν σύναξιν εἰς Μουρνέ. Τὴν 5^{ην} καὶ 6^{ην} περιῆλθον τινὰ χωρία πρὸς ἐπίσπευσιν τῆς συνάξεως. Τὴν πρωΐαν τῆς ἡμέρας ταύτης ἐχθρική ἐκδρομὴ ἐκ Ῥεθύμνου ἐξελλοῦσα ἐπροχώρησε μέχρι τῶν Λάκκων τῆς Αἰδοῦς κειμένων ἄνω τοῦ χωρίου Σπῆλι, κατέσφαξαν ἕνδεκα ἄνδρας καὶ μίαν γυναῖκα καὶ ἤρπασε ζῶά τινα. Ταύτην κατεδίωξεν οἱ κάτοικοι, ἀλλ' ἦτο πλέον ἀργά. Τὴν γυναῖκα ἀφ' οὗ ἐπλήγησαν διὰ τουφεκίου εἰς τὸν μηρὸν συλλαβόντες ἐβασάνισαν καὶ ἀκολούθως ἔσφαξαν? Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὁ ἱερεὺς τοῦ χωριοῦ Μαρουλά Ἐμμανουὴλ ὀνομαζόμενος μετ' ἄλλων τινῶν Ῥεθυμνίων, μ' ἐπαρουσίασε τρεῖς ἀίχμαλῶτους, οὓς συνέλαβεν εἰς ἐπιδρομὴν

πλησίον τοῦ Ῥεθύμνου, ἐξ ὧν τὸν ἕνα, τριάκοντα ἐτῶν ἡλικίας, ἐπέμψαμεν εἰς τὴν Συνέλευσιν, τοὺς δὲ δύο ἐτέρους, παιδάς ὄντας, ἐπέμψαμεν ἐλευθέρους εἰς Ῥεθυμνον.

Τὴν 7^{ην} μετέβην εἰς Μουρνέ ἀναμένων τὴν σύναξιν καὶ διέμεινα καὶ τὴν ὀγδόην, καθ' ἣν ἦλθον 150 Μυλοποταμίται ὑπὸ τὸν Ὀπλαρχηγὸν Κ^{ον} Ι. Σγουρόν. Τὴν ἐπιούσαν θεωρῶν βραδύνουσαν τὴν σύναξιν ἐξεκίνησα μετὰ τετρακοσίων περίπου ἀνδρῶν πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ ἐχθροῦ καὶ τὴν ἐσπέραν ἔφθασα εἰς Φρυγᾶνα τοῦ Ἀσφεδαμέ. Τὴν 10^{ην} μετέβην εἰς Χορεύτραις πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ προσβάλωμεν τὸν ἐχθρὸν τὸν σταθμεύοντα εἰς Ἄσκυφον· ἀλλὰ μὴ εὐρόντες ἄλλας δυνάμεις ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀπεφασίσαμεν νὰ μεταβῶμεν πλησίον τοῦ εἰς Ἄσφεδον εὐρισκομένου ἐχθροῦ, ὅπως προσβάλωμεν τὰς μετὰ τῶν Σφακιῶν συγκοινωνίας αὐτοῦ. Τὴν 11^{ην} ἐκεῖ ἀφικθέντες ἀνεγνωρίσαμεν τὸν ἐχθρὸν, ἀλλ' ἰδόντες αὐτὸν μὲν καλῶς τοποθετημένον καὶ ὠχυρωμένον, ἑαυτοὺς δὲ ἀδυνάτους ἀπεφασίσαμεν ν' ἀναμείνωμεν τὰς κινήσεις τοῦ ἐχθροῦ.

Ἄς ἴδωμεν τὰ νῦν τί ἐγένετο εἰς Σφακιά μετὰ τὴν ἐκεῖθεν ἀναχώρησίν μας καὶ ποίας θέσεις κατεῖχον οἱ τε ἡμέτεροι καὶ οἱ ἐχθροὶ κατὰ τὴν ἐπάνοδόν μας.

Οἱ ἡμέτεροι οὓς εἶχον ἀφήσει εἰς Ἀβρόχην τοῦ Ἀσκούφου δὲν ἦσαν πλέον ἐκεῖ· καὶ κατὰ πρῶτον ἔφυγον οἱ Γωνιώται καὶ Ἀλικαμπιώται μεταβάντες εἰς τὸ Ἀγόρι τῆς Συκιᾶς ὅπου εἶχον τὰς οἰκογενείας των· ἀκολούθως ἰδόντες ὅτε Κ^{ος} Σκουλάς μετὰ τῶν Μυλοποταμιτῶν καὶ ὁ Κ^{ος} Σμολένσκης μετὰ τῶν ἐθελοντῶν ὅτι ἔμεινον μόνοι, διέβησαν εἰς τὸ ἀπέναντι μέρος καὶ ἐτοποθετήθησαν ἄνω τῆς Ἰμβροῦ· ὀλίγοι τινὲς ἔμειναν μετὰ τῶν ἀδελφῶν Καυκαλάκιδων ἀποσυρθέντες εἰς Χορεύτραις. Ὁ ἐχθρὸς ἰδὼν τότε τὴν χώραν ἐλευθέραν ἀπὸ ἐναντίους περιχαρῆς συνεκέντρουτο εἰς Ἄσκυφον καὶ Ἄσφεδον· δὲν ἀπελείπετο δὲ ἡ ἡ κατοχὴ τῆς Ἰμβροῦ ὅπως τελέσῃ ἐξ ὀλοκλήρου τὴν ἔνωσιν τῶν τριῶν σωματῶν αὐτοῦ. Τὴν 6^{ην} Ἰουλίου ὅθεν ἐβάδισε κατ' αὐτῆς, ἐκεῖ ἀντεκρούσθη ὑπὸ τῶν ἄνω, ἀλλὰ τέλος ἡ σμικρότης τῶν δυνάμεων αὐτῶν ἠνάγκασεν αὐτούς ν' ἀποσυρθῶσιν εἰς Σκαφίδια. Τὴν μάχην διηγείται ὁ ἴδιος Κ^{ος} Σμολένσκης. Ἐκτοτε ἡ ἔνωσις τῶν τριῶν σωματῶν τοῦ ἐχθροῦ ἦτοι τὸ τοῦ Ὀμέρ, τὸ τοῦ Μεχμέτ καὶ τὸ τοῦ Δεσίτ ἐγένετο τελεία. Κατεῖχον δὲ οἱ ἐχθροὶ τὸ Ἄσκυφον, τὸ Ἄσφεδον, τὴν Ἰμβρον, καὶ ὅλας τὰς κορυφὰς τὰς μεταξὺ Ἀσκούφου, Καλλικράτους, Ἀσφέδου καὶ Ἀνωπόλεως. Παραιτήσας δὲ τὸ χωρίον τοῦ Καλλικράτους τὸ ὁποῖον

ἀπετέφρωσε, ἐπροχώρει πρὸς τὴν Ἀνώπολιν. Οἱ λοιποὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων τοῦ ἀπέναντι μέρους ὄντες τοποθετημένοι εἰς Σκαφίδια καὶ εἰς τὰ Λευκὰ Ὅρη ἐξηκολούθουν ν' ἀνησυχῶσι τὸν ἐχθρόν.

Εἰς τοιαύτην κατάστασιν εὗρον τὰ πράγματα ὅταν ἐπανῆλθον τὴν 10^{ην} Ἰουλίου, τουτέστι εὗρομεν τὸν ἐχθρόν ὅπως ἐπεθυμοῦμεν. Δὲν ἐβράδυνε δὲ καὶ αὐτὸς οὗτος νὰ ἴδῃ τὴν πλάνην του καὶ τὴν χαρὰν του στραφείσαν εἰς ἀθυμίαν. Αἱ δυνάμεις μας ἦσαν μικραὶ, διότι αὐταὶ δὲν ὑπερέβαινον τοὺς 500 ἀνδρας συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν Σφακιωτῶν, καὶ ὀλίγον ἠλπίζαμεν εἰς τὴν ἔλευσιν ἐπικουρίας ἐκ τοῦ Τμήματος Ῥεθυμνης, διότι οἱ κάτοικοι αὐτοῦ ἀπειλούμενοι πάντοτε ἀπὸ ἐπιδρομὰς τῶν Ῥεθυμνίων Ὀθωμανῶν, δὲν ἐτόλμων νὰ ἐγκαταλείψωσι τὰς οἰκογενείας των ἀνευ ὑπερασπίσεως. Καίτοι οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ἔπρεπε ὅμως νὰ ἐνεργήσωμεν καὶ διὰ παντὸς τρόπου νὰ στενοχωρήσωμεν τὸν ἐχθρόν. Κατὰ συνέπειαν ἔπρεπε ν' ἀναπληρώσωμεν τὸν ἀριθμὸν διὰ τῆς ταχύτητος δεικνυόμενοι καὶ ἐνεργοῦντες ἀπανταχοῦ. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου τὸν μὲν ἀριθμὸν ἡμῶν ἐπολλαπλασιάζαμεν, τὸν δὲ ἐχθρόν ἐσυγχίζαμεν καὶ ἠλπίζαμεν νὰ ἐπιτύχωμεν αὐτὸν εἰς ἐπισηφάλη τινὰ θέσιν.

Εἶπον ἀνωτέρω ὅτι τὴν 11^{ην} εἴμεθα πλησίον τοῦ Ἀσφίδου εἰς θέσιν καλουμένην Κολοκάσια. Τὴν ἡμέραν ταύτην καὶ τὴν ἐπιούσαν ἐνησχολήθημεν εἰς διαφόρους ἐλιγμούς ἀνησυχοῦντες τὸν ἐχθρόν. Αἰφνης τὴν 13^{ην} ἐπληροφορήθημεν ὅτι ὁ Μεχμέτ Πασσᾶς ὑπεχώρει εἰς Βρύσαις τῶν Ἀποκωρῶνων ὅπου εἶχε πρὶν τὸ στρατόπεδόν του ἐγκαταλείπων τὸ Ἄσκυρον. Κατεδίωκον δὲ αὐτὸν οἱ ἀδελφοὶ Καυκαλάκιδες μετὰ ὀλίγων ἀνδρῶν. Ἡ εἰδησις ἦτο ἀληθής. Αἱ συνέπειαι τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἐχθροῦ καὶ τῆς δυσχεροῦς θέσεως αὐτοῦ ἤρχισαν ν' ἀναφαίνονται. Οὗτος μὴ εὐρίσκων ἀνάπαυσιν ἡμέρας καὶ νυκτός, μὴ δυνάμενος νὰ προμηθεύηται τῶν ἀναγκαίων του, μὴ εὐρίσκων ὕδωρ διὰ τὸν μέγαν ἀριθμὸν τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν κτηνῶν του, προσέτι δὲ ἐξαντληθεὶς ἀπὸ τὰς ἐπιπόνους ὁδοιπορίας, ἄς ἠναγκάζετο νὰ κάμῃ εἰς τὰ ἀπρόσιτα ἐκεῖνα μέρη, καὶ βλέπων ὅτι διαμένων ἐπὶ ὀλίγον χρόνον εἰσέτι ἐκεῖ ἤθελε πάθει καταστροφὴν ὁμοίαν ἐκείνων τὰς ὁποίας ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ ἔπαθον, καὶ τέλος πληροφορούμενος τὴν ἀφίξιν ἡμῶν εἰς τὰ ὀπίσθια του ἦν ὑπέθετε βεβαίως, τῇ βοηθείᾳ τῆς Ἀνατολικῆς φαντασίας, συνοδευομένην ὑπὸ πολυαριθμοῦ στρατοῦ ἀπεφάσισε νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἦτο δυσχερές. Τὴν δυσχερείαν ὅμως ταύτην ἀπέφυγε κατὰ μέγα μέρος ἕνεκα τῶν περιστάσεων ἡμῶν, ἄς πολλάκις ἤδη παρέστησα. Μολαταῦτα ἄς ἴδωμεν. Ἄν

καὶ ἐγινώσκωμεν τὴν δυσχερῆ θέσιν τοῦ ἐχθροῦ μολαταῦτα οὐδαμῶς ὑπέθετομεν τὴν ὑποχώρησίν του τοσοῦτον ἐγγὺς ἀλλὰ καὶ δὲν ἠδυνάμεθα νὰ πράξωμεν τι πλεόν ἕνεκα τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ τῶν δυνάμεών μας. Τώρα ὅμως καταφαίνεται ὅτι οἱ ἡμέτεροι δὲν ἔπρεπε νὰ συγκεντρωθῶσιν ἅπαντες εἰς τὸ ἀπέναντι μέρος. Ἰδὼν ὅθεν ὁ ἐχθρὸς κενὰς τὰς θέσεις μας, αἰφνης τὴν 13^{ην} πρὶν ἢ ἀνατεῖλῃ ὁ ἥλιος ἐξεκίνησε καὶ ἦτο ἤδη μακρὰν ὅτε οἱ ὀλίγοι ἡμέτεροι τὸν κατέφθασαν. Ἐκ τῆς ὑποχωρήσεως τοῦ σώματος τούτου δὲν ἔμεινεν ἀμφιβολία ὅτι ὁ ἐχθρὸς ἐσκόπει προσεγγῶς νὰ δώσῃ τέλος εἰς τὴν ἐκστρατείαν του ἢ νὰ μεταβάλλῃ σχεδίων. Ἀμέσως ἐξεκινήσαμεν ὅπως καταλάβωμεν τὰς πέριξ τοῦ Ξηροκάμπου, ὃν κατεῖχεν ὁ Ῥεσίτ, θέσεις καὶ τὴν ἐσπέραν διενυκτερεύσαμεν εἰς Τάυρην, ἡμίσειαν ὥραν κειμένην μακρὰν τοῦ ἐχθροῦ. Τὴν ἐπιούσαν 14^{ην} ἀναγνωρίσαντες αὐτὸν ἀπεφασίσαμεν νὰ τὸν προσβάλωμεν. Ἐν ᾧ ἠτοιμαζόμεθα, αἱ φυλακαὶ μᾶς εἰδοποίησαν ὅτι ὁ ἐχθρὸς καύσας τὰς καλύβας του ὑπεχώρει μετὰ σπουδῆς. Ὁ ἐχθρὸς ἰδὼν τὰς προετοιμασίας ἡμῶν δὲν ἐνόμισε συνετόν νὰ ἀναμείνῃ ἐπὶ πλεόν. Ἀμέσως ἐδράμομεν εἰς καταδίωξίν του καὶ κατεφθάσαμεν αὐτὸν ἡμίσειαν ὥραν μακρὰν τῶν θέσεών του. Καὶ τὸ μὲν κέντρον ἡμῶν κατεῖχετο ὑπὸ τῶν ἠθελοντῶν ὀδηγουμένων ὑπὸ τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ Κου Θῶν ἔχοντος μετ' αὐτοῦ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Καπετάν Ἀδάμ, τοῦ ἐπιλοχίου Μιμήκου καὶ τοῦ ἀνθυπασπιστοῦ Μάνεση καὶ τῶν Παππαγεωργακοπούλου καὶ Παππαγιαννοπούλου, οἵτινες εἶχον φθάσει πρὸ ὀλίγου ἐξ Ἑλλάδος· τὸ δὲ δεξιὸν ὑπὸ τῶν Ὀπλαρχηγῶν καὶ Καπετανέων Ν. Χριστοδουλάκη, Δημ. Τζοντάκη, Ἰωάννου καὶ Ἀνδρέου Καυκαλάκη καὶ Ἀναγνώστη Λωνταράκη μετὰ τῶν Ἀσκυφιωτῶν καὶ τῶν Ὀπλαρχηγῶν καὶ Καπετανέων Ι. Φασούλη, Σ. Καλούδη, Σ. Ῥηνογιαννάκη, Σ. Μαυρουλάκη, Α. Μανουσακάκη, Ν. Βουρβουγάκη καὶ Ι. Δελέντζα μεθ' ἐνὸς ἀποσπάσματος Ῥεθυμνίων. Τὸ δὲ ἀριστερόν ὑπὸ τοῦ Ὀπλαρχηγοῦ Κ. Π. Παππαδάκη μετὰ τῶν Ὀπλαρχηγῶν καὶ Καπετανέων Ι. Βαρδάκη, Γ. Σφαιαδάκη, Ε. Βαρδάκη, Ι. Μανουδάκη, Α. Παππαδομανόλη μεθ' ἐτέρου ἀποσπάσματος Ῥεθυμνίων καὶ Ῥοδακιωτῶν.

Ἐν τούτοις οἱ Ἀσκυφιώται καὶ Καλλικρατιανοὶ γινώσκοντες καλῶς τὰς θέσεις ἐπροχώρησαν δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοσοῦτον ὥστε ἐστενοχώρησαν πολὺ τὸν ἐχθρόν· τότε προσβαλόντες ἐκ νέου οἱ τοῦ κέντρου μεθ' ὧν ἠνώθησαν καὶ πολλοὶ Κρήτες ἐλθόντες κατὰ τὸ διάστημα τῆς μάχης ὑπὸ τοὺς Καπετανέους Πλευράκη, Τζανουδάκη καὶ ἄλλους, ἠνάγκασαν

τὸν ἐχθρὸν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς θέσεις του καὶ νὰ ὑποχωρήσῃ μετ' ὀλίγον ἢ ὑποχώρησις ἐστράπη εἰς φυγὴν, καὶ ἡ καταδίωξις ἐξηκολούθησε μέχρι τῆς 7ῆς ὥρας μ. μ., ἤτοι μέχρις οὗ ὁ ἐχθρὸς ἔφθασεν εἰς Κομητάδες ὅπου συνεκεντροῦτο ἅπας ὁ ὑπὸ τὸν 'Ρεσίτ 'Ηρακλειωτικὸς στρατός. Εἰς τὴν μάχην ταύτην ἐπληρώθη ὁ σημαιοφόρος ἡμῶν Κώστας Σαλανιτιός, θέλων νὰ στήσῃ πρῶτος τὴν σημαίαν εἰς τὸ ὄχυρμα τοῦ ἐχθροῦ. Τοῦτον ἀντικατέστησεν ὁ πρῶν λοχίας Παλαμᾶς ὅστις καθ' ὄλην τὴν μάχην ἔστησε τὴν σημαίαν πλησίον τοῦ ἐχθροῦ. Ἀμφότεροι οὗτοι ἐβραβεύθησαν.

Διὰ νὰ δώσωμεν ἐντελῆ ἰδέαν τῆς ἐκστρατείας ταύτης τοῦ 'Ομέρ ἄς ρίψωμεν ἐν βλέμμα καὶ εἰς τὰς ἐργασίας τῶν λοιπῶν πεδίων. Ὁ ἐχθρὸς μετὰ τὴν ἔνωσιν του ἐσκόπει νὰ διαχωρίσῃ ἡμᾶς εἰς δύο, ὡς προείπομεν, καὶ νὰ ἐπιτεθῇ ἀκολουθῶς συσσωματωμένος πρῶτον μὲν κατὰ τῶν ἐν τῷ δυτικωτέρῳ εὐρισκομένων ἡμετέρων καὶ μετὰ ταῦτα καθ' ἡμῶν. Ἄλλ' ἴσα ἴσα ἡ ἔνωσις αὕτη τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἡ διαίρεσις ἡμῶν ἔφερε καὶ τὴν ἀποτυχίαν του. Ἡ ἔνωσις αὐτοῦ ἐγένετο τὴν 4ῆν. Οἱ ἡμέτεροι ὑπὸ τὸν 'Οπλαρχηγόν κ. Σκουλᾶν καὶ ὑπὸ τὸν Διοικητὴν τῶν ἰθελοντῶν Κον Σμολένσκιην ἀπεπειράθησαν, ὡς προείπομεν, νὰ ἐμποδίσωσιν αὐτὸν εἰς Ἴμβρον, ἀλλὰ μὴ δυννηθέντες ἕνεκα τῆς σμικρότητος τῶν δυνάμεων τῶν ἀπεσύρθησαν εἰς Σκαφίδια. Τότε ὁ ἐχθρὸς καταλαβὼν ἀπάσας αὐτὰς τὰς θέσεις ἐπροχώρησεν εἰς Ἀνώπολιν σκοπῶν δὲ νὰ ἐκδιώξῃ καὶ ἐκεῖθεν τοὺς ἡμετέρους, ἀκολουθῶς δὲ καὶ ἐξ Ἀράδενας καὶ Ἀγίας 'Ρουμέλης προὔτιθετο νὰ περιορίσῃ αὐτοὺς εἰς στενὸν κύκλον καὶ νὰ ἐπιτεθῇ τότε κατ' αὐτῶν καὶ τύχη τοῦ ποθομένου ἀποτελέσματος. Καὶ τὴν μὲν Ἀνώπολιν κατέλαβεν εὐκόλως, διότι οἱ ἡμέτεροι μὴ εὐρίσκοντες κατάλληλον τὴν θέσιν πρὸς ἀντίκρουσιν τοῦ ἐχθροῦ παρήτησαν αὐτήν, ἀποσυρθέντες ὅμως εἰς Ἀράδεναν ἀπεφάσισαν νὰ τὸν ἀντικρούσωσιν ἐκεῖ. Ταύτην προσέβαλεν ὁ ἐχθρὸς τὴν 11ῆν καὶ 12ῆν ἀλλ' ἀπεκρούσθη μετὰ μεγάλης του ζημίας. Θεωρῶν τότε ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κυριεύσῃ τὴν θέσιν ταύτην ἐκ τοῦ μετώπου ἀπεβίβασε τὴν 13ῆν στρατὸν ὀπισθεν καὶ μακρὰν τοῦ χωρίου. Οἱ ἡμέτεροι ἀφρόντιδες ὄντες ἐκ τοῦ μέρους τούτου ἐκυκλώθησαν αἴφνης, ἀλλὰ μαχόμενοι ἀπεσύρθησαν εἰς τὰ ὑψηλότερα. Τότε ἀπεφάσισαν νὰ περιορίσωσι τὴν ὑπεράσπισίν των εἰς τὴν Σαμαριάν. Ἐκεῖ μεταφέροντες ὅλας τὰς τροφάς, πολεμφοδία καὶ λοιπὰ καὶ καλῶς ὀχυρωθέντες καὶ ἐνδυναμωθέντες ἀπὸ στρατὸν περιέμενον τὸν ἐχθρὸν. Οὗτος ὀδεύσας τὴν 14ῆν διὰ τε ξηρᾶς καὶ θαλάσσης εἰς

'Αγίαν 'Ρουμέλην κατέλαβεν αὐτὴν καὶ τὴν ἀπετέφρωσε. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο δύσκολον, διότι ὡς εἶπομεν οἱ ἡμέτεροι καλῶς ποιῶντες περιώρισαν τὴν ὑπεράσπισίν των μόνον εἰς τὴν Σαμαριάν.

Ἐν ᾧ ὁ ἐχθρὸς ἐσκέπτετο περὶ τῶν περαιτέρω ἐργασιῶν του, ἡμεῖς τὴν αὐτὴν ἡμέραν 14ῆν, προσεβάλαμεν τὸ σῶμα τοῦ 'Ρεσίτ, ἔχοντος τὴν ἐντολὴν ν' ἀσφαλίσῃ τὰ ὀπίσθια τοῦ ἐχθροῦ, καὶ κατεδιώκαμεν αὐτόν, Ἡ ἔνωσις τῶν δύο σωμάτων οὐχὶ μόνον δὲν ἦτο εὐκόλος πλέον, διότι ἡμεῖς ἐτοποθετήθημεν μετὰ αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐὰν κατωρθοῦτο, ὅχι μόνον ἤθελε πάθει μεγάλας ζημίας ὁ ἐχθρὸς, ἀλλὰ καὶ ἤθελεν εὐρεθῆ εἰς τὴν προτέραν δυσχερῆ θέσιν τοῦ νὰ κυκλωθῇ πανταχόθεν, ὑποφέρων συγχρόνως ἐκ τε τῆς στερήσεως ὕδατος, τροφῶν κτλ. Ταυτοχρόνως εἰδήσεις ἤρχοντο καθ' ἡμέραν εἰς τὸν Στρατάρχην, ὅτι οἱ κλέπται ἐπιδραμόντες εἰς τὰ Ἡρακλειωτικά καὶ 'Ρεθυμνωτικά, ἔλεηλάτουν τοὺς πιστοὺς καὶ που ἐφόνευον, ἢ ἐζώγρουν ἐξ αὐτῶν. Ἐνεκα τοιαύτης τινὸς ἐπιδρομῆς τῶν ἡμετέρων εἰς τὸ Ἡράκλειον τοσοῦτον ὠργίσθησαν οἱ ἐν αὐτῷ πιστοί, ὥστε ἐξεληθόντες ὡς μανιώδεις ἐπετέθησαν κατὰ πολλῶν χωρίων τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἔθυσαν καὶ ἀπώλεσαν πᾶν τὸ προστυχόν. Αἱ θηριώδεις αὐταὶ πράξεις ἐγένοντο ἀφορμαὶ τῆς ἀπὸ κοινοῦ διαμαρτυρήσεως τῶν ἐν Ἡρακλείῳ προξένων. Εἰς τὰς περιστάσεις ταύτας ὅθεν τὸ φρονιμώτερον διὰ τὸν ἐχθρὸν ἦτο ἡ ὑποχώρησις καὶ μάλιστα ἡ ὅσον δυνατόν ταχέια, διότι ἀφ' ἐνὸς μὲν ἠύξανον αἱ δυσχέρειαι αὐτοῦ, ἀφ' ἑτέρου αἱ δυνάμεις καὶ τὸ θάρρος ἡμῶν.

Τῷ ὄντι ὁ ἐχθρὸς, οὐδὲ στιγμᾶς ἀπολέσας, ἀμέσως τὴν 15ῆν ὑπεχώρησεν, ὁ μὲν 'Ρεσίτ, εἰς Ἡράκλειον διὰ τοῦ Ἀγίου Βασιλείου, ὁ δὲ 'Ομέρ . . . εἰς τὰ πλοῖα μέρος αὐτοῦ μόνον ἔμεινεν εἰς τὴν χώραν τῶν Σφακιῶν, ὅπου εὐρίσκετο ἠσφαλισμένος ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν πλοίων. Μετὰ τὴν ἀφήγησιν ταύτην τῶν ἐργασιῶν ἐν γένει, ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν διήγησιν τῶν ἰδίων ἡμῶν ἐργασιῶν.

Ἀπολείπεται δὲ νὰ διηγηθῶμεν τὰ τῆς ὑποχώρησεως τοῦ 'Ρεσίτ. Καὶ κατὰ πρῶτον τίθεται ἡ ἐρώτησις, διότι ἐπιθυμοῦμεν νὰ εἰμεθα ἀμερόληπτοι καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἐχθροὺς μας, διατί, ἐνᾧ ὑπεχώρει φεύγων ὁ ἐχθρὸς, νὰ ὑποχωρήσῃ διὰ τοῦ Ἀγίου Βασιλείου, ὅπου ἦτο βέβαιος ὅτι θὰ ἀπῆντα ἀντίστασιν καὶ ζημίας πολλὰς; Ἡ ἀπάντησις εἶναι εὐκόλος. Ὁ ἐχθρὸς ἔσυρε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ στρατὸν πολὺν καὶ κτήνη φορτηγὰ πολλὰ μέρος τούτων ἐπεβίβασεν εἰς τὰ πλοῖα, ἀλλ' ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιβιάσῃ ὅλα καὶ ἤθελον ὑποφέρει μὲν ὡς οἱ τε ἄνθρωποι καὶ τὰ

κτῆνη, ἐὰν μετέφερον αὐτὰ διὰ θαλάσσης· δὲν ἠδύνατο δὲ οὔτε ν' ἀναμείνη νὰ γίνῃ ἢ μεταφορὰ κατ' ὀλίγον, διότι ἡ θέσις τοῦ ἤτο τοσοῦτον δυσχερῆς, ὥστε οἱ στρατιῶται καὶ ἰδίως οἱ ἐγγῶριοι Κρήτες, μὴ ἀντέχοντες πλέον, ἐξέφραζον ἄρας καὶ ἀπειλὰς κατὰ τῶν ἀρχηγῶν των. Εἰς ταῦτα οὐχὶ ὀλίγον συνετέλεσεν ὁ θάνατος τοῦ Δελι Χουσεῖν φονευθέντος εἰς τὴν μάχην τῆς Ἀραδένης. Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν αἰτίων τούτων, τῶν ὑλικῶν, ὁ Στρατάρχης ἐσκέπτετο, ὅτι ὑποχωρῶν τοσοῦτον κατεσπευσμένως καὶ διὰ τοιούτων προφυλάξεων καὶ μὴ τολμῶν νὰ διέλθῃ ἐν μέρος ξηρᾶς, ἐδείκνυεν ὅτι ἐδειλία καὶ ὅτι ὑπέφερε μεγάλας ζημίας, ὅπερ ἤθελε ν' ἀποφύγῃ πρὸ πάντων, ἀφοῦ μάλιστα διεκήρυξε πομπωδῶς καὶ πρὶν εἰσβάλλῃ εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῶν Σφακιῶν καὶ ἀφοῦ εἰσέβαλεν, ὅτε ὑπέταξεν αὐτὴν κατατροπώσας τοὺς ἐπαναστάτας. Ταῦτα ἐσκέπτετο καὶ ἠθέλαμεν διαλύσει τὰς σκέψεις τοῦ ἐάν, ζητῶν ν' ἀποφύγῃ τὸ ἐν κακόν, δὲν ἐπιπτεν εἰς ἕτερον ἔτι μεγαλείτερον. Ἐκ τῆς διηγήσεως τῶν συμβάντων θέλομεν κατανοήσει κάλλιον τὰς παρατηρήσεις ταύτας.

Εἶπομεν ὅτι ὁ ἐχθρὸς ἀπεφάσισε νὰ ὑποχωρήσῃ· καὶ ὁ μὲν πολυπείριος Ὁμέρ, ἐκλέξας δι' ἑαυτὸν τὴν διὰ θαλάσσης ὁδόν, κατέπλευσεν ἀσφαλῶς εἰς Χανιά, ὁ δὲ Ῥεσίτ, τὸν ὁποῖον ὁ Στρατάρχης εὕρισκε· πάντοτε ἀγαθόν, ἀλλὰ καὶ ῥιψοκίνδυνον, ὠρίσθη νὰ γίνῃ τὸ ὄργανον τῶν λίαν προφυλακτικῶν ὑπολογισμῶν αὐτοῦ.

[Ἐπειτα τὸ τέλος]

Σαῖα τὴν 12 Αὐγούστου 1867.

Π. ΚΟΡΩΝΑΙΟΣ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΥ

ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΜΟΙΒΑΙΑΣ ΒΟΗΘΕΙΑΣ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΖΩΙΣ

Ἐν πάσῃ ἄκρᾳ καὶ γωνίᾳ γίνεται τὴν σήμερον λόγος περὶ τοῦ ὑπὲρ ὑπάρξεως ἀγῶνος, περὶ τοῦ πολέμου ἀπάντων πρὸς ἀπαντας. Τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Fr. Nietzsche, ὅπερ δικαιολογεῖ καὶ δὴ ἐγκωμιάζει τὸν ἀγῶνα τοῦτον καὶ τὸ δίκαιον τῆς πυγμῆς, πολλοὺς εὕρισκε ὀπαδοὺς. «Ἐν τῷ ζωικῷ βασιλείῳ ἰσχύει ὁ ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως ἀγῶν· ὁ ἄνθρωπος ἀνήκει εἰς τὸ ζωικὸν βασίλειον· ἄρα . . .». Τοιοῦτος ἤθελεν εἶναι ὁ συλλογισμὸς τοῦ κοσμικοῦ σοφοῦ fin de siècle, ὅστις ἐρασιτεχνικῶς χρησιμοποιοῖ τὰ προσκτῆματα τῆς νεωτέρας ἐρεύνης τῶν φυσικῶν φαινομένων. Ἐναντίον τῶν ἀποσυνθετικῶν ἰδεῶν τῶν ἀνδρῶν τούτων ἀντεπεξέρχονται εὐτυχῶς ἀνταγωνισταὶ ἐνθερμοὶ, ἐν ταῖς τάξεσι τῶν ὁποίων εἰκότως ἀνήκει καὶ μία θέσις διὰ τοὺς ζωολόγους, διότι εἰς αὐτοὺς ἀπόκειται ὁ καθαρισμὸς ὑπερβολῶν τινῶν καὶ παρανοήσεων καὶ ἡ ἀντίταξις κατὰ τοῦ ὑπὲρ τῆς ζωῆς ἀγῶνος ἐτέρας τινὸς ἐν τῷ ζωικῷ βασιλείῳ ὁμοίως μὴ ξένης ἀρχῆς, τῆς ἀρχῆς τῆς ἀμοιβαίας βοήθειας. Ταύτη ὀφείλουσι πολυπληθῆ ζῶα τὴν πλησίαν πρὸς ὅμοια αὐτοῖς ἐπὶ τῷ τέλει σχηματίσεως οἰκογενειῶν, κοινωνιῶν καὶ ἐπικρατειῶν, ἐχουσῶν ὁμοιότητα πρὸς τὰς τῶν ἀνθρώπων. Κατ' ἀκολουθίαν ἀπόκειται ἡμῖν ὡδε τὸ ἔργον νὰ συναθροίσωμεν παραδείγματά τινα ἰδιαζόντως εὐστοχα ἐκ τοῦ πλήθους τῶν νῦν λίαν ἐκτενῶν παρατηρήσεων τῶν εἰς τὸ θέμα τοῦτο ὑπαγομένων.

Ἄπασι τοῖς ζῴοις ἐγκείται ὡς γνωστὸν ἡ τάσις ὅπως διαγωνισθῶσιν ἐν γεωμετρικῇ προόδῳ καὶ καταλάβωσι κατ' ἀκολουθίαν πάντας τοὺς αὐτοῖς προσφόρους τόπους καὶ τροφάς. Ἀπαραίτητον ἐπακολούθημα τούτου ἀποβαίνει ἡ συχνῶς παρατηρουμένη συμβίωσις πλείστων ὄσων ἀτόμων. Ἀναλογισθῆτω τις λ. χ. τὰ στρώματα τῶν ὀστρέων, ἐνθα ἐπὶ ὑποβρυχίων βράχων, πάλοις καὶ δεσμοῖς ξύλων ἀμέτρητοι συμφύονται αἰ κόγχαι εἰς ὄγκους παχείς, ἐπαλλήλως συμπιεζόμεναι καὶ ἀπομακρύνουσαι τοὺς γείτονας τοῦ ὕδατος καὶ τῆς τροφῆς. Ἀναπολήσωμεν περαιτέρω τὰ καλούμενα ὄρη τῶν πιτηρῶν, τοὺς ὑπεράνω τοῦ ὠκεανοῦ καὶ ἐν τοῖς

αίγιαλοις αὐτοῦ ἐξέχοντας βράχους, ὅπου ἐν παχυτάτοις στρώμασι γουάνου ἀπὸ πολλῶν αἰῶνων καὶ ἴσως χιλιετηρίδων θαλάσσια πτηνὰ παντὸς εἶδους κτίζουσι τὰς νεοττίας αὐτῶν, ἐν συνωθισμῷ πυκνοτάτῳ, ἢ μία θήλεια παρὰ τῆ ἄλλῃ, ἔσθ' ὅτε ἐρίζουσαι μετὰ φοβεροῦ κρωγμοῦ περὶ ἐνὸς ὧοῦ, ὅπερ ἀπὸ μιᾶς φωλεᾶς ἀτέχνως κατασκευασθείσης ἐξεκυλίσθη ἐντὸς ἐτέρας. Ἀναλογισθῶμεν ἔτι ἐνταῦθα τὰ καταστρεπτικὰ σμήνη τῶν ἐντόμων παντὸς εἶδους, τὰ ἐν τοῖς δάσεσιν, ἀγροῖς καὶ κήποις ἐνδημοῦντα. Τοπικὸς καὶ δὴ ἰσχυρὸς πολλαπλασιασμός, ἐνούμενος πρὸς περιωρισμένους κατ' ἔκτασιν ὄρους ὑπάρξεως, ἀποβαίνει ἐνταῦθα ὡς καὶ ἐν τοῖς προρρηθείσι παραδείγμασι τὸ αἷτιον συμβιώσεως ἀναγκαστικῆς, ἐν ἀνταγωνισμῷ διηνεκῆ περὶ χώρου καὶ τροφῆς. Οὐδὲν ἐμφαίνει ἐν τῇ συμβιώσει ταύτῃ πνεῦμα κοινωνικὸν καὶ κοινὰ συμφέροντα, ἐκτὸς τῆς ἐνασχολήσεως περὶ τὴν τέκνωσιν μόνον. Καὶ ὅμως δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ στιγμὴ, καθ' ἣν αἴφνης ἀμαυρὸν καὶ μόλις συνειδητὸν αἴσθημα τῆς ὁμογενείας καταλαμβάνει τὴν ἄνουν πληθὺν τῶν ἀκρίδων καὶ τῶν κανθάρων. Ὡς ἐκ συνθήματος ὑψοῦται ἐν τῷ ἀέρι τὸ ἄπειρον σμήνος αὐτῶν καὶ προβαίνει ὡς νέφος ἐπισκοτίζον τὸν ἥλιον πρὸς νέους τόπους βοσκῆς.

Τὰ ἐνταῦθα ἀναφανίσιμα πρῶτα σημεῖα τοῦ κοινωνικοῦ πνεύματος ἐκδηλοῦνται παρὰ τισιν ἄλλοις ἀποδημητικοῖς ἐντόμοις σαφέστερον ἢ ἐν τοῖς τέως μνημονευθείσι παραδείγμασιν, ὡς λ. χ. παρὰ τῇ 1 ἑκατοστόμετρον περίπου μακρᾷ νύμφῃ τοῦ λεγομένου στρατιωτικοῦ κώνωπος (*Sciarra militaris*), διπτέρου ὅπερ κατὰ τὸ σχῆμα κατέχει τὸ μέσον μεταξὺ κώνωπος καὶ μυίας. Ἐν τῇ νύμφῃ αὐτοῦ οὐδὲν ἰδιαίτερον διακρίνεται. Εἶναι διαφανῶς λευκοειδῆς μετὰ κεφαλῆς μελαίνης καὶ φέρει ἐν τοῖς ἐμπροσθίοις κύκλοις τοῦ λαιμοῦ τρία ζεύγη κυφοειδῶν κολοβῶν ποδῶν, οἵτινες ἐν τῇ ἐξ ἐκτάσεως καὶ συστολῆς συνισταμένη κινήσει τῆς νύμφης μόνον παθητικῶς χρησιμεύουσιν, ὑπηρετοῦντες ὡς στήριγματα. Αἱ νύμφαι αὗται ἐνδαιτιῶνται ἐν τοῖς δάσεσιν, ἰδίως τοῖς ἐλώδεσιν. Ὄταν ἔλθῃ ὁ χρόνος τῆς μεταβολῆς εἰς χρυσαλλίδα, συναγελάζονται εἰς σμήνη καὶ σχηματίζονται κατ' ἴλας προβαίνουσιν εἰς ὀδοιπορίας. Ὁ ἀριθμὸς τῶν μετεχόντων ταύτης δύναται νὰ εἶναι πολὺ διάφορος. Παρατηρήθησαν συνοδαὶ 4 μέχρις 6 μέτρων, ἐν αἷς ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀτόμων ἠδύνατο νὰ ὑπολογισθῇ εἰς δύο περίπου ἑκατομμύρια. Τὸ ὄλον ἀποτελεῖ σχῆμα ὄφως, ὅστις ὅτε μὲν εὐθύς, ὅτε δ' ἐλικοειδῆς προβαίνει βραδέως ὡς ὁ κοχλίας. Τὸ πλάτος τοῦ ἀγῆματος ποικίλλει μεταξὺ τριῶν δακτύλων μέχρι μιᾶς παλάμης, τὸ δὲ πάχος εἶναι ὡς ἐνὸς

ἀντίχειρος, διότι οἱ μέτοχοι τῆς πορείας οὐδὲν ἔκτεινοντα ἐπὶ μιᾶς ἐπιφανείας, ἀλλὰ κείνται εἰς πλείστα στρώματα ὁ εἰς ὑπεράνω τοῦ ἄλλου καὶ ἔρπουσι φερόμενοι ἐπὶ τῶν νώτων ἐτέρων. Τοιοῦτοτρόπως σχηματίζουσιν ὡσεὶ ζῶσαν μάζαν, ἐν ἣ χρησιμεύει ὡς σύνδεσμος βλενωδῆς χυμὸς ὑπ' αὐτῶν τῶν ζυωφίων ἐκκρινόμενος. Ὁ χυμὸς οὗτος εἶναι τοσοῦτον γλοιώδης, ὥστε ἀποθκίνει εὐκολον νὰ ὑψωθῇ διὰ ῥάβδου ἢ διὰ τῆς χειρὸς ἐπὶ τινὰς στιγμὰς ἀπὸ τοῦ ἐδάφους ἢ ἄκρα μιᾶς συνοδίας. Ἐὰν βιαίως ἢ σειρὰ διασπασθῇ, εἴτε διὰ πλήγματος εἴτε διὰ τῶν τροχῶν ἀμάξης, οἵτινες καταστρέφουσιν ἑκατοντάδας συνοδῶν, ἢ διακοπὴ συγκλείεται πάραυτα καὶ τὸ ὄφειοειδὲς ἄγλημα ἐξακολουθεῖ ἀκωλύτως τὴν ἀπαίσιον τοῖς δεισιδαίμοσι χωρικοῖς πορείαν αὐτοῦ.

Ἀπὸ τῶν παραδειγμάτων τούτων τοῦ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τυχαίου καὶ ἀθελήτου συνεταιρισμοῦ τῶν ζῴων στρεφόμεθα πρὸς ἕτερα, ἐν οἷς ἡ συμβίωσις ἐκδηλοῦται ὡς ἐκουσία συμμαχία, μετὰ διανομῆς τῆς ἐργασίας καὶ ἀλληλοβοηθείας. Πλείστην ὕλην παρέχουσι πρὸς τοῦτο ἰδίχ πολλὰ ὑμενόπτερα ἐκ τῶν οἰκογενειῶν τῶν μυρμηκῶν, τῶν σφηκῶν καὶ τῶν μελισσῶν.

Συναφῶς πρὸς τὴν νύμφην τοῦ στρατιωτικοῦ σκώληκος μνημονεύομεν ἐνταῦθα ἐτέρου ἐντόμου ἀποδημητικοῦ, τοῦ ἐλατιῆρος μύρμηκος (*Anomma arcens*). Αἱ ἐργάτιδες, τουτέστιν αἱ μὴ ἀνεπτυγμέναι θήλειαι, τοῦ μύρμηκος τούτου τῆς δυτικῆς Ἀφρικῆς, οὐτινος τὸ μέγεθος περιέργως πως κυμαίνεται μεταξὺ μιᾶς μέχρις ἐξ γραμμῶν, εἰσὶν αὐτόχρημα κακοποιοὶ ἀλῆται. Διὰ τοῦ πλήθους αὐτῶν, τῆς κλεπτοσύνης καὶ τῆς ἀδηφαγίας καθίστανται τὸ φόβητρον τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν κτηνῶν. Κατὰ τὴν προέλασιν αὐτῶν τρέπονται εἰς φυγὴν οἱ μῦς μικροὶ τε καὶ μεγάλοι, τὰ ἔντομα, πᾶν ὅ,τι εὐρίσκει ἐνδιαίτημα ὑπὸ τὴν στέγην τῶν ἀνθρώπων καὶ μετ' αὐτῶν αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι προτροπάδην, ἔστω καὶ ἐν μέσῃ νυκτὶ καὶ ἄνευ φορεμάτων. Τὰ κατοικίδια ζῶα ἐν τοῖς σταύλοις καὶ τοῖς περιφράγμασι, τὰ ὀρνίθια ἐν τῷ ὀρνιθῶνι κατατρῶγονται ἀνηλεῶς ὑπὸ τῶν πειναλέων στρατιῶν. Οὐαὶ καὶ τοῖς ἐν τοῖς δάσεσιν ἐνδαιτιωμένοις ζῴοις, ἐὰν καταληφθῶσιν ὑπὸ τῶν μυρμηκῶν τούτων. Λέγεται ὅτι καταβροχθίζουσι πρῶτον τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν θυμάτων καὶ ἔπειτα διασχίζουσιν αὐτὰ ζῶντα διὰ τῶν φοβερῶν αὐτῶν σιαγόνων. Γιγαντιαῖοι ὄφεις ἐν τῷ λείῳ αὐτῶν λεπιδωτῶ θώρακι καὶ εὐστροφοὶ πίθηκοι οὐχὶ σπανίως γίνονται λεία τῶν ἐλατήρων μυρμηκῶν. Ὡς ἀληθεῖς κλέπται ἀποφεύγουσι τὸ φῶς τῆς ἡμέρας καὶ

ἐκτελοῦσι τὰς πλάνους πορείας αὐτῶν τὸ πλεῖστον κατὰ τὴν νύκτα, σπανιώτερον κατὰ νεφελώδεις ἡμέρας. Πρὸ τῶν ὀλεθρίων αὐτοῖς ἀκτίνων τοῦ ἡλίου καταφεύγουσιν ὑποκάτω ξηρῶν φύλλων. κρυπτόμενοι ἐν τῇ πόᾳ, ὑπὸ θάμνους καὶ καταπεπτωκότας κορμούς δένδρων. Ἐνίοτε συμβαίνει νὰ φθάσῃ βραδύνασά τις στρατιά εἰς πεδιάδα φωτισμένην ἰσχυρῶς ὑπὸ τοῦ ἡλίου καὶ ἐστερημένην βλασθήσεως παρεχούσης σκέπη. Ἄρχεται τότε θαυμασία τις ἐνέργεια, ἣν οὐδαμῶς τις παρὰ τῆς ἀρπακτικῆς συμμορίας προσεδόκα. Μετ' ἀληθοῦς καταφρονήσεως τοῦ θανάτου ἀρχίζει ἡ πρωτοπορεία νὰ κατασκευάζῃ διὰ τῶν σιαγόνων ἐκ γῆς ἢ πηλοῦ καὶ σιέλου πολτόν τινα, ἵνα ἐξ αὐτοῦ δι' ἠνωμένων προσπαθειῶν πλάσῃ κομψόν τινα ἀψιδοειδῆ διάδρομον ἢ στοάν, ἣτις ἐκτείνεται δι' ὀλοκλήρου τῆς ἐπικινδύνου θέσεως καὶ χρησιμεύει εἰς ἀσφαλῆ διαπόρευσιν τοῦ ὑπολοίπου στρατεύματος. Ἐν τῇ κατασκευῇ τῆς στοᾶς ταύτης χρησιμοποιοῦνται μετὰ πλείστης συνέσεως προστυχόντα τινὰ ἔτοιμα σκεπαστήρια, οἷον ῥήγματα τῆς γῆς, λίθοι, φρύγανα καὶ τὰ παρόμοια. Ἐὰν πρόκειται τὸ ληστρικὸν στρατεύμα νὰ διέλθῃ ἐν νεφελώδει ἡμέρᾳ γυμνόν τι ἐπίπεδον, ἐφ' οὗ τὰ μέλη αὐτοῦ δὲν αἰσθάνονται ἀσφάλειαν, σχηματίζουσι τὰ μεγαλύτερα καὶ ἰσχυρότερα ἄτομα σκεπαστὴν στοάν ἐκ τῶν ἰδίων αὐτῶν σωμάτων, ἀντὶ ἐκ γῆς ἢ πηλοῦ, ἧς τὰ τοιχώματα παριστῶσιν ἀληθῆς συμπίλημα ἐκ συμπεπλεγμένων σωμάτων, σκελῶν καὶ σιαγόνων. Ἐνῶ ὀλόκληρος ἡ στρατιά διαβαίνει τὴν στοάν ταύτην, σκοποὶ καὶ ἐποπτήρες περιτρέχουσι συντόνως τὸν περὶ αὐτὴν χώρον, ἐρευνῶντες εἴ τι ἐχθρικόν. Ἐπὶ τῷ ἐλαχίστῳ κινδύνῳ διασημαίνουσι τοῦτον τοῖς ἐν τῇ οἰκοδομῇ τῆς στοᾶς ἐνασχολημένοις ἢ στοὰ διαλύεται καὶ ὅλοι παρατάττονται ὡς πρὸς μάχην. Συχνὰ ἡ πλάνος στρατιά προσκρούει εἰς ὕδατα ἢ ῥύακας καὶ εἰς αὐλάκας ἢ τέλματα, ἐκ τῶν ὄμβρων τῶν τροπικῶν προελθόντα. Καὶ ταῦτα τὰ ἐμπόδια, ἅτινα δι' ἐν ἄτομον εἶναι ἀνυπέρβλητα, ὑπερνικῶνται διὰ τῆς ἐθελουσίας τῆς ὀλομελείας. Κατὰ πρῶτον ἀναρριχῶνται οἱ μύρμηκες ἐπὶ θάμνων καὶ δένδρων, ἵνα χρησιμοποιήσωσιν ὡς φυσικὰς γεφύρας τοὺς ἐπ' ἀλλήλων συμπεπλεγμένους κλαδίσκους καὶ τὰ φύλλα. Ἄλλ' αἰφνης ἀναφαίνεται νέον τι κώλυμα εἰς τὴν πορείαν τοῦ στρατοῦ: ἄδενδρος χώρος κατακλυζόμενος ἐπίσης ὑπὸ ὕδατος. Ἡδύνατό τις νῦν νὰ υποθέσῃ ὅτι οἱ μύρμηκες ἤθελον ὑποχωρήσει, ἵνα διὰ πλαγίων ὁδῶν προβῶσιν εἰς τὴν ἐπιθυμητὴν διεύθυνσιν. Πᾶν τούναντίον, πρὸς μεγίστην ἡμῶν ἐκπληξιν βλέπομεν ὅτι τὰ ζώφια σχηματίζονται

εἰς ἀληθεῖς στεφάνους καὶ ταινίας, αἵτινες ὅταν εἶναι πολλὰ δύνανται νὰ καλύψωσι δένδρα καὶ θάμνους οὕτως εἶπειν διὰ πέπλου πενήθιμου. Σχηματίζεται δὲ ἡ τοιαύτη ταινία οὕτως. Κατὰ πρῶτον εἰς μύρμηξ δάκνει ἰσχυρῶς διὰ τῶν λαβιδοειδῶν σιαγόνων ἓνα κλάδον καὶ ἀφήσῃ τὸ σῶμα αὐτοῦ αἰωρούμενον ἐπὶ τοῦ μύρμηκος τούτου καθερπύζει ἕτερος κρατούμενος ἐξ αὐτοῦ διὰ τῶν σιαγόνων, καὶ ἐκ τούτου τρίτος, τέταρτος, πέμπτος κἑξ. Ὄταν ἡ κάτω ἄκρα τῆς ταινίας, ὑπ' αὐτῶν τῶν ζωφίων ἢ τοῦ πνεύματος σαλευομένη, φθάσῃ πῶς κλάδον τινὰ εὐρισκόμενον ἐν τῇ ἐπιθυμητῇ διεύθυνσει, συλλαμβάνει αὐτὸν ὁ μετ' αὐτοῦ εἰς ἐπαφὴν ἐρχόμενος μύρμηξ. Ἡ ζωσα ἄλυσις μετατρέπεται οὕτως εἰς κρεμαστὴν γέφυραν, δι' ἧς εὐθὺς ἀρχεται ἡ πορεία τῶν ἐπομένων συντρόφων. Ἀναλογισθῶμεν ἤδη νέαν τινὰ περίπτωσιν, ἣτοι ἐκείνην καθ' ἣν τοιοῦτος σωτήριος κλῶνος ἐλλείπει, ἡ αἰωρούμενη δὲ ταινία ἔρχεται ἐπὶ τέλους εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὕδατος. Τί νῦν συμβαίνει; Ὁ πρωτοπόρος τοποθετεῖται ἐπὶ τοῦ ὕδατος ἔχων ἀναπεπταμένα τὰ σκέλη καὶ ἐχόμενος τοῦ γείτονος. Τὸν αὐτὸν τρόπον μεταχειρίζονται καὶ πάντες οἱ ἀδιακόπως ἀκολουθοῦντες, μεταβάλλοντες οὕτω τὴν ταινίαν εἰς πλωτὴν γέφυραν βαθμηδὸν ἐκτεινομένην εἰς τὰ πρόσω. Αὐξάνεται δ' αὕτη ἐπὶ τοσοῦτον ἕως οὗ ἡ ἐλευθέρᾳ αὐτῆς ἄκρα προσπελάσῃ εἰς τὴν ἀπέναντι ὄχθην, κινουμένη ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἢ τοῦ κυματισμοῦ τοῦ ὕδατος. Ἐκ τῆς ὄχθης ταύτης ἀγκιστροῦται τότε ἰσχυρῶς τὸ πρῶτον μετ' αὐτῆς εἰς ἐπαφὴν ἐρχόμενον ἔντομον. Ἀμα ὡς παρασκευασθῇ, χρησιμεύει ἡ γέφυρα αὕτη τοῖς ἀδιαλείπτως προσερχομένοις πλήθεσιν ὡς σύνητες καὶ ἀσφαλῆς μέσον συγκοινωνίας. Ἐπιτρέπεται ἐν τούτοις νὰ υποθέσῃ τις ὅτι τινὲς τῶν τολμηρῶν γεφυροποιῶν, οἵτινες μετὰ τοσαύτης ἐθελουσίας ἀφίενται νὰ καταπατηθῶσιν ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν αὐτῶν, εὐρίσκουσι τὸν θάνατον ἐν τοῖς κύμασιν ἢ πληθὺς ὅμως τῶν θυμάτων οὐδόλως δέον νὰ υπολογισθῇ μεγάλη, διότι διὰ πειραμάτων ἀπεδείχθη ὅτι τὰ ἔντομα δύνανται ν' ἀναζήσωσι καὶ μετ' εἰκοσάρον διαμονὴν ἐν τῷ ὕδατι. Μνημονευθῆτω ἐναῦθα ὁ λίαν πρωτότυπος τρόπος, δι' οὗ γινώσκουσιν οἱ ἐλατῆρες μύρμηκες νὰ βοηθήσωσιν ἑαυτοῖς ἐν περιπτώσει κατακλύσεως τῶν καταγωγίων αὐτῶν ὑπὸ τῶν τροπικῶν ὄμβρων. Συμπειροῦνται τότε εἰς πλεούσας σφαίρας, ὧν ἡ διάμετρος εἶναι ἴση πρὸς τὴν τοῦ παιγνίου cricket. Ἡ μᾶζα τοιαύτης σφαίρας ἀποτελεῖται ἐσωτερικῶς μὲν ἐκ μικρῶν καὶ ἀσθενῶν ἀτόμων (γυναικῶν καὶ παιδῶν, ὡς φρονοῦσιν οἱ ἰθαγενεῖς),

ἐξωτερικῶς δ' ἐκ μεγάλων καὶ ἰσχυρῶν· καλὸν παράδειγμα ἀμοιβαίας βοήθειας καὶ προστασίας, μετ' εἰδικῆς φροντίδος ὑπὲρ τῶν μᾶλλον χρηζόντων ταύτης.

Παρ' ὅλην αὐτῶν τὴν κλίσιν πρὸς τὸ πλανᾶσθαι δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν σχεδὸν μετὰ βεβαιότητος ὅτι οἱ μύρμηκες οὗτοι δὲν στεροῦνται μονίμου πῶς κατοικίας, ἐν ἧ λαμβάνουσι φροντίδα περὶ τῶν ἀπογόνων, ἀναλόγως πρὸς τοὺς ἡμετέρους κοινούς μύρμηκας. "Ὅθεν ἄς ἀφιερώσωμεν καὶ τούτοις ὀλίγα τινά. Πασίγνωστος τυγχάνει ἡ ἐπιμονὴ δι' ἧς οἱ ἡμέτεροι μύρμηκες φέρουσιν ἡ ἔλκουσι τὰ βελονοειδῆ φύλλα τῶν κωνοφόρων καὶ ἄλλα ζυλάρια ἐπὶ τῶν ἀνωμαλιῶν τοῦ ἐδάφους διὰ μέσου τῶν βρύων καὶ τῆς πόας, καὶ πῶς καλοῦσιν εἰς βοήθειαν τοὺς συναδέλφους, ὅταν εἶναι τὰ βάρη ὑπερμεγέθη. Ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀόκνου ταύτης συνεργασίας ἀναφαίνεται θαυμασία τις ἀληθῶς οἰκοδομή, ἧς ὁ πρῶτιστος σκοπὸς οὐδόλως εἶναι ἡ ἀποταμίευσις τροφῆς διὰ τὸν χειμῶνα (διότι τὴν ψυχρὰν τοῦ ἔτους ὥραν διέρχεται τὸ φιλόπονον μικρὸν ἔθνος ἐν νάρκῃ), ἀλλὰ μᾶλλον ἵνα ἔχωσιν αὐτοὶ μὲν κατοικίαν, τὰ δὲ νεογνὰ στέγην καὶ θερμότητα. Ὁ διατέμνων τὰς οἰκοδομὰς ταύτας λαβύρινθος ἐκ διόδων καὶ δωματίων ἀποτελεῖ προσέτι ἰδίως τὸ ἀνάκτορον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον πολυαριθμῶν βασιλισσῶν, τούτεστι ἐντελῶς διαπεπλασμένων θηλειῶν, αἵτινες ἀφιεροῦνται ὀλοτελῶς εἰς μίαν καὶ μόνην ἐργασίαν, τὴν ὄστοκιαν. Οἱ ἐκ τῶν ἀναριθμητῶν αὐτῶν ὧν ἐκκολαπτόμενοι σκώληκες τρέφονται ὑπὸ τῶν ἐργατίδων διὰ μεμασσημένου πολτοῦ· περιθάλλονται δ' ἄλλως φερόμενοι ἐνθεν κάκειθεν, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐκτιθέμενοι εἰς τὸν ἀέρα καὶ εἰς τὸν ἥλιον, ἵνα ἀφυγρανθῶσι καὶ θερμανθῶσιν ἢ καὶ ἀπολυμανθῶσιν. Ὁμοιοτρόπως περιποιοῦνται αἱ ἐργάτιδες καὶ τὰς χρυσαλλίδας, τὰς κοινῶς καλουμένας φά τῶν μυρμηκῶν. Αἱ αὐταὶ βοηθοῦσι διὰ τῶν σιαγόνων τοῖς νέοις συμπολίταις αὐτῶν, τοῖς εἰς ἐντελῆ ἀνάπτυξιν ἀφικομένοις, ἵνα διασχίσωσι τὸ στερεὸν περίβλημα τῶν βομβυκίων, ὅπως ἔλθωσιν εἰς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας. Ἐπίσης αὐταὶ ἀναλαμβάνουσι τὴν φροντίδα τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ ἀνακτόρου ἀπὸ τῶν ἀκαθαρσιῶν καὶ τῶν πτωμάτων τῶν συμπολιτῶν.

Φιλέριδες φύσει αἱ ἐργάτιδες ἐρίζουσι μὲν συχνῶς μετὰ τῶν συμπολιτῶν αὐτῶν, οὓς ἀναγνωρίζουσι πῶς ἐκ τῆς εἰδικῆς ὁσμῆς τῆς τρώγλης, ἀλλὰ καὶ συγκρατοῦνται πιστῶς πάλιν, ὅταν πρόκειται περὶ ἔργου τινὸς ἐπὶ κοινῷ ἀγαθῷ. Ἐπὶ τοσοῦτῳ ἐχθρικώτερον ὁμῶς ἀντιτάσσονται κατὰ

τῶν ἀνταγωνιστῶν τῶν ἐκ ξένων κοινοτήτων καὶ κατὰ τῶν κατ' εἶδος δικφόρων γενῶν, ἀναλαμβάνουσαι τὸν ἐπὶ ζωῆ καὶ θανάτῳ ἀγῶνα πρὸς αὐτούς. Ὡς ὅπλα μεταχειρίζονται τὰς φοβεράς σιαγόνας, τὸ ὀξύτατον κέντρον καὶ τὸν ἐκκρινόμενον ὑπ' αὐτῶν καυστικὸν ἰόν. Ὅταν οἱ μαχόμενοι εἶναι πολυαριθμοί, καταντῶσιν εἰς ἀληθεῖς μάχας, αἵτινες τελευτῶσι διὰ τῆς φυγῆς μιᾶς τῶν διαμαχομένων μερίδων, καὶ τὸ πεδίον τῆς μάχης μένει κεκαλυμμένον ἐκ πληγωμένων καὶ νεκρῶν. Πλείστα εἶδη μυρμηκῶν ἐπιχειροῦσι κανονικὰς ληστρικὰς ἐπιδρομὰς ἐναντίον τῶν οἰκοδομῶν ἄλλων φυλῶν, ἵνα θηρεύσωσιν ἐξ αὐτῶν βομβυκία μετὰ χρυσαλλίδων. Ἐν πλήρει γνώσει τῶν πραγμάτων ἀρπάζουσιν οὐχὶ τὰς χρυσαλλίδας τῶν ἀρρένων καὶ τῶν θηλειῶν, ἀλλὰ μόνον τὰς τῶν ἐργατίδων, διότι σκοπὸς τῆς ἀρπαγῆς εἶναι ν' ἀναθρέψωσιν ἑαυτοῖς ταχέως καὶ εὐκόλως φιλοπόνους δμῶιδας.

Τὰ χρέη τῶν δμῶιδῶν τούτων εἶναι ποικίλα. Παρὰ τισιν εἶδεσι συμμερίζονται ἀπλῶς τοὺς κόπους τῶν κυρίων των, παρ' ἄλλους δ' ἀπ' ἐναντίας φέρουσιν αὐταὶ καὶ μόναι τὸ βᾶρος τῆς κτίσεως τῆς κατοικίας, τῆς περιθάλλεως τῶν νεογνῶν καὶ τῆς φροντίδος τῶν οἰκιακῶν ἔργων, ἐνῶ οἱ κύριοι καὶ ἄρχοντες ἀποκλειστικῶς ἀσχολοῦνται περὶ τὴν ἄγραν δούλων. Τοιοῦτοι ἐνσεσαρκωμένοι θηρευταὶ δούλων εἶναι ἰδιαζόντως οἱ ἀμαζώνεοι μύρμηκες (Polyergus). Κατ' οἶκον φέρονται τοσοῦτον ἀνεπιτηδείως καὶ ἀδεξίως, ὥστε ἅπασαι αἱ ἐργασίαι ἐπαφίενται ταῖς δούλαις. Αἱ σιαγόνες αὐτῶν ἀποκλειστικῶς εἶναι μόνον κατάλληλοι νὰ χρησιμεύωσιν ὡς ὅπλα, οὐδόλως δὲ πρὸς μάσσημα τῆς τροφῆς. Οἱ κύριοι ὅθεν τῶν δούλων θὰ ἐκινδύνεον ν' ἀποθάνωσιν ἀθλίως ἐκ πείνης ἐν μέσῳ τῆς δαψιλοῦς ἀποταμίευσσεως τροφῶν, ἐὰν μὴ αἱ πρόθυμοι δμῶιδες ἐπέθετον αὐτοῖς ἕτοιμον μεμασσημένην ταύτην ἐντὸς τοῦ στόματος.

Ἄς ἴδωμεν καὶ τὰ τῶν σφηκοειδῶν. Παρὰ τούτοις παρατηρεῖται κλιμάξ τις ἐν τῇ κατασκευῇ τῆς κοινῆς κατοικίας.

Οἱ βόμβοι εἶναι κακοὶ ἀρχιτέκτονες καὶ οὐδόλως αὐτοὶ κτίζουσι κατοικίας, ἀλλὰ μεταχειρίζονται ὡς τοιαύτας τὰς τρύπας τῶν μυῶν ἢ τὰς διόδους τῶν ἀσπαλάκων, ἄς μεταβάλλουσιν ἔνδον ἐπὶ τὸ χρησιμώτερον ἑαυτοῖς. Εἰς αὐτὰς κομίζουσι σφαίρας ἐξυμωμένας ἐκ γύρεως καὶ μέλιτος, ἐφ' ὧν αἱ βασίλισσαι ἀποθέτουσι πολλὰ φά. Τὰ νεογνὰ βαθυμηδὸν καταβιβρώσκουσιν ἐξωθεν τὰς σφαίρας ταύτας καὶ ἀποκοιλαινοῦσιν ἑαυτοῖς κύτταρα, ὧν τὰ τοιχώματα ἐπιχρίονται κατόπιν ὑπὸ τῆς βασιλίσσης ἢ τῶν ἐργατίδων διὰ προσθέσεως νέου τροφίμου ὑλικοῦ. Ὁ

στοιχειώδης χαρακτήρ τῶν ἀποικιῶν τῶν βόμβων ἀναφαίνεται καὶ ἐν τῇ βραχύτῃ τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν ἰδρύνονται ὑπό τινος μεμονωμένης θηλείας, ἣτις ὑπερέζησε τὸν χειμῶνα. Τὰ πρῶτα καὶ παλαιότερα τέκνα κατὰ πᾶσιν πιθανότητα ὡς ἐκ τῆς θρέψεως αὐτῶν ἐν τῇ νυμφώδει καταστάσει εἶναι ἐλαττωματικῶς ἀνεπτυγμένα καὶ ἀκατάλληλοι πρὸς τέκνωσιν, ἦτοι ἐργάτιδες. Μετὰ ζήλου αὐταὶ ἀσχολοῦνται μετὰ τῶν μητέρων εἰς τὴν συγκομιδὴν τῶν τροφῶν. Βελτιουμένης ἔπειτα τῆς θρέψεως τῶν νυμφῶν, ἀναφαίνονται νεαραὶ θήλειαι, οὔσαι μὲν πάντοτε μικραὶ, ἀλλ' ἐν τούτοις ἀνατομικῶς διαπεπλασμένα, αἵτινες τίκτουσιν ἢ ἀ ἐμπεριέχοντα μόνον κηφῆνας. Περὶ τὸ μετόπωρον τέλος ἀναφαίνονται τέλειαι καὶ κάρπιμοι θήλειαι ἢ βασιλίσσαι, αἵτινες εἶναι προωρισμένα νὰ ὑπερβιώσωσι τοῦ χειμῶνος καὶ θεμελιώσωσιν ἐκάστη ἰδίᾳ νέαν ἀποικίαν κατὰ τὸ ἔαρ. Πάντες οἱ λοιποὶ κάτοικοι τοῦ φωλεοῦ ἀπόλλυνται φθίνοντος τοῦ μετοπώρου. Ζήτημα ὑπάρχει ἂν ζῶσιν εἰσέτι αἱ θεμελιώτριαι τῶν φωλεῶν, ὅταν αἱ νεώταται καὶ ἐντελῶς ἤδη διαπεπλασμένα θυγατέρες ἐκτελῶσι τὴν μεταμόρφωσιν αὐτῶν, ὅπερ τινὲς μὲν τῶν παρατηρητῶν καταφάσκουσιν, ἕτεροι δ' ἀρνοῦνται.

Τῇ καθόλου λίαν στοιχειώδει καὶ βραχεῖ συμβιώσει τῶν βόμβων συμφωνεῖ καὶ ὁ μικρὸς ἀριθμὸς τῶν μελῶν τοῦ κοινοῦ, ὅστις ἐξ ἑκατὸν μόνον περίπου ἀτόμων ἀποτελεῖται, ὧν περὶ τὰ εἴκοσι καὶ πέντε εἶναι ἄρρενα, δέκα καὶ πέντε θήλεα, τὰ δὲ ὑπόλοιπα ἐξήκοντα ἐργάτιδες.

[Ἔπεται συνέχεια].

(Κατὰ τὸ Γερμανικὸν τοῦ A. Brandt).

Η ΜΟΝΗ ΔΑΦΝΙΟΥ

Ἐγκάρδιον «ὡς εὖ παρέστης» ὀφείλεται εἰς τὴν θαυμασίαν μονογραφίαν περὶ τῆς μονῆς Δαφνίου ἣν ἐδημοσίευσεν πρό τινος εἰς τῶν διαπρεπεστάτων ἐρευνητῶν τῆς βυζαντιακῆς τέχνης, ὁ κ. Gabriel Millet. Τὸ ἔργον τοῦτο σημειοῖ ἐποχὴν εἰς τὰ τοιοῦτου εἶδους δημοσιεύματα, πρέπει δὲ νὰ καταστῇ προσφιλεὲς ἀνάγνωσμα τῶν παρ' ἡμῖν ἀγαπώντων τὴν βυζαντιακὴν τέχνην. Ἐν αὐτῷ θὰ ἴδωσι, πῶς ἐργάζονται οἱ ἀληθεῖς ἐπιστήμονες καὶ ὅποιον χάσμα χωρίζει αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινες πρὸς μεγάλην ζημίαν αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης νομίζουσιν ὅτι δι' ὑστερικῶν κραυγῶν καὶ τεχνητοῦ θορύβου ἀποκτᾶται ὁ βαρὺς τίτλος τοῦ χριστιανολόγου.

Ὁ κ. Millet ἦτο ἀπὸ πολλοῦ ὁ μόνος ἐνδεδειγμένος ὅπως καταστήσῃ διὰ τῆς δημοσιότητος κοινὸν κτῆμα τὰ ἐν Δαφνίῳ περιωθέντα ἔργα τῆς βυζαντιακῆς τέχνης, ἅτε ἐγκύψας μετ' εὐσυνειδήτου καὶ ἐνθουσιώδους στοργῆς εἰς τὴν μελέτην αὐτῶν, δημοσιεύσας δὲ ἤδη λαμπρὰς διατριβὰς περὶ τῶν ψηφιδωτῶν τῆς γηραιᾶς μονῆς¹. Τὸ ἔργον τοῦ κ. Millet ἀποτελεῖ τὸν πρῶτον τόμον τῶν *Monuments de l'art Byzantin*², φέρει δὲ τίτλον: *Le monastère de Daphni*,

¹ Ἐφημ. ἀρχαιολ. περίοδος τρίτη (1894) σελ. 111 — 122 πίν. 5 (ψηφιδωτὸν τῆς Σταυρώσεως), αὐτόθι σελ. 149 — 162, πιν. 9 (ψηφιδωτὸν τῆς Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου). *Monuments de fondation Piot*, τόμ. II σελ. 197 — 204, πίν. XXIV (ψηφιδωτὸν τῆς Ἀναστάσεως), αὐτόθι σελ. 204 — 214, πίν. XXV (ψηφιδωτὸν τῆς Προσκυνήσεως τῶν μάγων). Πλὴν τούτων ὁ κ. Millet ἐδημοσίευσεν καὶ τὸ ἔξοχον ψηφιδωτὸν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἐν τῇ λαμπρᾷ αὐτοῦ μελέτῃ περὶ τῆς παραστάσεως τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἐν τῇ βυζαντιακῇ τέχνῃ (*Quelques représentations byzantines de la Salutation angélique* ἐν *Bull. de Corr. Hell.* XVIII σελ. 453 — 454, πίν. XIV) καὶ τὰ εὐρεθέντα κατὰ τὰς ἐπισκευὰς τοῦ νάρθηκος ἐν ἔτει 1894 δύο ὠραῖα ψηφιδωτὰ τῆς προσδοσίας τοῦ Ἰούδα καὶ τῆς προσευχῆς Ἰωακείμ καὶ Ἀννης (*Bull. Corr. Hell.* XVIII σελ. 529 — 530). Ἐκ τῶν διατριβῶν δὲ τούτων εἶγεν ἤδη καταδειχθῆ ἡ εὐσυνειδήσια, ἡ μάθησις καὶ ἡ εἰδικότης τοῦ διαπρεποῦς βυζαντινολόγου.

² Ἡ σειρὰ αὕτη τῶν *Βυζαντιακῶν μνημείων* ἐκδίδεται δαπάναις τοῦ Γαλλικοῦ ὑπουργείου τῆς δημ. ἐκπαιδεύσεως καὶ τῶν καλῶν τεχνῶν ὑπὸ τοῦ ἐν Παρι-

histoire, architecture, mosaïques. Ἀποτελεῖται ἐκ σελίδων XV καὶ 204, λαμπροῦ χάρτου, σχήματος 4^{ου} μεγάλου, καὶ κοσμεῖται ὑπὸ 19 φωτοτυπικῶν καὶ ἠλιογραφικῶν πινάκων ἐξόχου τέχνης καὶ 75 ζιγκογραφικῶν καὶ ξυλογραφικῶν ἐν τῷ κειμένῳ εἰκόνων.

Τὸ ἔργον διαιρεῖται εἰς δύο βιβλία. Τὸ πρῶτον τούτων περιέχον τὴν ἱστορίαν τοῦ Δαφνίου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μνημείων καὶ τῶν πηγῶν ὑποδιαιρεῖται εἰς τέσσαρα κεφάλαια. 1) Ἡ πρώτη μονή, 2) ἡ μονὴ τῆς ΙΑ' ἑκατονταετηρίδος, 3) οἱ Κιστερικανοὶ μοναχοὶ ἐν Δαφνίῳ καὶ 4) ἡ ἐπάνοδος τῶν Ὀρθοδόξων. Τὸ δεύτερον βιβλίον διαιρούμενον εἰς δύο μέρη ἀφορᾷ εἰς τὸν ναὸν τῆς ΙΑ' ἑκατονταετηρίδος. Ἐν τῷ πρώτῳ ὑποδιαιρούμενῳ εἰς τρία κεφάλαια περιέχεται ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ δὴ· 1) διάγραμμα καὶ κατασκευὴ τοῦ ναοῦ, 2) παρατηρήσεις ἐν τῇ οἰκοδομίᾳ, 3) διακόσμησις. Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ μέρει, ὅπερ εἶναι τὸ σπουδαιότατον τῆς ὅλης μονογραφίας τμήμα, ἐκτίθενται λεπτομερέστατα τ' ἀφορῶντα εἰς τὰ ψηφιδώματα ἐν ὅκτῳ κεφαλαίοις τοῖς ἐξῆς, 1) κοσμήματα, 2) διαμερισμὸς τῶν εἰκόνων, 3) τὸ πεδῖον καὶ ἡ δίοψις τῶν εἰκόνων, 4) ἡ στάσις καὶ αἱ κινήσεις τῶν προσώπων, 5) ἡ παράστασις τοῦ ἐνδύματος, α') ἡ περιβολή, β') τὸ σχεδίασμα τοῦ ἐνδύματος, 6) τὸ γυμνόν, α') ὁ τρόπος τῆς ἐκτέλεσως, β') τυπολογικὴ μελέτη, 7) ἡ σύνθεσις, 8) τεχνικὴ ἐκτέλεσις καὶ χρωματισμὸς, α') ἡ ἐκτέλεσις, β') ἡ αἴσθησις τοῦ ἀναγλύφου καὶ τῆς ἀρμονίας. Καὶ τέλος, ἐν ἐπιλόγῳ, χαρακτῆρ καὶ χρονολόγησις τῶν ψηφιδωτῶν.

Ἡ μονὴ Δαφνίου, ὡς λέγει ἐν τῷ προλόγῳ ὁ κ. Millet, ὑπῆρξεν ὑποκείμενον ὑπομνήματος ὅπερ οὗτος ὑπέβαλε τῇ Ἀκαδημίᾳ τῶν ἐπιγραφῶν καὶ καλῶν τεχνῶν¹. Ὅτε κατὰ τὸ 1892 ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία

σίαις γνωστοῦ ἐκδότου Ernest Leroux μετ' ἐκτάκτου φιλοκαλίας καὶ τυπογραφικῆς ἐντελείας. Πλὴν τοῦ ἐκδοθέντος πρώτου τόμου, ἀγγέλλει ὁ ἐκδότης τὴν προσεχῆ δημοσίευσιν ἐπὶ τῶν ἄλλων, τῶν ἐξῆς:

II.—*Mélanges* par MM. Bayet, Bertaux, Diehl, Laurent, Millet, Müntz, Omont, Schlumberger. III.—*Le monastère de Saint Luc en Phocide* par M. Ch. Diehl. IV.—*Les ruines de Mistra*, Architecture et Peinture par M. Gabriel Millet. V.—*Le Péloponnèse chrétien* par M. J. Laurent. VI.—*Les mosaïques de Kahrié-djami* par M. Ch. Diehl. VII.—*Album du mont Athos* par M. G. Millet.

¹ G. Perrot, *Rapport de la commission des Écoles d'Athènes et de Rome* (séance du 2 févr. 1894), p. 10.

ἀπεράσισε τὴν ἐπίσκευήν τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ Δαφνίου, ὁ διευθυντὴς τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς Σχολῆς κ. Homolle παρώτρυνε τὸν κ. Millet καὶ παρέσχεν αὐτῷ τὰ μέσα, ὅπως μελετήσῃ τὰ ἐν Δαφνίῳ ἔργα τῆς βυζαντιακῆς τέχνης. Ἡ ἀκαταπόνητος καὶ ἐνδελεχὴς αὕτη μελέτη διήρκεσεν ἐπὶ μακρόν. Ἐν ἔτει 1898 τὸ πρῶτον βιβλίον καὶ μέρος τοῦ δευτέρου ἦσαν ἤδη ἔτοιμα πρὸς ἐκτύπωσιν, ὅτε ἐτέρα ἐπιστημονικὴ ἀποστολὴ τοῦ κ. Millet καὶ μακρὰ ἀσθένεια ἐπεβράδυναν τὴν δημοσίευσιν ἐπὶ ἔτος ὀλόκληρον.

Αἱ ἐπισκευαὶ τοῦ Δαφνίου ὑπῆρξαν τὸ πρῶτον ἐν Ἑλλάδι γενόμενον σπουδαῖον ἔργον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς χριστιανικὰς ἀρχαιότητας. Αἱ ἐπισκευαὶ αὗται κατὰ τὸν κ. Millet σημειοῦσιν ἐποχὴν καὶ εἶναι ἄξια τῆς μᾶλλον ἐπαινετικῆς μνείας.

Ἡ μονὴ κατὰ τὴν ΙΘ' ἑκατονταετηρίδα ὑπέστη πολλὰς βλάβας, ὡς καὶ πᾶσαι αἱ ἐν Ἑλλάδι χριστιανικαὶ ἀρχαιότητες. Ἀπὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ὅποτε οἱ τελευταῖοι μοναχοὶ ἐγκατέλιπον τὴν μονήν, οὐδεμιὰς ἠξιώθη αὕτη προσοχῆς, τὸ πρῶτον δ' εἰς ξένος ὁ Ῥώσος Σεβαστιάνωφ διέγνω τὴν σπουδαιότητα τῶν ψηφιδωτῶν αὐτῆς, διελθὼν ἡμέρας τινας ἐν Δαφνίῳ μετὰ τοῦ ὁμοεθνοῦς αὐτῷ ἀρχιμανδρίτου Ἀντωνίνου, ἀντιγράφας δὲ δύο ἐκ τῶν εἰκόνων τοῦ ναοῦ. Ἐν ἔτει 1885 αἱ βροχαὶ παρέβλαψαν τὰ ψηφιδωτὰ, βραδύτερον δέ, τῷ 1889, σεισμὸς ἀπεσάθρωσε ὀλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα, μάλιστα τὸν τροῦλλον.

Ἡ μεγίστη εὐγνωμοσύνη ὀφείλεται κατὰ τὸν κ. Millet, διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ Δαφνίου, εἰς τὰς εὐγενεῖς προσπάθειάς τοῦ ἀειμνήστου βουλευτοῦ Γ. Κοζάκη Τυπάλδου, ὅστις ὅσον οὐδεὶς ἄλλος, εἰργάσθη πρὸς τοῦτο τελεσφόρως, συνηγορήσας εὐγλώττως ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Ἑλληνικῆς Βουλῆς ὑπὲρ τῶν πολυτίμων ψηφιδωτῶν, γενόμενος δὲ παραίτιος ὅπως ἡ κυβέρνησις Τρικούπη ἀποφασίσῃ τὴν ἐπίσκευήν τῆς μονῆς. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία γενναίως ἀπεδέχθη τὴν καταβολὴν τῆς ἀπαιτουμένης δαπάνης διὰ τὰς ἐπισκευάς, ὧν αἱ μὲν ἀφορῶσαι εἰς τὰ ψηφιδώματα ἐγένοντο ὑπὸ καλλιτέχνου ἐγνωσμένης ἰκανότητος, τοῦ Βενετοῦ μουσειωτοῦ κ. Novo, αἱ δὲ ἀφορῶσαι εἰς τὴν οἰκοδομὴν ὑπὸ τοῦ Γάλλου ἀρχιτέκτονος κ. Troump, ὅστις μεθοδικῶς ἀνεκοδόμησε τὸν νάρθηκα, τὴν δυτικὴν καμάραν (voute) τοῦ ναοῦ καὶ τὸ παρεκκλήσιον τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐγένοντο ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας διὰ τοῦ κ. Γρ. Δ. Καμπούρογλου ἀνασκαφαὶ ἐν τῷ περιβόλῳ τῆς

μονής, αίτινες απέκλυψαν τὰ θεμέλια τοῦ ἀρχαίου ναοῦ, τὸ ἐστιατόριον καὶ τινὰ ἄλλα λείψανα οἰκοδομῶν.

Ἐν τέλει τοῦ προλόγου ὁ κ. Millet ἐκφράζει τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐταιρείαν, ἣτις περιέσωσεν ἐν τῶν πολυτιμοτάτων βυζαντιακῶν μνημείων ἀπὸ ἀφεύκτου καταστροφῆς καὶ ἐβοήθησε τὸν διαπρεπῆ βυζαντινολόγον, ὅπως καταστήσῃ κοινὰ διὰ τῆς δημοσιότητος τὰ ἐν αὐτῷ ἔργα τῆς τέχνης.

Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ πρώτου βιβλίου ἐκτίθενται οἱ λόγοι δι' οὓς ἡ ἱστορία τῆς μονῆς Δαφνίου στερεῖται ἐνότητος. Τῆς μονῆς Δαφνίου, λέγει ὁ κ. Millet, κατὰ τοὺς βυζαντιακοὺς χρόνους δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γραφῇ ἡ ἱστορία ἄνευ τῆς βοήθειας τῶν ἐρειπίων αὐτῆς. Ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς μονῆς οὐδεμία ἀρχαία ἐπιγραφή ὑπάρχει, οὐδὲν ἔγγραφον περιεσώθη ἐκ τοῦ ἀρχαίου, οὐδὲ χειρόγραφόν τι ἐκ τῆς βιβλιοθήκης αὐτῆς. Μόνον μολυβδόβουλλον τι ἐνὸς τῶν ἡγουμένων τῆς μονῆς διεσώθη μέχρις ἡμῶν. Τὸ ὄνομα τῆς μονῆς Δαφνίου δὲν μνημονεύεται ὑπὸ τῶν χρονολογῶν ἢ τῶν ἄλλων βυζαντιακῶν πηγῶν, οὐδὲ οἱ προσκυνηταὶ τῆς Δύσεως συνήντων αὐτὴν ἐν τῇ ὁδῷ αὐτῶν. Οἱ δὲ Ἕλληνες, οἵτινες κατὰ τὸ παράδειγμα Βασιλείου Β' τοῦ Βουλγαροκτόνου ἢ τῶν μεγάλων ἀσκητῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου Νίκωνος, Λουκᾶ καὶ Μελετίου ἤρχοντο νὰ προσευχηθῶσιν ἐν τῷ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ναῷ τῆς Θεοτόκου Ἀθηνιωτίσσης, δὲν ἀνέκοπτον ἐνταῦθα τὴν πορείαν αὐτῶν. Ἀπαξ μόνον εἰς τῶν βιογράφων τοῦ ὁσίου Μελετίου, ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος, μνημονεύει τὸ ὄνομα τῆς μονῆς τυχαίως ἐν τοῖς ἀνεκδότοις τοῦ βιογραφουμένου. Αἱ ἀρχαιοτάται καὶ σπουδαιόταται πηγαὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Δαφνίου εἶναι αὐτὰ τὰ ἐρείπια τοῦ περιβόλου. Ἡ μονὴ Δαφνίου ἐγένετο κυρίως πολυθρόλητος διὰ τὰ ψηφιδωτὰ αὐτῆς, οἱ δ' ἐπισκέπται οἱ ἐρχόμενοι ὅπως θαυμάσωσιν αὐτὰ παρήρχοντο ἀδιάφοροι πρὸ τῶν γηραιῶν τειχῶν ἅτινα περιβάλλουσι τὸν ναόν. Οὐδεὶς τῶν περὶ τῆς μονῆς Δαφνίου σπουδαίως γραψάντων ποιεῖται λόγον ὅτι ἐπὶ μακροὺς χρόνους πρὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ νῦν ναοῦ καὶ τῆς κατασκευῆς τῶν ψηφιδωτῶν, κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ὁ Ἰουστινιανὸς ἵδρυε τὴν Ἀγίαν Σοφίαν, τὰ αὐτὰ τεῖχη περιέβαλλον μονὴν ἀκμάζουσαν, τὴν μόνην ἣτις παραμένει ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γῇ ἐκ τῆς ἀρχαϊκῆς ἐκείνης ἐποχῆς τοῦ χριστιανισμοῦ. Τῆς πρώτης ταύτης μονῆς τὴν ὑπαρξίν μαρτυροῦσι μόνον τὰ ἐρείπια. Ἡ μελέτη αὐτῶν, ἣν ἐπεχείρησεν ὁ κ. Millet, εἶναι καθαρῶς ἀρχαιολογικὴ, καὶ εἶναι πολὺτιμος ἐπικουρία εἰς τὰς σπανίας ἱστορικὰς εἰδήσεις αίτινες περιεσώθησαν

περὶ τῆς μονῆς τῆς ΙΑ' ἑκατονταετηρίδος. Ἡ ἱστορία αὐτῆς τελευτᾷ διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως τῶν Ἑλλήνων μοναχῶν ὑπὸ τοῦ Ὄθωνος La Roche, ἡ δὲ μελέτη τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν κατοχὴν τῆς μονῆς ὑπὸ τῶν Κιστερικιανῶν μοναχῶν ἐν παρόδῳ μόνον δύναται νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, οὐσα ξένη τῆς κυρίας ἐρεύνης τοῦ βυζαντιακοῦ τούτου μνημείου. Ἐν τούτοις ὁ κ. Millet ἐνόμισεν ὅτι δὲν ὄφειλε ν' ἀντιπαρέλθῃ τὰ κατ' αὐτοὺς ἐν σιγῇ.

Τὸ πρῶτον κεφάλαιον ἀφορᾷ εἰς τὴν πρώτην μονὴν, ἐν αὐτῷ δ' ἐρευνῶνται μετ' ἀπαραμίλλου ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας τὰ περισωθέντα ἐρείπια τοῦ περιβόλου τὰ ἔχοντα σχέσιν πρὸς τὴν ἰδρυσιν τῆς ἀρχικῆς μονῆς. Μετὰ βραχεῖαν εἰσαγωγὴν περὶ τῆς θέσεως τῆς μονῆς, ἣτις ὡς γνωστὸν κεῖται εἰς ἀπόστασιν 10 περίπου χιλιομέτρων ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν ἐν τῇ διασφάγι, ἣτις χωρίζει τὰ νοτίως κείμενα *Bouva Δαφνίου* ἀπὸ τοῦ πρὸς βορρᾶν *Στεφανοβούνου*, πραγματεύεται ὁ κ. Millet τὰ κατὰ τὸ ὄνομα τῆς μονῆς: *Δαφνίον*, *Δαφνίν*, *Δαφνί*, ὅπερ προῆλθεν ἐκ τοῦ *Δάφνειον* ἤτοι τόπου ἐν ᾧ εὕρηνται δάφναι. Τὸ ὄνομα τοῦτο κατὰ τύπους μικρὸν διαφέροντας ἀλλήλων ἀπαντᾷ πολλαχῶς τῆς Ἑλλάδος, πιθανῶς δ' ἐκαλεῖτο ἡ μονὴ τὸ κατ' ἀρχὰς «τὸ Δαφνείου», ὡς τινὲς τῶν μονῶν τοῦ Ὄθωνος (τὸ Δοχειαρίου κτλ.). Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι δὲν εὐρίσκονται πλέον δάφναι εἰς τὰ πέριξ τῆς μονῆς, ἀλλ' ὁ Spon, ὁ Wheler καὶ αὐτὸς ἔτι ὁ Buchon εἶδον τοιαύτας ἐνταῦθα. Ἀγνωστον, προσεπιλέγει ὁ κ. Millet, ἂν τὸ ὄνομα τοῦτο παρεδόθη ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων καὶ ἂν ἔχῃ σχέσιν πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος οὐ ὁ ναὸς κατεῖχε τὴν αὐτὴν θέσιν.

Μετὰ ταῦτα εἰσέρχεται ὁ κ. Millet εἰς τὰ καθ' ἕκαστα τῆς μελέτης τῆς ἀρχικῆς μονῆς. Ὁ περιβόλος εἶναι τετράγωνον, οὐ ἐκάστη πλευρὰ ἔχει μῆκος μικρὸν ἕλασσον τῶν 100 μέτρων (βόρειος καὶ νότιος 97,50, ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ 96,75). Τὸ τετράγωνον διάγραμμα τῶν περιβόλων τηρούμενον ἐξ ἀρχαίας παραδόσεως ἐφηρμόζετο ἐν ταῖς ἀρχαιοτάταις χριστιανικαῖς μοναῖς ὅπου ἡ φύσις τοῦ ἐδάφους ἐπέτρεπε τοῦτο.

Αὐτὰ τὰ ἐρείπια μαρτυροῦσιν ὑπὲρ τῆς ἀρχαιότητος τῆς μονῆς Δαφνίου. Ὁ ναὸς μετὰ τοῦ παρακειμένου ἐστιατορίου καὶ τοῦ κωδωνοστασίου τοῦ κατεδαφισθέντος ἤδη, δὲν δύναται νὰ νομισθῶσιν ὡς σχετιζόμενα μετὰ τοῦ περιβόλου. Ὁ ναὸς ὅμως καταλαμβάνει τὴν θέσιν ἀρχαιότερου οἰκοδομήματος, οὐτινος τὰ ἔχνη τῶν θεμελίων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς εὐρέθησαν μικρὸν ἐντεῦθεν τοῦ νῦν ἐξω νάρθηκος. Τὸ

οικοδόμημα τούτο ἦτο ὁ πρῶτος ναός, μακρότερος τοῦ νῦν σφισμένου, πιθανώτατα ἐν σχήματι βασιλικῆς. Βεβαιότατα ὁ ἀρχικὸς οὗτος ναὸς ἀνήκει εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους εἰς οὓς καὶ ὁ περιβόλος, οἰκοδομηθεὶς ἐν τῇ βάσει αὐτοῦ διὰ τοῦ αὐτοῦ ὕλικου ἐξ οὗ ἐκτίσθησαν καὶ τὰ τείχη τοῦ περιβόλου. Τὰ τείχη ταῦτα ἀπετέλουν ἀληθῆς ὀχύρωμα. Ἰδρύθησαν διὰ μεγάλων λίθων προερχομένων ἐκ τῶν γειτονικῶν ὄρεων, ὅπου εὑρηται ἐν στρώμασι ἄνωθεν τοῦ γρανίτου, εἶναι δ' ὅμοιοι καθ' ὅλα πρὸς τοὺς εὑρισκομένους εἰς τὰ κράσπεδα τῆς Ἱερᾶς ὁδοῦ. Τὰ τεμάχια εἶναι κατὰ μέσον ὄρον 1 μέτρου καὶ 25 ἑκατοστῶν μήκους, 0,60 ὕψους καὶ 0,45 πλάτους. Συνδέονται δ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διὰ μίγματος ἀμμοκονίας ἢ συνθεστέρον διὰ παρενθέτων κεράμων ἢ χαλίκων. Τὰ θεμέλια ἐρείδονται ἐπὶ διπλῆς κοίτης λιθώδους ἀμμοκονίας καὶ γῆς ἀναμεμιγμένης μετὰ θαλασσίων ἀμμοδῶν ὄγκων καὶ συμφυρμάτων κεράμων. Τὸ μεταπύργιον κείται ἐπὶ ὑποβάθρων συνδεομένων μετ' αὐτοῦ εἰς ἓν σῶμα καὶ φέρει ἀψίδας· αἱ δύο προβολαὶ αὐτοῦ ἐνούμεναι ἀφήνουσι μικρὸν διάστημα εἰς οἰκοδομικὴν χαλίκωσιν, ἣτις συνήθως πληροὶ τὸ μέσον τῶν βυζαντικῶν τειχῶν. Τρεῖς προεξοχαὶ τοῦ τείχους εὑρηται κατὰ μῆκος τῆς βορείου πλευρᾶς, σχηματίζουσαι πύργους τετραγωνικοὺς καὶ θολωτοὺς.

Τὸ τείχος δὲν διατήρεται εἰμὴ ἐν τῇ βορείῳ πλευρᾷ· ἐν ταῖς ἄλλαις ἀπλοῦν περίφραγμα ἐκ λίθων ὑψοῦται ἐπὶ τῶν παλαιῶν θεμελίων, ἀλλὰ τὰ ἔγχνη ἅτινα ἐγκλείει τὸ περίφραγμα τούτο ἀποδεικνύουσιν ὅτι τὸ τείχος παρετίνατο καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων πλευρῶν μετὰ τῶν αὐτῶν ὑποβάθρων καὶ τῶν ἀψίδων.

Ἡ εἴσοδος τῆς μονῆς εὑρηται ἐν τῷ μέσῳ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς διὰ διπλῆς πύλης ἐν μέσῳ παχέων ἀντερεισμάτων προβαλλόντων ἐξω τοῦ τείχους καὶ ἅτινα πιθανώτατα ἔφερον πύργωμα.

Ἡ κατασκευὴ τοῦ περιβόλου τούτου εἶναι ἡ αὐτὴ τῶν φρουρίων δι' ὧν ὁ Ἰουστινιανὸς ὠχύρωσε τὴν αυτοκρατορίαν. Τὰ τείχη ὁμοῦ τοῦ Δαφνίου δὲν ἔχουσι τὸ πάχος τῶν φρουριακῶν τειχῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, διότι δὲν προωρίσθησαν διὰ πολεμικᾶς ἐπιχειρήσεις.

Εἰς τὰς γνωστὰς ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος ἠρειπωμένας μονὰς τῆς Ε' καὶ Σ' ἑκατονταετηρίδος ἐν Συρίᾳ (Συμεῶν Στυλίτου), ἐν Ἀσσουὰν καὶ ἄλλαχού εὑρίσκομεν τὴν αὐτὴν ὀχυρωτικὴν οἶαν ἐν Δαφνίῳ, τοὺς τετραγώνους πύργους, τὴν ἐν προεξοχῇ πύλην καὶ τὰ ἀντερείσματα.

Τὰ ἔγχνη τῆς ἀρχικῆς μονῆς, ἐξαιρέσει τῆς βορείου πλευρᾶς, εἶναι κελωσμένα εἰς ἀρκούντως μέγα βᾶθος· ἡ ῥυμοτομία τῶν οἰκοδομημάτων

ἦτο παράλληλος πρὸς τὰ τείχη καὶ τὴν βασιλικὴν, ἦσαν δ' ἰδρυμένα ταῦτα διὰ τῶν αὐτῶν ὕλικῶν. ἐξαιρέσει τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας ἐν τῇ βάσει τῆς ἐσωτερικῆς προσόψεως, ἐνθα ἀντικαθιστώσι τὸ λιθῶδες σύμφυρμα λευκοὶ πῶροι.

Τὰ μικρὰ ὀρθογώνια δωμάτια (2 μ. 70 × 3 μ. 80 πρὸς βορρᾶν καὶ 2 μ. 83 × 2 μ. 80 πρὸς ἀνατολὰς) τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας, τὰ ἐρείδόμενα ἐπὶ τοῦ τείχους, ἠνοίγοντο κάτωθεν στοᾶς τινος ἧς αἱ βάσεις σφίζονται κατὰ χώραν. Τὸ οἰκοδόμημα τούτο εἶχεν ἄνω ὄροφον, οὗ διατηροῦνται ἔγχνη ἐν τῷ τείχει, ἀναμφιβόλως δὲ διπλῆ στοᾶ ἐκόσμηι ὀλόκληρον τὴν πρόσοψιν τοῦ κτιρίου τούτου. Ἀνάλογος τριπλῆ στοᾶ σφίζεται κατὰ χώραν ἐν ταῖς ἐρείπιοις τοῦ ἁγίου Συμεῶνος ἐν Συρίᾳ. Αἱ τοιαῦται στοαὶ τῆς προσόψεως διατηρήθησαν ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς μοναῖς μέχρις αὐτῶν τῶν νεωτέρων χρόνων.

Ἐκ τῆς ὀγκώδους οἰκοδομῆς, ἣτις κατελάμβανε τὸ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τείχους ἔσωθεν, δὲν ὑπολείπονται εἰμὴ ἔγχνη τῶν θεμελίων· πρὸς ἀριστερὰν τῆς εἰσόδου κατὰ μῆκος τοῦ περιβόλου τοίχος τις ἐνέκλειεν ἔγχνη ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, σειρὰν ὄλην πλακῶν ὀρθομένων παραλλήλως ὡς αἱ παραστάδες τῶν θυρῶν ἐν τῇ βορειοανατολικῇ γωνίᾳ. Ἐνταῦθα βεβαίως ὑπῆρχε δίοδος, τὸ δὲ τείχος τοῦ περιβόλου ἔμενεν ἐλεύθερον. Ἐτετραὶ παραστάδες εὑρέθησαν ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου πλευρᾶς. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ δεχθῶμεν διπλῆν σειρὰν τοιοῦτων παραστάδων ἐρείδομένων τῶν μὲν ἐπὶ τῶν δέ, ὡς ἐν ἁγίῳ Συμεῶνι.

Τὸ βόρειον τείχος μέχρι τοῦ κεντρικοῦ πύργου ἦτο ὡσαύτως ἐλεύθερον, ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῆς διατάξεως τῶν θεμελίων τῶν οἰκοδομῶν. Ἡ δὲ νοτιὰ πλευρὰ τοῦ περιβόλου δὲν διασφίζει τὰ θεμέλια καθ' ὄλην τὴν γραμμὴν ὡς αἱ ἄλλαι πλευραὶ· κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν μόνον γωνίαν εὑρέθησαν ἀρκούντως βαθέως λείψανα τοίχων τινῶν.

Ἐκ τῆς μεθοδικῆς μελέτης τῶν ἐρειπίων τούτων ἐξάγει ὁ κ. Millet πολύτιμα συμπεράσματα ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν χρόνον τῆς ἰδρύσεως τῆς μονῆς. Διότι ἡ σύγκρισις αὐτῶν πρὸς τὰ ἐρείπια ἐτέρων μονῶν τῆς Ε' καὶ Σ' ἑκατονταετηρίδος διδάσκει ἀσφαλῶς ὅτι ἡ μονὴ Δαφνίου ἀνήκει εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους.

Εἰς τὴν τοιαύτην δὲ χρονολόγησιν ἐπικουροῦσι καὶ τὰ περισωθέντα ἐν τῷ περιβόλῳ γλυπτὰ τεμάχια οἰκοδομικῶν μελῶν. Ἐκ τούτων τρία ἀθροίσματα φαινονται ἀνήκοντα εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν μονήν.

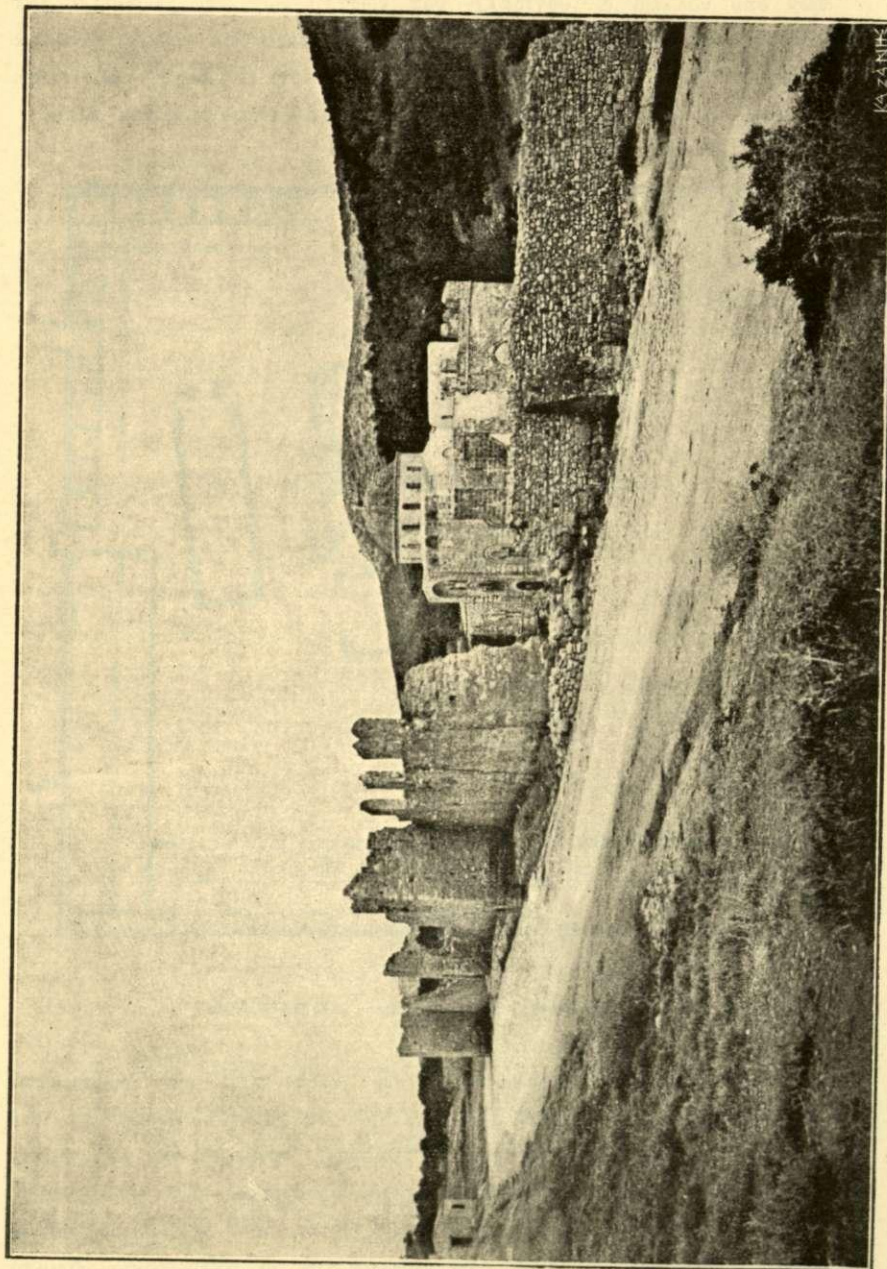
Α'. Ἐν ἄκρον ὑπερθύρου καὶ ἐν τεμάχιον κυματίου ἡμικυλινδρικοῦ

κοσμούμενα υπό ακάνθης τριλόβου, ἣτις εἶναι τοσοῦτον συνήθης ἐν Κωνσταντινουπόλει, Ῥαβένη καὶ Συρία, ἀλλ' ἣτις χαρακτηρίζει ἰδιόζοντως τὴν διακοσμητικὴν τέχνην τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος. Ἡ αὐτὴ ἀκανθα εὔρηται ἐν ὁμοιοτάτοις ὑπερθύροις ἐν Sergilla, El Barah καὶ ἀγίῳ Συμεῶνι. Τὸ ὑπερθύρον τοῦ Δαφνίου παρουσιάζει πρὸς τούτοις ἐν ταῖς γωνίαις καὶ μεταξὺ τῶν ἀκανθῶν φύλλα ἀπλᾶ, ἅτινα δὲν ἀπαντῶσιν ἐν Συρίᾳ, ἀλλ' εὔρηται ἐν γλυπτοῖς τεμαχίαις ἐξ Ἀθηνῶν καὶ Δελφῶν. Ἐν Δαφνίῳ πρὸς τούτοις εἰς τρία κιονόκρανα στυλιδίων τῶν παραθύρων ἢ αὐτὴ ἀκανθα πλαισιοῖ σταυρόν, ὡς καὶ εἰς ἐν κιονόκρανον πύλης τῶν ἀνακτόρων τοῦ Θεοδορίου.

Β'. Τέσσαρα κιονόκρανα τοῦ Ῥωμαϊκοῦ τύπου, τὸ μὲν ἐν κορινθιακοῦ ῥυθμοῦ, τὰ δ' ἄλλα περιβαλλόμενα ὑπὸ μιᾶς σειρᾶς φύλλων ἀκάνθης καὶ μιᾶς σειρᾶς φύλλων ἀπλῶν. Ἡ ἀκανθα τῶν κιονοκράνων τούτων εἶναι ἀνάλογος τῇ τοῦ ὑπερθύρου· τὸ κορινθιακὸν κιονόκρανον εἶναι τὸ μᾶλλον ἐν χρήσει κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα, τὸ μετὰ ἀπλῶν ὅμως φύλλων τοῦναντίον εἶναι λίαν σπάνιον. Ἐν τῶν κιονοκράνων τούτων εὐρέθη ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ, ἐν τῷ μικρῷ παρεκκλησίῳ τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας. Εἶναι δὲ πάντα ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, τῆς αὐτῆς διαμέτρου καὶ περίπου τοῦ αὐτοῦ ὕψους· προέρχονται λοιπὸν ἐκ τοῦ αὐτοῦ ναοῦ, ἀναμφιβόλως ἐκείνου ὅστις προὔπηρχεν ἐν τῇ αὐτῇ θέσει.

Γ'. Δύο τεμάχια ὑπερθύρου πιθανώτατα ἐξ εἰκονοστασίου καὶ μία πλάξ θωρακίου κοσμούμενα πάντα διὰ ῥοδάκων, ἀκτινωτῶν τροχῶν καὶ ἐλικοειδῶν κοσμημάτων, εἶναι ἔργα τῆς αὐτῆς σμίλης. Ἀφ' ἑτέρου πάντα σχεδὸν τὰ ἄλλα τεμάχια, τὸ ὑπερθύρον τοῦ ναοῦ, μία τετρασμένη πλάξ, πλαισία τινα κ.τ.λ. φαίνονται τῆς αὐτῆς τεχντροπίας. Πάντων τούτων τῶν γλυπτῶν τεμαχίων ὁ κ. Millet παραθέτει ἐν τῷ κειμένῳ λαμπρὰς εἰκόνας (εἰκ. 1—15). Ἡ μελέτη τῶν ἐρειπίων καὶ τῶν γλυπτῶν τεμαχίων, ἐπιλέγει ὁ κ. Millet, ἄγει ἡμᾶς εἰς ἐποχὴν ἀρχαίαν, εἰς τὴν Σ' ἢ μᾶλλον εἰς αὐτὴν τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα. Ἱστορικά τινα διδόμενα ἐνισχύουσι καὶ ἐπιβεβαιούσι τὴν γνώμην ταύτην.

Ἡ διασφᾶξ τοῦ Δαφνίου, δι' ἧς διέρχεται ἡ μεγάλη ὁδὸς ἢ ἄγουσα εἰς Κόρινθον καὶ Θήβας, δὲν ἠδύνατο νὰ νομισθῇ ὡς ἐκ τῶν ἐρημιῶν ἐκείνων αἰτίνες προσεῖλκον τοὺς ἀσκητάς, ὡς ὁ Βιθυνιακὸς Ὀλυμπος, οἱ βράχοι τῆς Πάτμου ἢ ἡ κοιλάς τοῦ ὁσίου Λουκά. Οἱ μοναχοὶ ἦλθον ἐνταῦθα ὅπως ὑπηρετήσωσιν ἱερὸν ἰδρυθὲν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος.

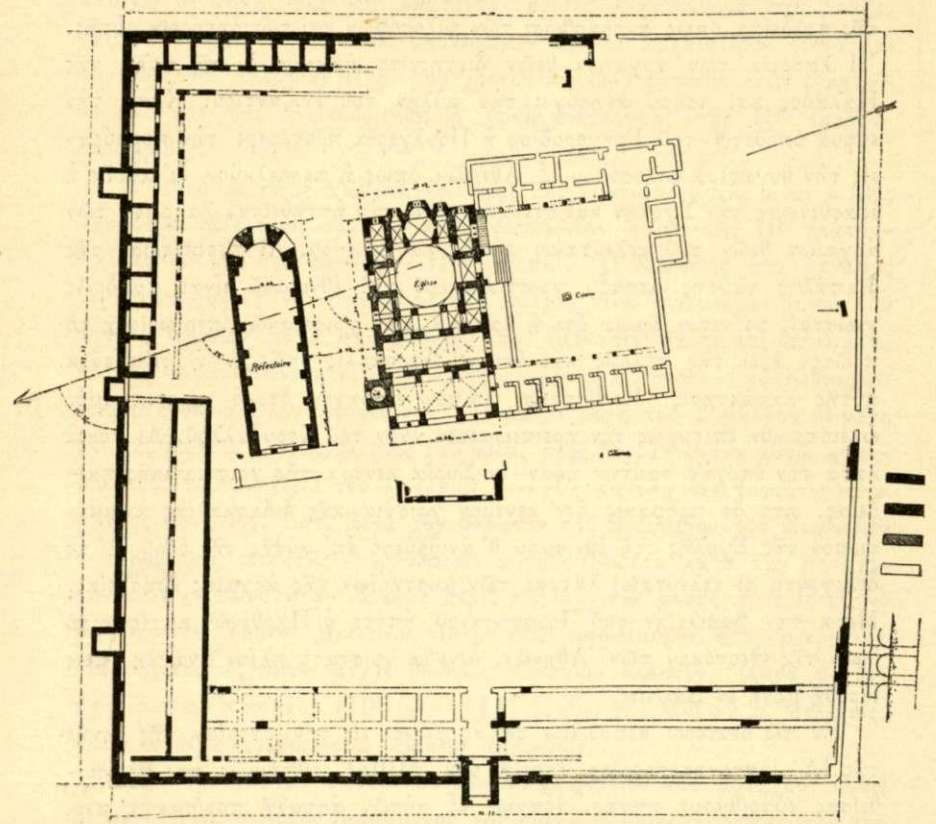


ΑΡΜΟΝΙΑ

ΠΙΝΑΞ ΙΑ'

Ὁ ναὸς τοῦ Κορυθαλλοῦ ἐπυρπολήθη ἀναμφιβόλως μετὰ τὸ ἱερὸν τῆς Ἐλευσίνας ὑπὸ τῶν Γότθων τοῦ Ἀλαρίχου, ἢ μᾶλλον ὑπὸ τῶν ἀρειανῶν ἱερέων καὶ μοναχῶν, οἵτινες ἠκολούθουν αὐτοῖς ὅτε ἐπῆλθον κατὰ τῶν Ἀθηνῶν ἐν ἔτει 395.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν βαρβάρων καὶ πρὸ τοῦ 401 ὁ Ἀρχάδιος



ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΔΑΦΝΙΟΥ

ἐπηνώρθωσε τὴν Ἱερὰν ὁδόν. Ἐν διατάγματι αὐτοῦ, ἀπευθυνομένῳ ἐν ἔτει 397 πρὸς τὸν διοικητὴν τῆς Ἀνατολῆς Ἀστέριον, ὀρίζει ὅπως χρησιμοποιοῦνται εἰς δημοσίας οἰκοδομὰς τὸ ὑλικὸν τῶν ἠρειπωμένων ναῶν. Ἐκατέρωθεν τῆς Ἱερᾶς ὁδοῦ εὐρίσκειτο τσαυτὴ ποσότης ὑλικοῦ, ὥστε καθίστατο εὐκόλος ἢ δι' αὐτοῦ ἀνίδρυσις μεγάλου οἰκοδομήματος. Μονὴ ἰσχυρῶς ὠχυρωμένη, ὡς ἦτο σύνηθες κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, ἡδύ-

νατο ν' αντίστη κατὰ νέων ἐπιδρομῶν καὶ νὰ παράσχη συγχρόνως τὴν θεϊαν προστασίαν.

Ὁ Ἀρχάδιος δὲν ὑπῆρξεν ὁ μόνος αὐτοκράτωρ τῶν χρόνων ἐκείνων ὅστις ἔδειξεν ἐνδιαφέρον πρὸς τὰς Ἀθήνας. Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Θεοδοσίος ὁ Β' ἔλαβεν ὡς γνωστὸν γυναῖκα ἐκ τῆς αὐτῆς πόλεως, ἥτις διετῆρει εἰσέτι τὴν μεγάλην αὐτῆς φήμην καὶ εἰς ἣν προσήρχοντο μακρόθεν οἱ ἐρασταὶ τῆς παιδείας, ὅπως ἀκροασθῶσι τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν ῥητόρων αὐτῆς. Ἡ λατρεία τῶν ἀρχαίων θεῶν διετηρεῖτο ἀκμαία ἐν τῇ πόλει τῆς Παλάδος καὶ τοῦτο ἀνησύχει τὴν αὐλὴν τοῦ Βυζαντίου. Κατὰ τὴν εὐφυᾶ ὑπόθεσιν τοῦ Γρηγοροβίου ἢ Πουλχερία προσέφερε τὴν πορφύραν εἰς τὴν θυγατέρα φιλοσόφου ἐξ Ἀθηνῶν, ὅπως ἡ προσελκύση δι' αὐτῆς ἡ ἐξασθενώση τὴν Σχολὴν καὶ στερήση οὕτω τὴν ἡττηθεῖσαν λατρείαν τῶν ἀρχαίων θεῶν τοῦ τελευταίου αὐτῆς καταφυγίου. Αἱ περιπέτειαι τῆς διαπάλης ταύτης μεταξὺ χριστιανισμοῦ καὶ ἔθνισμοῦ εἶναι ἀμυδρῶς γνωσταί, φαίνεται ὁμως ὅτι ἡ λατρεία τῶν χριστιανῶν περιωρίσθη τὸ πρῶτον ἐξω τῆς πόλεως καὶ ὅτι ἡ Ἀκρόπολις ὑπῆρξεν ἡ τελευταία αὐτῆς κατάκτησις. Καθίσταται λοιπὸν εὐνόητον ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἠκαιοποιήθη ἐπιτυχῶς τὸν ἡρειπωμένον ναὸν τοῦ Κορυθαλλοῦ. Αἱ μοναὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦσαν ἐν Συρίᾳ κέντρα τῆς χριστιανικῆς παιδείας, ἦτο δὲ προφανές ὅτι κέντρον χριστιανικῆς διδασκαλίας ἀντιμέτωπον τῆς Σχολῆς τοῦ ἔθνισμοῦ θ' ἀνιδρύετο ἐπ' αὐτῆς τῆς ὁδοῦ δι' ἧς διήρχοντο οἱ τελευταῖοι λάτραι τῶν μυστηρίων τῆς ἀρχαίας θρησκείας. Μετὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅποτε ὁ Παρθενὸν κατέστη τὸ ἱερὸν τῆς Θεοτόκου τῶν Ἀθηνῶν, δὲν θὰ ὑφίστατο πλέον ἀνάγκη ὅπως ἰδρυθῆ μονὴ ἐν Δαφνίῳ.

Ἐν τῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ τῷ ἀφορῶντι εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς μονῆς τῆς ΙΑ' ἑκατονταετηρίδος, ἔρευνᾷ ὁ κ. Millet μεθοδικῶς τὰς περιωθεισὰς εὐαριθμούς πηγὰς, ἐξάγων ἐξ αὐτῶν ἀσφαλῆ πορίσματα περὶ τῆς ὑπάρξεως τῆς μονῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ἐν ἀρχῇ λέγει ὅτι ἡ πρώτη μονὴ Δαφνίου δὲν ἔμεινεν ἐν ἐνεργείᾳ μέχρι τῆς λατινικῆς κατακτῆσεως. Σπανίως αἱ βυζαντιακαὶ μοναὶ διετηροῦντο διαρκῶς, συχνότατα δὲ περιέπιπτον εἰς ἐγκατάλειψιν, ὡς ἀποδεικνύουσι τοῦτο πολλὰ τῶν γνωστῶν τυλικῶν. Τότε δὲ πλούσιοι εὐεργέται ἐλάβανον τὰς μονὰς ὑπὸ τὴν ἰδίαν προστασίαν ἀνοικοδομοῦντες αὐτάς. Τοῦτο ἐγένετο καὶ ἐν Δαφνίῳ. Ὁ νέος κτήτωρ κατηδάφισε τὸν ἀρχαιότερον ναὸν, οὕτινος ὁ ῥυθμὸς δὲν ἦτο πλέον ἐν χρήσει, ἀλλ' ὁμως δὲν

ἀνωκοδόμησεν ἐντελῶς τοὺς τοίχους τῶν κελλιῶν, ἐπειδὴ ἦσαν ταῦτα κατὰ τὸ ἥμισυ κατεστραμμένα ἀλλ' ἐπέθηκεν ἐπὶ τῶν ἀρχαίων ἐρειπίων τοὺς τοίχους τῆς νεωτέρας οἰκοδομῆς, ὡς σαφῶς καθορᾶται τοῦτο εἰσέτι. Ἄν τοῦτο εἶναι ἀκριβές, ἐνέχει μεγάλην σπουδαιότητα, διότι μαρτυρεῖ ὅτι ὁ νεώτερος ναός, ἂν μὴ τὰ ψηφιδώματα, ὑφίστατο κατὰ τὸν χρόνον καθ' ὃν αἱ πηγαὶ τῆς ΙΑ' ἑκατονταετηρίδος μνημονεύουσι τῆς μονῆς, διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι αἱ ἀρχαιότεραι οἰκοδομαὶ περιεσφίζοντο ἀκέραιαι μέχρι τοῦ χρόνου ἐκείνου, μετὰ μακρὰν ἐγκατάλειψιν, καὶ ὅτι ἀνωκοδομήθη ἡ μονὴ διαρκούσης τῆς ΙΒ' ἑκατονταετηρίδος.

Ἡ σπουδαιότης τῶν πηγῶν περὶ τῆς νεωτέρας μονῆς εἶναι ὁ βίος τοῦ ὁσίου Μελετίου, γραφεὶς κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ΙΒ' ἑκατονταετηρίδος ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Προδρόμου¹. Ὁ Μελέτιος ἦτο μοναχὸς ἐκ Καππαδοκίας, ὅστις ἐγκαταλιπὼν ἡμέραν τινα τὴν μικρὰν μονὴν τοῦ ἀγίου Γεωργίου παρὰ τὰς Θήβας, ὅπου ἐμόνασεν εἴκοσι καὶ ὀκτὼ ἔτη, καὶ συμπαραλαβὼν ὀκτὼ ἑτέρους συμμοναστὰς ἐζήτησεν ἐν τῷ Κιθαιρῶνι ἐρημητήριον μᾶλλον ἀπόκεντρον. Ἡ μικρὰ μονὴ τοῦ Συμβόλου κειμένη ἐπὶ τῆς ἀποτομωτέρας κλιτύος τοῦ ὄρους πρὸς βορρᾶν ἐφάνη αὐτῷ ἀρμοδία πρὸς τοῦτο. Περὶ τὸν Μελέτιον συνήχθη πανταχόθεν τοσοῦτω μέγα πλῆθος μοναχῶν, ὥστε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἡγουμένου τοῦ Συμβόλου ὁ περιώνυμος ἀσκητῆς διερρῦθμισεν αὐτοβούλως τὰ κατὰ τὴν μοναχικὴν ταύτην κοινότητα, ἰδρύσας πέριξ τῆς ἀρχικῆς μονῆς, ἥτις ἐξ αὐτοῦ ἐκλήθη τοῦ Ὁσίου Μελετίου, εἴκοσι δύο παραλαύρια ἦτοι μικρότερα ἐξαρτήματα ἐξ ὀκτὼ μέχρι δώδεκα μοναχῶν ἕκαστον. Παρὰ δὲ τοῦ πατριάρχου Νικολάου (1081—1111) ἔλαβε τὴν ἀδειαν ὁ Μελέτιος, ὅπως παρέχη τοῖς πιστοῖς «ἀφραση ἀμαρτιῶν».

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην συνέβη τὸ ἐπεισόδιον τοῦ μοναχοῦ, ὅστις ἦλθεν «ἐκ τῆς γείτονος ὁρμώμενος τοῦ Δαφνίου μονῆς», ἀπεχούσης τοῦ Ὁσίου Μελετίου περὶ τὰς τέσσαρας ὥρας. Κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ Προδρόμου ὁ μοναχὸς οὗτος προσελθὼν εἰς τὸν Μελέτιον προσέπεσεν εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ καὶ ἐζήτησεν, ὅπως προσλάβῃ αὐτὸν μετὰ τῶν ἰδίων

¹ Ὁ βίος τοῦ Μελετίου ἐγρᾶφη κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους ὑπὸ τοῦ Νικολάου ἐπισκόπου Μεθώνης καὶ τοῦ Θεοδώρου Προδρόμου. Ἀμφότεραι αἱ βιογραφίαι αὗται ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ Ῥώσου βυζαντινολόγου Βασιλιέφσκη ἐν τῷ δευτέρῳ φυλλαδίῳ τοῦ 5' τόμου τῶν δημοσιεύσεων τοῦ Ῥωσικοῦ Παλαιστινιακοῦ Συλλόγου.

μοναχῶν, ὁ δὲ Μελέτιος ἐδέχθη τὸν φυγάδα καὶ συγκατέλεξε μεταξύ τῶν ἀδελφῶν ἐνὸς τῶν παραλαυριῶν. Ἄλλα μετ' οὐ πολὺ ὁ μοναχὸς τοῦ Δαφνίου, μὴ ὦν εἰθισμένος εἰς τὴν ἀσπληροτάτην διαίταν τῶν ἀσκητῶν τοῦ Κιθαιρῶνος, ἐζήτησε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ μονὴν προφασιζόμενος ἀσθένειαν τοῦ σώματος. Ὁ Μελέτιος δὲν ἠρνήθη αὐτῷ τοῦτο· «ὑπάγε ἐν εἰρήνῃ, τῷ εἶπε, δὲν θέλω ἀναγκαστικῶς καὶ βιαίως νὰ ὑποτάξω τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν ἀσκησιν τῆς ἀρετῆς, καίτοι γινώσκω ὅτι διὰ βίας πρέπει ν' ἀρπάσωμεν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ».

Τὸ κείμενον τοῦτο τοῦ Προδρόμου δὲν παρέχει μόνον χρονολογίαν πολῦτιμον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς μονῆς Δαφνίου, ἀλλὰ διδάσκει ἡμᾶς καὶ τὸν ὀργανισμὸν αὐτῆς. Αἱ μοναὶ τῆς ΙΑ' ἑκατονταετηρίδος ἦσαν πλουσιώταται, κατὰ τῶν καταχρήσεων δὲ τῶν ἐκ τοῦ πλοῦτου προσερχομένων καὶ τῆς παραστρατηγίας τοῦ σκοποῦ αὐτῶν ἀντεπεξῆλθε βραδύτερον ὁ κλεινὸς τῆς Θεσσαλονίκης μητροπολίτης Εὐστάθιος διὰ τῶν διατριβῶν αὐτοῦ περὶ μεταρρυθμίσεως τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ὁ Μελέτιος, ὅστις φεύγων ἐκ τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ μικρᾶς αὐτοῦ πατρίδος δὲν ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ, κατὰ τὸν Προδρόμον, εἰμὴ ἑπτὰ ὀβολούς, ἤθελε νὰ γίνῃ ἰδρυτὴς μοναχικῆς κοινότητος τηρούσης τὰς ἀρχὰς τοῦ αὐστηροῦ ἀσκητισμοῦ. Οἱ μοναχοὶ τοῦ Δαφνίου, ὡς καὶ πανταχοῦ ἐν ταῖς πλουσίαις μοναῖς, ἔζων ἄνευ ὑπερβολικῆς αὐστηρότητος καὶ τὸ τυπικὸν τῆς μονῆς αὐτῶν ἦτο ἀναμφιβόλως ἀνάλογον πρὸς τὰ γνωστὰ ἡμῖν ἄλλων μονῶν· ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ ἀδυναμία τοῦ ἐκ τῆς μονῆς ταύτης μοναχοῦ ὅπως ἀντίσχη εἰς τὸν τραχὺν βίον τῶν ἀσκητῶν τοῦ Κιθαιρῶνος.

Ἐτέρα πηγὴ πολῦτιμος διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας μονῆς εἶναι μολυβδόβουλλον τι ἀποκείμενον ἐν τῷ Ἐθν. νομισματικῷ Μουσείῳ τῶν Ἀθηνῶν. Τὸ μολυβδόβουλλον τοῦτο ἀνήκει εἰς τινὰ ἡγούμενον τῆς μονῆς Δαφνίου, φέρει δ' ἐπὶ μὲν τῆς ἐμπροσθείας ὄψεως προτομὴν τῆς Θεοτόκου δεομένης μετὰ τοῦ βρέφους ἐπὶ τοῦ στήθους, ὅπισθεν δ' ἓνα στίχον τρίμετρον ἱαμβικόν: *Σφραγὶς προέδρου Παύλου ποιῆτης Δαφνίου*. Ὁ κ. Schlumberger, ὅστις ἐδημοσίευσεν τὸ μολυβδόβουλλον, χρονολογικῶς θέτει αὐτὸ εἰς τὴν Ι' ἑκατονταετηρίδα. Ἄλλ' ὁ κ. Millet λεπτομερέστερον ἐγκύψας εἰς τὴν μελέτην αὐτοῦ νομίζει ὅτι δὲν δύναται νὰ εἶναι προγενέστερον τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς ΙΑ' ἑκατονταετηρίδος, διότι ἔμμετροι ἐπιγραφαὶ εἰς τὰ μολυβδόβουλλα, ὡς ἐξ ἀναμφισβητήτων τεκμηρίων κατεδείχθη, μόλις ἀπὸ τοῦ χρόνου τούτου χρονολογοῦνται, παρατεινομένης τῆς χρήσεως ταύτης μέχρι τῆς ΙΓ' ἑκατονταετηρίδος,

ἀφ' ἐτέρου δὲ ὁ τύπος τῆς Θεοτόκου ὁ ἐν τῷ μολυβδόβουλλῳ τοῦ ἡγουμένου τοῦ Δαφνίου εἶναι συνήθης, ὡς αὐτὸς οὗτος ὁ κ. Schlumberger παρετήρησεν, ἐν τοῖς μολυβδόβουλλοῖς τῆς ΙΑ' καὶ ΙΒ' ἑκατονταετηρίδος. Δυνάμεθα λοιπόν, ἐπιλέγει ὁ κ. Millet, ν' ἀποδώσωμεν τὸ μολυβδόβουλλον τοῦ ἡγουμένου Δαφνίου εἰς ἐποχὴν πλησιεστέραν πρὸς ἐκείνην καθ' ἣν ὁ ὁσιος Μελέτιος παρέσχεν ἄσυλον εἰς τὸν ἐκ τῆς μονῆς ταύτης φυγόντα μοναχόν.

Ἐτερον μολυβδόβουλλον τῆς συλλογῆς Mordtmann, οὗ δευτέρον ἀντίτυπον εὑρήται ἐν τῷ Ἐθν. νομισματικῷ Μουσείῳ τῶν Ἀθηνῶν, φέρει ἀφ' ἐνὸς τὸν αὐτὸν τύπον τῆς Θεοτόκου, ὅπισθεν δ' ἐπιγραφὴν: *ἡ Θεοτόκος, τὸ Δαφνίν*. Ὁ Mordtmann κατέταξεν αὐτὸ εἰς τὰ μολυβδόβουλλα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ δὲ κ. Schlumberger ἐρωτᾷ, μήπως ἀνήκει καὶ τοῦτο εἰς τὴν μονὴν τοῦ Δαφνίου. Ὁ κ. Millet ὁμως νομίζει ὅτι ὁ τύπος τῆς ἐπιγραφῆς ἀρμόζει μᾶλλον εἰς μολυβδόβουλλον ναοῦ καὶ οὐχὶ μονῆς. Τὰ μολυβδόβουλλα τῆς Θεοτόκου τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Ὀκτογόνου Θεοτόκου, τῆς Ἀχειροποιήτου Θεοτόκου, τῆς διακονίσσης τοῦ Ῥεοβίντου, τῆς Δεσποίνης τῶν Βλαχερνῶν, ἀνήκουσιν εἰς ναοὺς. Τὰ μολυβδόβουλλα μονῶν φέρουσι τὰς ἐπιγραφὰς κατὰ διάφορον τύπον, οὕτω *μονῆς Διδύμου, μονῆς Βονησσῶν, τῆς Λαύρας τοῦ ἁγίου Σάββα* κτλ. Εἶναι λοιπόν πιθανώτατον ὅτι τὸ μολυβδόβουλλον τοῦτο δὲν ἀνήκει εἰς τὴν μονὴν Δαφνίου. Ἐν Ἑλλάδι ὑπάρχουσι πολλαὶ θέσεις φέρουσαι τὸ αὐτὸ ἢ μικρὸν διάφορον ὄνομα.

Πρὸς τὸ ἀριστερόν τῆς εἰσόδου τοῦ νάρθηκος, κάτωθεν τοῦ κονιάματος ὅπερ ἐκάλυπτε μίαν τῶν ἀντηρίδων τοῦ πυλῶνος, εὑρέθη τοιχογραφία αὐτοκράτορος τινος μετὰ διαδήματος, περιβεβλημένου τοὺς αὐτοκρατορικοὺς *λώρους*, φέροντος δ' ἐν ταῖς χερσίν ἐν σχήματι κυλίνδρου τὸ χρυσοβούλλον δι' οὗ ἀνιδρύετο καὶ ἐπροικοδοτεῖτο ἡ μονή. Βραδύτερον αἱ ἐργασίαι τῆς ἐπισκευῆς τῆς μονῆς ἀπεκάλυψαν καὶ ἐτέραν τοιχογραφίαν ὁμοίαν, ἔχουσαν δὲ τὴν αὐτὴν περιβολήν. Ἡ διακόσμησις αὕτη τοῦ πυλῶνος ἐγένετο κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας· οἱ μετὰ τοὺς Κιστερικιανούς ἐπανελθόντες εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν μονὴν Ἕλληνες μοναχοὶ διετήρησαν τὴν ἀνάμνησιν τῶν κτητόρων τοῦ γηραιοῦ αὐτῶν ἀσύλου, οὓς ἐμνημόνευον ἐν τῇ λειτουργίᾳ, ἀπεικόνισαν δ' αὐτοὺς ἐν τῇ εἰσόδῳ τῆς μονῆς, κατ' ἔθος ὅπερ διατηρεῖται εἰσέτι ἐν τῷ Ἀθωνί. Ἄλλ' οἱ μοναχοὶ τοῦ Δαφνίου ἠγνόουν προφανῶς ν' ἀπεικονίσωσι τὰς πραγματικὰς εἰκόνας τῶν κτητόρων, αἱ δὲ τοιχογραφίαι τοῦ πυλῶνος ἐγένοντο κατὰ

τὴν παράδοσιν. Εἶναι λοιπὸν ἀδύνατον νὰ ζητήσῃ τις νὰ εὕρῃ ἐξ αὐτῶν τῶν εἰκόνων, εἰς τίνας αὐταὶ ἀνήκουσι. Τὸ μόνον ὅπερ ἐξ αὐτῶν διδασκόμεθα εἶναι ὅτι ἡ μονὴ τῆς ΙΑ' ἑκατονταετηρίδος ἀνιδρύθη ὑπὸ τινος αὐτοκράτορος καὶ ὅτι ἀνήκεν εἰς τὰς προνομιοῦχους μονὰς τὰς καλουμένας βασιλικὰς μονὰς.

Ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ ἐκτίθενται καὶ τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸ ἐστιατόριον καὶ τὸ παρεκκλήσιον τοῦ κοιμητηρίου τῆς μονῆς, ἅτινα δύνανται νὰ νομισθῶσιν ὡς ἔμμεσοι πηγαὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Δαφνίου κατὰ τὴν ΙΑ' ἑκατονταετηρίδα.

Συγκεφαλαίων δὲ ὁ κ. Millet τὰ κατὰ τὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας μονῆς λέγει ὅτι ἐκ τῶν πηγῶν ἐξάγεται ἀσφαλῶς ὅτι αὕτη ὑφίστατο μετὰ τοῦ ἐστιατορίου καὶ τοῦ παρεκκλησίου τοῦ κοιμητηρίου περὶ τὰ τέλη τῆς ΙΑ' ἑκατονταετηρίδος· κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἰς τῶν μοναχῶν αὐτῆς ἐγκατέλιπε τὴν μονήν, ὅπως ἐν τῷ Κιθαιρῶνι παρὰ τῷ ὁσίῳ Μελετίῳ ἐξασκηθῆ εἰς τὸν αὐστηρὸν ἀσκητισμὸν. Ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς δὲν διετηρήθη εἰμὴ ἡ σφραγὶς ἐνὸς τῶν ἡγουμένων αὐτῆς, ὅστις ὑπῆρξε σύγχρονος περίπου τοῦ μεγάλου ἀσκητοῦ τοῦ Κιθαιρῶνος. Ὅτι τὸ τυπικὸν τοῦ Δαφνίου ἦτο ἀναμφιβόλως ἀνάλογον πρὸς τὰ γνωστὰ τῆς ΙΑ' καὶ ΙΒ' ἑκατονταετηρίδος. Τέλος ὅτι ἡ μονὴ ὑπῆρξε πιθανώτατα ἴδρυμα αὐτοκράτορός τινος καὶ συγκατελέγετο ἐν ταῖς βασιλικαῖς μοναῖς.

Ἐν τῶν σπουδαιότατων κεφαλαίων τοῦ πρώτου βιβλίου εἶναι τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν κατοχὴν τῆς μονῆς ὑπὸ τῶν Κιστερκιανῶν μοναχῶν. Ἐν αὐτῷ ὁ κ. Millet διεξέρχεται ἐκτενῶς πάντα τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὴν ἐγκατάστασιν τῶν μοναχῶν καὶ τὸν μακρὸν βίον τῆς μονῆς κατὰ τὴν φραγκοκρατίαν. Ἐν ἀρχῇ ἀφηγεῖται τὴν μεγάλην σπουδαιότητα καὶ τὴν δύναμιν ἣν εἶχε τὸ τάγμα τῶν Κιστερκιανῶν ἐν τῷ καθολικισμῷ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς τετάρτης σταυροφορίας. Μεταξὺ τῶν παπικῶν ληγάτων, δι' ὧν παρεσκευάσεν αὐτὴν ὁ Πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Γ', ὑπῆρχον πολλοὶ Κιστερκιανοί, τινὲς δ' ἐξ αὐτῶν ἠγοῦντο τῶν Σταυροφόρων.

Κατὰ τὴν ΙΒ' ἑκατονταετηρίδα οἱ Κιστερκιανοὶ ἦσαν ἐγκαθιδρυμένοι ἐν Συρίᾳ, κατὰ δὲ τὴν ΙΓ' ἐξηπλώθησαν, χάρις εἰς τὴν φραγκικὴν κατάκτησιν καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἑλληνικαῖς χώραις. Οὕτω γνωρίζομεν κατεχομένας ὑπ' αὐτῶν, πλὴν τῆς μονῆς Δαφνίου, ἐν μὲν τῇ διοικήσει Κωνσταντινουπόλεως τὰς μονὰς ἀγίου Ἀγγέλου ἐν Πέτρᾳ καὶ ἀγίου Στεφάνου, ἐν Βιθυνίᾳ τὴν μονὴν τῶν Ρουφιανῶν, παρὰ τὴν Θεσσαλο-

νίκην τὴν μονὴν τοῦ Χορταίτου καὶ ἑτέραν τινὰ ἐν τῇ διοικήσει Κορίνθου. Ἐκ τῶν μονῶν τούτων αἱ πλεῖσταὶ ἀνήκον πρότερον εἰς Ἑλληνας μοναχοὺς, διετήρησαν δ' οἱ Κιστερκιανοὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν παρεφθαρμένα (τοῦ Χορταίτου: Cortiac, de Carciaco, de Cortaco. Δαφνίου: de Dalphino, de Dalphinet).

Ἐν τῇ ἐπιδρομῇ τῶν Φράγκων αἱ πλεῖσταὶ ἑλληνικαὶ μοναὶ ἐκενώθησαν, τῶν μοναχῶν τραπέντων εἰς φυγὴν ἢ ἐκδιωχθέντων ὑπὸ τῶν ἐπιδρομέων. Ἐν Κωνσταντινουπόλει αἱ μοναὶ διηρπάγησαν ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων. Ἐν Ἀθήναις ὡσαύτως ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνιωτίσσης (Παρθενῶν) ἐγένετο λεία τῶν ἐταίρων τοῦ Ὁθωνος La Roche. Ἡ μονὴ Δαφνίου, ἣν συνήντησαν ἐν τῇ ὁδῷ αὐτῶν, ὑπέστη τὴν αὐτὴν τύχην· ἐν αὐτῇ τῇ εἰκόνι τοῦ Παντοκράτορος ἐν τῷ τρούλλῳ εὐρέθησαν αἰχμαὶ τῶν λατινικῶν βελῶν. Ὡς δ' ὁ Βονιφάτιος ὁ ἐκ Μονφεράτου παρεχώρησεν εἰς τοὺς ἰδίους μοναχοὺς τὰς μονὰς τοῦ Χορταίτου καὶ τοῦ ἀγίου Στεφάνου ἐξαρτήσας αὐτὰς ἐκ τῶν ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ μονῶν τοῦ Locedio καὶ τοῦ ἀγίου Θωμᾶ ἐν Torcello, οὕτω καὶ ὁ Ὁθων La Roche ἐξήρτησε τὴν μονὴν Δαφνίου ἐκ τῆς ἐν Βουργουνδίᾳ μονῆς τοῦ Bellevaux. Ἀφηγεῖται δ' ὁ κ. Millet λεπτομερέστατα καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ἐπισήμων πηγῶν τὴν διοργάνωσιν τοῦ Δαφνίου καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ μέχρι τέλους τῆς ἐν Ἀττικῇ κυριαρχίας τῶν δουκῶν. Ἡ ἱστορία τῆς μονῆς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους δὲν ἦτο μέχρι τοῦδε ἐπαρκῶς γνωστὴ, ἐν τούτοις ἐκ τῶν περιωθεισῶν πηγῶν καὶ ἐκ τῆς συγκριτικῆς μελέτης πρὸς τὰ γνωστὰ περὶ τῶν ἄλλων ἐν Ἑλλάδι μονῶν τῶν Κιστερκιανῶν κατορθοῖ ὁ διαπρεπὴς ἐπιστήμων μετὰ πολλῆς εὐφυίας νὰ διευκρινήσῃ ἀρκούντως τὸν βίον τῆς μονῆς κατὰ τὴν φραγκοκρατίαν. Ἡ μονὴ Δαφνίου ἔσχεν οὐ μικρὰν δρᾶσιν πολιτικὴν ἐν τῷ δουκάτῳ, διότι οἱ Κιστερκιανοὶ ἀπανταχοῦ ὑπῆρξαν διάπυροι ἀπόστολοι τοῦ γοήτρου τοῦ Πάπα, οὐ τὰ συμφέροντα ἐνθουσιωδῶς καὶ τελεσφόρως προήσπιζον· τὴν σπουδαιότητα δ' αὐτῆς ὡς πολιτικοῦ παράγοντος διετήρησεν ἡ μονὴ μέχρι τοῦ 1305. Ὡσαύτως δ' ἐγένετο ἀξιωμακρόνους ἡ μονὴ Δαφνίου καὶ ὡς ὑπάρξασα τὸ ἱερὸν προσκύνημα τῶν Βουργουνδιῶν εὐγενῶν, προσκυνητῶν ἢ κατακτητῶν, οἵτινες ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν ἐξητοῦντο τὰς προσευχὰς τῶν Κιστερκιανῶν μοναχῶν διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς αὐτῶν. Πάντες οὗτοι ἐπόθουν μετὰ θάνατον νὰ ἐνταφιάζωνται ἐν μονῇ Κιστερκιανῶν. Ἐν Bellevaux σφίζονται πολυάριθμοι τάφοι τοῦ οἴκου τῶν La Roche. Ἐκ τῶν ἐν Ἑλλάδι μονῶν τῶν Κιστερκιανῶν γνωρίζομεν ὅτι πλὴν τοῦ Δαφνίου

περιέκλειεν τάφους Βουργουνδίων εύγενών και ή μονή του άγιου Ἀγγέλου. Εν Δαφνίῳ δ' ὑπῆρχον οί τάφοι τῶν δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν πλὴν τοῦ Ὀθωνος La Roche, ὅστις ἐτάφη ἐν Γαλλίᾳ. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τινος ἐγγράφου σφζομένου ἄλλοτε ἐν τοῖς ἀρχείοις τοῦ Mons, δι' οὐ πιστοποιεῖται ὑπὸ τῶν ὑπογραφομένων ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Ἐρρίκου και ἄλλων τινῶν, ἐν οἷς και ὁ ἡγούμενος Δαφνίου Ἰάκωβος (frère Jacques Abbé de Dalfinet), ὅτι Γουίδων ὁ Β' δουξ Ἀθηνῶν ἀποθανὼν τῇ 5 Ὀκτωβρίου 1308 ἐτάφη τὴν ὑστεραίαν «ἐν τῷ τάφῳ τῶν ἐαυτοῦ προγόνων ἐν τῇ μονῇ Δαφνίου». Καὶ ὁ τελευταῖος δὲ δουξ Ἀθηνῶν Gauthier de Brienne ὁ πεσὼν ἐν τῇ φοβερᾷ πανωλεθρίᾳ, ἣν ὑπέστησαν οἱ ὑπ' αὐτὸν Γάλλοι ἰππῶται παρὰ τῶν Καταλάνων, ἐν τῇ διαθήκῃ αὐτοῦ ὀρίζει ὅπως τὸ σῶμα αὐτοῦ ταφῆ ἐν Δαφνίῳ¹ πιθανώτατα δὲ οἱ νικηταὶ ἐπέτρεψαν νὰ πληρωθῆ ἡ τελευταία θέλησις τοῦ ἡρωϊκοῦ δουκός.

Ὁ Buchon γνωρίζων τὸ ἐγγράφον τοῦ Mons ἐσκέφθη ν' ἀναζητήσῃ ἐν Δαφνίῳ τοὺς τάφους τῶν δουκῶν Ἀθηνῶν, εὔρε δ' ἐκεῖ δύο σαρκοφάγους, μίαν ἐν τῇ βορειῷ ἄκρᾳ τοῦ νάρθηκος, ἑτέραν ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας. Ἡ τελευταία αὕτη ἔφερε γεγλυμμένον σταυρὸν ἐπὶ βάσει, ἔχοντα ἄνω μὲν δύο κρίνα, κάτω δὲ δύο ὄφεις ἀνορθομένους. Ἐνόμισε δ' ὁ Buchon ὅτι τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο εἰκονίζει τὸ οἰκόσημον τῶν La Roche. Ἀλλ' ὁ Lenormant βραδύτερον ἤλεγξεν ἐσφαλμένην τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, ἀποδείξας ὅποιον ἦτο τὸ οἰκόσημον τῶν La Roche, ὅπερ φέρει και περισωθεῖσα σφραγίς τοῦ Ὀθωνος. Τὰ οἰκόσημα ταῦτα εὔρηνται και ἐπὶ τῶν νομισμάτων ἄτινα ὁ Γουίδων και οἱ διάδοχοι αὐτοῦ ἔκοψαν ἐν Θήβαις. Τὸ ἀνάγλυφον τοῦ ἐν Δαφνίῳ σαρκοφάγου ἦτο ἀπλοῦν κόσμημα κατὰ τὸ σύστημα τῶν Βυζαντινῶν, ἐν ᾧ ὅμως τὰ κρίνα μαρτυροῦσι τὴν φραγκικὴν αὐτοῦ προέλευσιν.

Μετὰ τὴν πτώσιν τῶν Γάλλων δουκῶν ἀπέβαλε και ἡ μονὴ Δαφνίου τὴν προτέραν ὑπεροχὴν και λαμπρότητα. Ὁ οἶκος τῶν Acciajuoli ἔστρεψε πᾶσαν τὴν εὐνοίαν αὐτοῦ πρὸς τὸν Παρθενῶνα, τὸ ἀληθὲς ἱερὸν τῶν χριστιανικῶν Ἀθηνῶν. Ἐπὶ τινος δὲ τῶν κίωνων αὐτοῦ εὔρηται και τις ἐπιγραφὴ μνημονεύουσα τὸν χρόνον τοῦ θανάτου ἐνός τῶν ἡγούμενων τῆς μονῆς Δαφνίου, τοῦ Πέτρου Strosberch, ὅστις ἐτάφη παρὰ τὸν ναὸν τοῦτον καταστάντα τὸ κοιμητήριον πάντων και τῶν ἐν Ἀθήναις ἐπιφανῶν Δυτικῶν.

¹ Ἐκ τῶν πηγῶν ὁ κ. Millet καταρτίζει πίνακα τῶν γνωστῶν ἡγου-

μένων Δαφνίου κατὰ τὴν φραγκοκρατίαν· οὗτοι εἶναι οἱ ἐξῆς ὀκτὼ κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν·

Στέφανος τῷ 1237. Ἰωάννης τῷ 1250. Ν . . . τῷ 1265. Ἰωάννης τῷ 1271. Πέτρος τῷ 1283. Ἰάκωβος τῷ 1308. Ἰωάννης de Fondremand κατὰ τὴν ΙΔ' ἑκατονταετηρίδα. Πέτρος Strosberch τῷ 1412.

Τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τοῦ πρώτου βιβλίου ἀφορᾷ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς μονῆς ἀπὸ τῆς ἐπανόδου τῶν ὀρθοδόξων μοναχῶν.

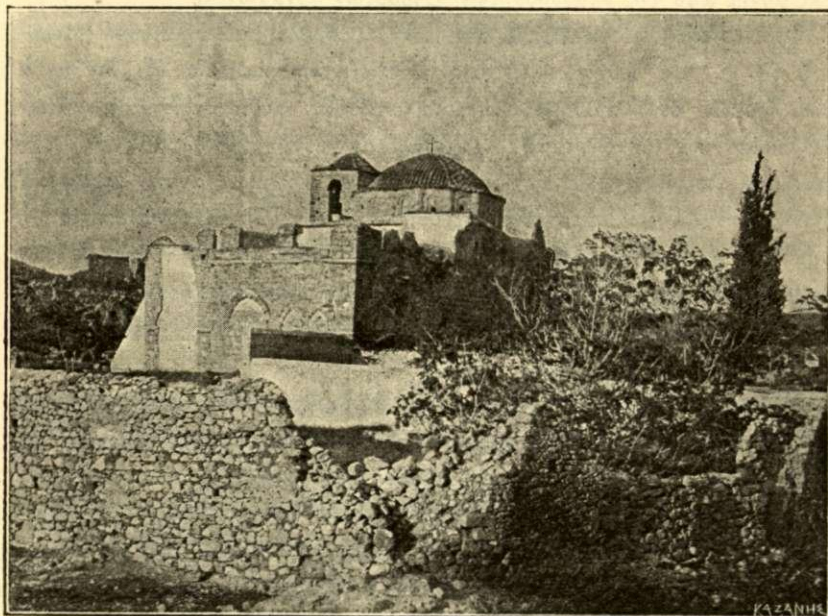
Οἱ Κιστερικανοὶ κατέλιπον τὴν μονὴν Δαφνίου ἅμα τῇ εἰσόδῳ Μωάμεθ τοῦ Β' εἰς Ἀθήνας (1458). Ἡ λατινικὴ ἐκκλησία ἐξέλιπε μετὰ τῶν δουκῶν, οἱ δ' Ἕλληνες κάτοικοι ἀνέλαβον αὐθις τὰ ἀρχαῖα αὐτῶν ἐκκλησιαστικὰ δικαιώματα. Ἀμέσως δὲ τότε πιθανώτατα ἡ μονὴ Δαφνίου ἐπανῆλθεν εἰς τὴν κυριότητα τῶν ἀρχαίων αὐτῆς κατόχων. Τοῦλάχιστον γνωρίζομεν ἀσφαλῶς ὅτι κατὰ τὴν ΙΣ' ἑκατονταετηρίδα ἡ μονὴ κατεῖχετο ὑπὸ ὀρθοδόξων μοναχῶν. Ἐξάγεται δὲ τοῦτο ἐκ τῶν ἐπιγραφικῶν χαραγμάτων τῶν εὑρισκομένων ἐπὶ τῆς νοτίου και τῆς ἀνατολικῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ, ὧν δύο βαθύτερον κεχαραγμένα φέρουσι χρονολογίας 1532 και 1548¹.

Ἡ νέα κοινότης τῆς μονῆς φαίνεται ὅτι ἐκέκτητο κτηματικὸν πλοῦτον ἄξιον λόγου. Οὕτω κατὰ παράδοσιν εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ μονὴ τοῦ ὁσίου Μελετίου κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν ὑπῆρχε μετόχιον τοῦ Δαφνίου, ὡσαύτως δὲ και ἡ μικρὰ μονὴ τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ ἡ ἐπὶ τοῦ ὀμωνύμου λόφου τοῦ κειμένου παρὰ τὴν εἰσοδὸν τῆς διασπάγος. Ἐκ δὲ τοῦ Fourmont γνωρίζομεν ὅτι ἐκέκτητο και ἐν Ἀθήναις μετόχιον, διότι οὗτος μίαν τῶν ἐξ Ἀθηνῶν ἐπιγραφῶν αὐτοῦ ἀντέγραψε «Athenis in metochio monasterii Daphnii» (Bibl. nat. Suppl. graec. 596, φύλλον 179· C. I. G. 972). Διὰ τὸν ἐκ τῆς πειρατείας φρόβον και τὰς τῶν Τούρκων καταδρομὰς πολλάκις ἡ μονὴ ἐγκατελείφθη· οὕτως οἱ περιηγηταὶ Spon και Wheler κατὰ τὰ ἔτη 1678 και 1679 και ὁ Chandler κατὰ τὸ 1765 δὲν εὔρον ἐν αὐτῇ εἰμὴ ἓνα ἢ δύο καλογήρους, οἱ λοιποὶ

¹ Τὰ δύο ταῦτα χαράγματα εὑρισκόμενα ἐγγὺς ἀλλήλων νῦν τὸ πρῶτον ἀναγινώσκονται ὀρθῶς ὑπὸ τοῦ κ. Millet, ὅστις δημοσιεύει και φωτογραφικὸν αὐτῶν πανομοιότυπον. Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν ἀναγινώσκειται· Νέρι δικα[ίον] ἔτους ζμ, τὸ δὲ δεύτερον· Μακάριος ὁ η . . . λόμας ἔτους ζνς¹.

ἀπεσύροντο εἰς ἑτέραν μονὴν κειμένην μεταξὺ τῶν βράχων γειτονικοῦ ὄρους.

Ἔνεκα τῶν δειῶν τούτων, ὅταν ὁ πατριάρχης Γαβριήλ (1702—1707) ἔθηκε τὰς μονὰς τῆς Ἀττικῆς ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν, βλέπομεν ὅτι διετήρησε τὰ ἑαυτῆς προνόμια οὐχὶ ἡ ἀρχαιοτάτη καὶ ἐπιφανεστάτη πασῶν μονῶν τοῦ Δαφνίου, ἀλλ' ἑτέρα πολλῶ ἀσημοτέρα ἐκείνης, ἢ τῆς Πεντέλης, ἣν ἡ μεσόγειος θέσις αὐτῆς ἠσφάλιζεν ἀπὸ τῶν πειρατικῶν ἐπιδρομῶν. Περὶ τὰ τέλη ὁμοίως τῆς III'



Η ΜΟΝΗ ΔΑΦΝΙΟΥ ΠΡΟ ΤΩΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΩΝ ΕΠΙΣΚΕΥΩΝ

ἑκατονταετηρίδος φαίνεται ὅτι ἡ μονὴ ἀνέλαβεν ὀπωσοῦν ἐκ τῶν δειῶν αὐτῆς, ἐκ τῆς ἐποχῆς δὲ ταύτης γνωρίζομεν δύο ἡγουμένους τῆς μονῆς Δαφνίου, τὸν Ἀνανίαν (1764) καὶ τὸν Παρθένιον (1788 καὶ 1790).

Χάρις εἰς τὴν θέσιν καὶ τὰ ἰσχυρὰ αὐτῆς τείχη ἡ μονὴ Δαφνίου ἐκέκτητο ἀξίαν λόγου στρατηγικὴν σημασίαν. Οὕτω κατὰ τὸ 1770 ἐχρησίμωσεν ὡς καταφύγιον εἰς τὸν μητροπολίτην Ἀθηνῶν Βαρθολομαῖον καταδιωκόμενον ὑπὸ τῶν Τούρκων, κατὰ δὲ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἀδυνατοῦντες, κατὰ τὴν παράδοσιν, οἱ Τούρκοι διὰ τὸ ὄχυρόν τῆς

μονῆς νὰ γίνωσι κύριοι αὐτῆς ἄλλως, κατώρθωσαν τοῦτο μόνον διὰ τῆς προδοσίας ἐνὸς τῶν μοναχῶν. Κατὰ τὰ ἔτη 1838 καὶ 1839 ὁ περιηγητῆς Mure εὔρεν ἐν αὐτῇ φυλακεῖον Βαυαρῶν στρατιωτῶν, ὅτε δ' ἐπεσκέφθη αὐτὴν ὁ Buchon, ἦτο ὅλως ἐγκαταλειμμένη. Διαρκούσης τῆς γαλλικῆς κατοχῆς ἐν ἔτει 1854 ἐγκαθιδρύθη ἐν αὐτῇ ὁ συνταγματάρχης Vasoignes μετὰ τοῦ ὑπ' αὐτὸν σώματος διὰ τὸν φόβον τῆς χολέρας. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 1883 μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 1885 ἐχρησίμωσεν ὡς φρενοκομεῖον. Νῦν δ' εὔρηται ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς γενικῆς ἐφορείας τῶν ἀρχαιοτήτων.

Κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν ἡ μονὴ Δαφνίου διετήρησε τὴν ἀγάπην καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ λαοῦ. Ἐν ἔτει 1764 ἡ συντεχνία τῶν ἐν Ἀθήναις παντοπωλῶν ἀνήγειρεν οἰκοδομὴν τινα ἐν αὐτῇ. Ἐν δὲ τῇ δημῳδίᾳ ποιήσῃ τῶν Ἀθηνῶν πολλὰκις εὔρηται τὸ ὄνομα τοῦ Δαφνίου, εἴτε ἐπαινουμένου τοῦ ψυχροῦ αὐτοῦ ὕδατος, εἰς ὃ ἤρχοντο ὅπως πῖωσιν οἱ ἄγγελοι¹, εἴτε ὕμνουμένων τῶν καταχρύσων καὶ λαμπροτάτων ψηφιδωτῶν τοῦ ναοῦ².

Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότατον μέρος τῆς μονογραφίας τοῦ κ. Millet εἶναι τὸ δεύτερον βιβλίον, τὸ περιέχον τὴν μελέτην τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ ναοῦ. Ἐν αὐτῷ ἀνέπτυξεν ὁ ἐπιφανὴς ἐρευνητῆς τῆς βυζαντιακῆς τέχνης πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ἐγνωσμένην μάθησιν καὶ εὐφύϊαν. Περὶ αὐτοῦ θὰ διαλάβωμεν ἐν προσεχεῖ τεύχει.

Κ. Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ

¹ Ὡς τὴν Συριανὴν συριάνι καὶ στήν Μεντέλη μέλι καὶ στὸ Δαφνὶ κρύο νερὸ ποῦ πίνουν οἱ ἄγγελοι.
² Κυρὰ Χρυσοδαφνιώτισσα, μεγάλη σου ἢ ἡ χάρι μετὰ τὸ ψηφί, μετὰ τὸ βίγι, μετὰ τὸ μαργαριτάσι.

**Πρὸς τὸν ἐξοχώτατον Ἀρμοστήν τῆς Κρήτης
καὶ εἰς τοὺς κυρίους φροντιστὰς τοῦ ἐσωτερικοῦ φροντιστηρίου.**

Τὴν Τετράδην πορνὸ ἀριθμοῖσα εἰς τὴν ἐπαρχίαν Χανίων πρὸς τὸν καπ. Βασιλείον Χαλάκην καὶ εὐθὺς δὲν ἔλειψα εἰς τὸ νὰ γράψω εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς ἐπαρχίας νὰ συναχθοῦν ἅπαντες οἱ κάτοικοι εἰς τὴν Χαροδιάν, ὅπου εἶναι μέσα, διὰ νὰ συστήσωμεν τὴν γενικὴν συνέλευσιν τῆς ἐπαρχίας. Ἀγκαλιὰ μετὰ τὸν ἐρχομὸν μου εἶδα ὅπου εἶχαν ὄρεξιν οἱ στρατιῶται διὰ νὰ κάμουν ἕναν πόλεμον μὲ σκοπὸν ἴσως νὰ ἐβγάλουν τοὺς Σελινιώτας ἀπὸ τὴν Χαλέπαν, τοὺς ὁποίους δὲν ἐμπόδισα ἀλλὰ μάλιστα τὸ ἐγάρην, ὅμως δὲν τὸ ἐπετύχαμεν. Ἐσκοτώθησαν Τούρκοι 6, ἔπιασαν καὶ ἕνα κοπέλι ζωντανόν, ἐλιθώθησαν καὶ ἀπὸ ἡμᾶς ἄλλοι 6 καὶ εἶναι οἱ τρεῖς βαρεῖά. Τοὺς στρατιώτας τῆς ἐπαρχίας δὲν ἐμπόρεσα νὰ γράψω τώρα ἕως μὲ τὰ ταῦτα, μὲ συμπερασμὸν ὅμως μὲ εἶπαν πῶς ἔχουν ὡς 1000 τουφέκια. Τελειώνοντας ὅμως ἡ τοπικὴ μας συνέλευσις, σὰς φανερώνομεν μετὰ ταῦτα, καὶ μὲ ὅλον τὸ προσῆκον σέβας μένω προσκυνώντας σε.

τῆ 5 Ἰουλίου 1823 ἐν Μουριές.

**Ἐπαρχος Κυδωνίας
ΑΝΔΡΕΑΣ ΦΑΣΟΥΛΗΣ**



Τῷ σεβαστῷ Φροντιστηρίῳ τῶν Ἐσωτερικῶν.

Ἀναφερόμεθα νὰ σὰς εἰδοποιήσουμε ὅτι χθὲς τὸ ἑσπέρας ἐφθάσαμε ἐδῶ καὶ ἀμέσως κατὰ τὸ χρέος μας διεσπείραμε γράμματα εἰς ὅλην τὴν ἐπαρχίαν ταύτην διὰ νὰ συναχθοῦν ὅλοι οἱ καπετάνοι, στρατιῶται καὶ δημογεροντες τῶν χωρίων εἰς τὸν Πλάτανον, ὅπου εἶναι αἱ θέσεις τῆς Μεσσαριᾶς. Ἐστοχάσθημεν νὰ γενῆ ἡ συνέλευσις ἐκεῖ ὄχι δι' ἄλλο, παρὰ διὰ νὰ συναχθοῦν οἱ στρατιῶται ἐκεῖ καὶ νὰ σταθοῦν φυλάττοντες κἂν τὰς θέσεις. Ἐκεῖ λοιπὸν μέλλει νὰ τοὺς διαβάσωμε τὰ συστατικά καὶ νὰ τοὺς ὁμιλήσωμεν τὰ χρεῖώδη διὰ τὸν ὄργανισμὸν τῆς ἐπαρχίας.

Ὁ ἐχθρός, ὡς μανθάνομεν, εἶναι ἑτοιμὸς διὰ νὰ ἐκστρατεύσῃ, καὶ ἀπὸ ἡμέραν εἰς ἡμέραν ὑποπτευόμεθα μήπως καταπατήσῃ κανένα μέρος, οἱ ἐδικοί μας δὲ ἐκ τοῦ ἐναντίου βλέπομε ὅτι ἀργοποροῦν ἐπὶ προσπάσει ὅτι ἂν κινήσωσι ἀπὸ τώρα μέλλει νὰ τελειώσουν τὸ ὀλίγον ψωμί ποῦ βαστοῦν μαζί των ἕως ὅτου νὰ φθάσουν τὰ στρατεύματα τῶν Χανίων καὶ Ἀγίου Βασιλείου, καὶ τότε θέλει αναγκασθῶσι νὰ στρίψουν πάλιν ὀπίσω.

Ἐὰν τὰ ρηθέντα στρατεύματα δὲν φθάσουν τὸ ὀγλιγορώτερον, εἶναι ὑποπτον νὰ μᾶς ἀκολουθήσῃ καμμία δυστυχία μεγάλη (ὅπερ μὴ γένοιτο). Δώσατε λοιπὸν παρακαλοῦμε ταύτην τὴν εἶδησιν τῆς Ἐξοχότητός του διὰ νὰ ἐνεργήσῃ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον στοχάζεται συμφέρον κατὰ τὰς περιστάσεις.

Καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐλπίζοντες τὴν μὲ τὸν ἴδιον ταχυδρόμον ἀπόκρισίν σας σὰς ἀπαζόμεθα καὶ μένομεν

τῆ 5 Ἰουλίου 1823 Ἀσώματος Ἀμαρίου

Οἱ εὐπειθεῖς

**ΘΕΟΧΑΡΗΣ ΚΟΥΓΙΟΥΜΤΖΟΠΟΛΟΣ
ΑΓΓΕΛΟΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ**

Oberhummer R. καὶ H. Zimmerer, Durch Syrien u. Kleinasien. Τῆ συνεργασίᾳ διαφόρων λογίων. Berlin 1899. XVII 495 σ. μετὰ 16 φωτοτυπ. πινάκων καὶ γεωγρ. χάρτου. Τὸ σπουδαιότερον μέρος καταλαμβάνει ἡ ἐξερεύνησις τῆς περὶ τὸ νοτιώτατον τμήμα τοῦ Ἄλυος χώρας, ἣτις διακρίνεται διὰ τὰς πολλὰς σπηλαιώδεις κατοικίας. Δυστυχῶς αἱ κατοικίαι αὗται εὐρέθησαν ἐστερημέναι ἀρχαιολογικῶν ἀντικειμένων· μεταγενέστεροι κάτοικοι ἤρπασαν πᾶν τὸ ἐν αὐτοῖς, μόνον δὲ τοιχογραφίαι τινὲς ὑπομιμνήσκουσι τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἡ χώρα αὕτη ἦτο προσφιλὲς ἐνδιαίτημα τῶν χριστιανῶν ἀναχωρητῶν. Διὰ τοὺς ἀρχαιολόγους ἰδίαν ἀξίαν ἔχει τὸ μέρος τοῦ ἔργου ὅπερ περιγράφει τὰς κατὰ μήκος τῶν σιδηροδρομικῶν γραμμῶν τῆς Μ. Ἀσίας ἐρεύνας τοῦ Eug. Oberhummer.

Strena Helbigiana. 4^{ov}. μετὰ 4 πινάκων καὶ 147 εἰκόνων ἐν τῷ κειμένῳ. M. 40.

Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι συλλογὴ πολλῶν διατριβῶν, ἣν ἀφιέρωσαν οἱ μαθηταὶ τοῦ ἐν Ῥώμῃ ζῶντος περιφήμου ἀρχαιολόγου Helbig τῷ διδασκάλῳ αὐτῶν κατὰ τὴν ἐξηκονταετηρίδα του. Οἱ φίλοι τῆς ἀρχαιότητος θέλουσιν εὐρεῖ ἐν αὐτῇ οὐκ ὀλίγας μεγίστου ἐνδιαφέροντος μελέτας.

Mayer P. M., Das Heerwesen der Ptolemäer und Römer in Aegypten. 8^{ov}, X καὶ 231 σελ. M. 8.

Βασιζόμενος ἐπὶ τῶν πολυτίμων πληροφοριῶν ἃς παρέσχον οἱ ἐσχάτως ἐν Αἰγύπτῳ εὐρεθέντες πάπυροι, ὁ συγγραφεὺς δίδει ὅσον ἔνεστι πλήρη εἰκόνα τῆς συστάσεως τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων καὶ Ῥωμαίων στρατοῦ. Ἰδίαν ἀξίαν ἔχει καὶ τὸ ὅτι ἐνταῦθα μανθάνομεν πρώτην φορὰν πολλὰς ὀνομασίας στρατιωτικῶν πραγμάτων, αἵτινες καὶ σήμερον ἡδύνατο νὰ γίνωσι δεκταὶ διὰ τὸν ἡμέτερον στρατόν.

Hirzel R., Ἄγραφος νόμος. Μέγα 8^{ov}, σ. II καὶ 100. M. 3.

Ἐν τῇ διατριβῇ ταύτῃ προσπαθεῖ ὁ συγγραφεὺς νὰ διακρίνη ἀκριβέστερον ἢ συνήθως γίνεται, μετὰ τῶν διαφόρων σημασιῶν ἃς ἀπέδιδον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἰς τὸν «ἄγραφον νόμον», ἐξετάζει δὲ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς λέξεως, τὴν πρὸς τὸν γεγραμμένον νόμον σχέσιν, ὡς καὶ τὴν σπουδαιότητα ἣν εἶχεν ὁ ἄγραφος νόμος διὰ τὸν βίον τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐλληνικῆς νομοθεσίας.

Eckstein D., Der Kampf zwischen Mensch und Tier. M. 0.90.

Ἀποῦ πρώτων ἐκθέσῃ ὁ Eckstein, πῶς πρέπει νὰ φαντασθῶμεν τὴν μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ ζώου σχέσιν κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, μεταβαίνει ἔπειτα εἰς τοὺς ἀδιακόπους πολέμους οὓς διεξάγουσι μετὰ τῶν ἀλλήλων χάριν τῆς προσωπικῆς αὐτῶν ἀσφαλείας καὶ δίδει ἐναργεστάτην καὶ γραφικωτάτην εἰκόνα

τοῦ τοιοῦτου «ἀγῶνος περι ὑπάρξεως», ὅστις μείζονα ἢ ὅσον θὰ ἐνόμιζέ τις ἐκ πρώτης ὄψεως κέκτηται σπουδαιότητα.

Molmenti P., Sebastiano Veniero a la battaglia di Lepanto. Σελ. XIV καὶ 380. 16^{ov}. Μετὰ τῆς προσωπογραφίας τοῦ Βενιέρου καὶ πανομοιοτύπου τῆς ὑπογραφῆς αὐτοῦ. Firenze. Lire 4.

Ἡ ἀξιόλογος αὕτη ἱστορική μελέτη εἶναι λεπτομερῆς καὶ ἐπηκριβωμένη βιογραφία τοῦ Σεβαστιανοῦ Βενιέρου, ἐνὸς τῶν ἐπιφανεστάτων δουκῶν ὅσοι ποτὲ ἐκυβέρνησαν τὴν γαληνοτάτην δημοκρατίαν τοῦ Ἀδρια. Τὸ βιβλίον διαιρεῖται εἰς δέκα κεφάλαια. Ἐν αὐτοῖς ἐκτίθενται τὰ κατὰ τὸ μακρὸν καὶ ἔνδοξον τοῦ Βενιέρου στάδιον ἀπὸ τῆς νεότητος μέχρι τῆς ἀναρρήσεως αὐτοῦ εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ δουκῆ καὶ τὴν ἐν αὐτῷ δρασίαν του. Ἐκ τῶν κεφαλαίων τούτων τὸ πέμπτον περιέχει ἀφήγησιν τῆς περιωνύμου ναυμαχίας τῶν Ἐχινάδων νήσων, τῆς κοινῶς καλουμένης ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου. Ἐν αὐτῇ πρὸ παντὸς ἐξαίρεται ἡ ἐθελουσία καὶ ὁ ἥρωϊσμός τῶν Βενετῶν, εἰς οὓς ὁ συγγραφεὺς νομίζει ὅτι ὀφείλεται κυρίως ἡ νίκη.

Ἐν τέλει τῆς μονογραφίας ταύτης δημοσιεύονται δέκα πολυτίμα ἔγγραφα ἅτινα ἐχρησίμωσαν ὡς ἀξιοχρεοὶ πηγαὶ εἰς τὸν συγγραφέα. Ἐξ αὐτῶν τὸ σπουδαιότατον εἶναι ἡ ἐπίσημος ἔκθεσις τοῦ Βενιέρου πρὸς τὸν δούκα τῆς Βενετίας περὶ τῆς ἐν Ἐχινάδεσι ναυμαχίας. Ἐν ταύτῃ εὐρηται καὶ ὁ κατάλογος τῶν μετασχόντων τοῦ ἀγῶνος πλοίων καὶ τῶν πλοιάρχων αὐτῶν, ἐν οἷς, ὡς γνωστόν, συγκατηριθμῶντο καὶ οὐκ ὀλίγοι Ἕλληνες, (Κερκυραῖοι, Κεφαλλῆνες, Ζακύνθιοι καὶ Κρήτες).

NEA BIBLIA

Adler F., Das Mausoleum zu Halicarnass. Berlin. 12 σ. φυλλ. μετὰ 5 πινάκων. M. 12.

Aeschylus, Prometheus vincetus, ed. by C. Plaistowe and R. Mills. Εἰσαγωγή, κείμενον, σχόλια, μετάφρασις. Sh. 3,6.

Allcroft A. H., The Peloponnesian war. A history of Greece 440—404 B. C. London.

Aristote, La poétique. Édition et traduction nouvelles, précédées d'une étude philosophique par A. Hatzfeld et M. Dufour. 8. Fr. 6.

Aubert G., Le Transvaal et l'Angleterre en Afrique du Sud. 12^{ov}. Fr. 3,50.

Aubry I. H., La reine Victoire intime. 12. Μετὰ 60 εἰκόνων. Fr. 3,50.

Baunard, Reliques d'histoire. Notices et portraits. 12^{ov}. Fr. 3,50.

Bertrand A., En Afrique avec le missionnaire Coillard. A travers l'État libre de l'Orange, le pays Ba-Souto, Boulouwayo. Genève. 12^{ov} μετὰ 38 εἰκόνων καὶ γεωγρ. πίνακος. Fr. 4.

Blaydes M., Adversaria critica in Sophoclem. Halle. IV, 290 σ. 8^{ov}. M. 6.

Bouché-Leclercq A., Leçons d'histoire grecque. 16^{ov}. Fr. 3,50.

(Table des matières : Du fonds commun des religions antiques ; De la religion grecque considérée dans ses rapports avec les institutions politiques ; Des lois agraires dans l'antiquité ; De l'idée de justice dans la démocratie athénienne ; Les institutions pédagogiques de la Grèce ; La démocratie athénienne au IV^e siècle ; L'agonie de république athénienne ; La Grèce sous la domination macédonienne ; L'Orient sous les Séleucides ; Introduction à l'histoire des Lagides ; Le culte dynastique en Égypte sous les Lagides).

Bruns J., Frauenemanzipation in Athen. Ein Beitrag zur attischen Kulturgeschichte des 5. und 4. Jahrhunderts. Kiel. 31 σ. 8^{ov}. M. 1,40.

Chailley-Bert J., Java et ses habitants. 12^{ov}. Fr. 4.

Chevalier, Histoire de la marine française, de 1815 à 1870. 8^{ov}. Fr. 7,50.

Christomanos C., Élisabeth de Bavière, impératrice d'Autriche. Trad. de Gabr. Syveton. 12^{ov}. Fr. 3,50.

Claparède A. de, Corfou et les Corfiotes. Genève. 12^{ov}. Fr. 2.

Delmas E., Égypte et Palestine. Δ' ἔκδ. Μέγα 8^{ov} μετὰ 115 εἰκόνων, 4 χαλκογραφῶν καὶ 4 ὕδατογραφῶν. Fr. 40.

Demosthenes On the Peace, second Philippic on the Chersonesus and third Philippic, by I. E. Sandys. London.

Dreyfus C., A la Côte d'ivoire. Six mois dans l'Attie (un Transvaal français). 12^{ov}. Μετὰ 35 εἰκόνων καὶ 4 γεωγρ. πινάκων. Fr. 3,50.

Euripidis fabulae ed. R. Prinz et N. Wecklein. III. 1. Andromacha ed N. Wecklein. Leipzig. V, 67 σ. 8^{ov}. M. 2,40.

Fermé A., Le Touareg. 12^{ov}. Μετ' εἰκόνων. Fr. 3,50.

Giles Ch., De la nature de l'esprit et de l'homme considéré comme être spirituel. Τρίτη ἔκδοσις. 12^{ov}. Fr. 2.

Kæpp Fr., Alexander des Grosse. Bielefeld. 96. σ. 8^{ov}. Μετὰ πινάκων, εἰκόνων ἐν τῷ κειμένῳ καὶ γεωγρ. χάρτου. M. 3.

Kohler Ch., Mélanges pour servir à l'histoire de l'Orient latin et des croisades. Α' τεῦχος. 8^{ov}. Fr. 12.

Lafont E., Trois mois de chasse sur les côtes d'Albanie. 12^{ov}. Μετ' εἰκόνων. Fr. 4.

Lagrillière-Beauclerc, A travers l'Indo-Chine. 8^{ov}. Μετὰ 15 εἰκόνων καὶ γεωγρ. πίνακος. Fr. 6.

Lefèvre A., La Grèce antique. Entretiens sur les origines et les croyances. 16. Fr. 6.

Maspéro G., Histoire ancienne des peuples de l'Orient classique. Tome III. Les empires. Μέγα 8^{ov} μετὰ πινάκων καὶ εἰκονογραφῶν. Fr. 30.

Mer (la) Noire et le détroit de Constantinople. Essai d'histoire diplomatique. 8^{ov}. Fr. 12.

Milchhöfer d., Ueber die Gräberkunst der Hellenen. Kiel. 22 σ. 8^{ov}. M. 1,40.

Millingen A. van, Byzantine Constantinople, the walls of the city and adjoining historical sites. London. Μετὰ πινάκων καὶ εἰκόνων. Sh. 21.

Oberhummer E., Constantinopolis. Abriss der Topographie und Geschichte. Stuttgart. III, 27 σ. 8^{ov}, μετὰ τοπογραφικοῦ χάρτου. M. 2.

Rébelliau A., Bossuet. 12^{ov}. Fr. 2.

Reynaud P., La civilisation paienne et la morale chrétienne. 16^{ov}. Fr. 3,50.

Schmidt B., Die Insel Zakynthos. Freiburg. XI, 177 σ. 8^{ov}. M. 6.

Ussing L., Pergamos, seine Geschichte und Monumente. Berlin. VIII, 124 σ. σχ. φύλλου, μετὰ 6 πινάκων καὶ 24 εἰκόνων ἐν τῷ κειμένῳ. M. 12.

Tropea G., La stele arcaica del foro romano. Messina.

Vershuur G., Aux colonies d'Asie et dans l'Océan indien. 16^{ov} μετὰ 37 εἰκόνων. Fr. 4.

Wiesener L., Le Régent, l'abbé Dubois et les Anglais. Tome troisième et dernier. 8^{ov}. Fr. 7,50.

Wilhelm A., "Ετος und 'Ενιαυτός. Wien M. 0.50.

Zanecchia D., La Palestine d'aujourd'hui, ses sanctuaires, ses localités bibliques et historiques. Traduit de l'italien. 2 τόμοι, 12^{ov}. Fr. 12.

